МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРКАСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО
ННІ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН, ІСТОРІЇ ТА ФІЛОСОФІЇ

З. В. Шевченко
Н. І. Земзюліна

АНТИДИСКРИМІНАЦІЙНА ЕКСПЕРТИЗА ТЕКСТОВОГО ТА ВІЗУАЛЬНОГО КОНТЕНТУ

Навчально-методичний посібник

Луцьк
Вежа-Друк
2026

УДК 316.776.4(075.8)
Ш 37

Рекомендовано до друку вченою радою Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (протокол № 4 від 23 жовтня 2025 року)

Рецензенти:

Байдюк Н. В. **–** кандидатка педагогічних наук, голова правління громадської організації «Центр гендерної та прогресивної освіти», радниця Голови Черкаської ОДА;

Дудко Л. А. **–** кандидатка соціологічних наук, голова правління Черкаського регіонального відділення Соціологічної асоціації України;

П'янзін С. Д. **–** кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії, соціальних та політичних наук Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Шевченко З. В.
Ш 37 Антидискримінаційна експертиза текстового та візуального контенту : навч.-метод. посіб. / З. В. Шевченко, Н. І. Земзюліна. – Луцьк : Вежа-Друк, 2026. – 132 с.

ISBN 978-966-940-744-3

Посібник містить методичну розробку вивчення курсу «Антидискримінаційна експертиза текстового та візуального контенту» для підготовки фахівців освітньо-кваліфікаційних рівня «бакалавр» за спеціальністю В10 «Філософія» та С2 «Політологія».

Структура посібника складається з тематики лекційних, семінарських і практичних занять, питань до заліку, переліку рекомендованих джерел, додатків.

УДК 316.776.4(075.8)

© Шевченко З. В., Земзюліна Н. І., 2026
ISBN 978-966-940-744-3
© Безушко Х. М. (обкладинка), 2026

ЗМІСТ

1. Вступ 4

2. Структура та обсяг годин змістових модулів 6

3. Зміст дисципліни «Антидискримінаційна експертиза текстового та візуального контенту» 8

4. Тематика та зміст лекцій 13

5. Методичні рекомендації, теми та зміст семінарських занять 24

6. Методичні рекомендації, теми та зміст практичних занять 35

7. Система та критерії оцінювання успішності навчання 47

8. Контрольні матеріали 54

9. Словник основних термінів 57

10. Перелік рекомендованих джерел 62

11. Додатки 69

1. ВСТУП

Антидискримінаційна експертиза текстового та візуального контенту покликана боротися з усіма видами дискримінації за ознакою раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, віку, інвалідності, етнічного та соціального походження, громадянства, сімейного та майнового стану, місця проживання, мови та ін. відповідно до законів України, зокрема, статті 1 Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні»[1]. Крім цього, антидискримінаційна експертиза текстового та візуального контенту спрямована на виявлення та усунення упередженого (стереотипного) ставлення до людей, ситуацій, історичних подій тощо, яке є суб'єктивною думкою авторського колективу та подається як єдино вірна, безальтернативна думка.

З 2017 року підручники в Україні проходять разом із предметною антидискримінаційну експертизу. Результати антидискримінаційної експертизи покликані показати учнівству та студентству, що суспільство і культура, з якими вони знайомляться в предметній галузі тієї чи іншої науки, набагато різноманітніші та складніші, ніж картина світу, що нав'язується системою традиційних поглядів і стереотипів.

Антидискримінаційна експертиза текстового та візуального контенту ґрунтується на європейських цінностях та здійснюється за допомогою контент-аналізу.

Головною ***метою*** курсу є надання студентству необхідних знань і вмінь із виявлення у текстовому та візуальному контентах проявів упередженого ставлення й дискримінації у вигляді ксенофобії, ейджизму, ейблізму, андроцентризму, гінопії тощо та надання рекомендацій щодо їх усунення.

Вивчення курсу формує світоглядну культуру як основу самосвідомості, самовизначення та самореалізації особистості й фахівця/-чині.

---

[1] Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні». *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2013, № 32, ст. 412. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5207-17.

Матеріал курсу спрямований на втілення таких ***завдань:***

- ознайомлення студентства з основними міжнародними та вітчизняними документами з прав людини в контексті антидискримінації;
- висвітлення ключових теоретичних засад, на яких ґрунтується логічна матриця антидискримінаційної експертизи;
- ознайомлення студентства з поняттєво-категоріальним апаратом антидискримінаційної експертизи;
- розуміння методології проведення контент-аналізу;
- набуття навичок проведення антидискримінаційної експертизи текстових і візуальних матеріалів;
- набуття навичок зі складання експертних висновків за результатами антидискримінаційного дослідження.

Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студенти повинні ***знати:***

- цілі та задачі антидискримінаційної експертизи;
- законодавче підґрунття антидискримінаційної експертизи;
- основні поняття і теорії курсу;
- логічну матрицю антидискримінаційної експертизи;
- техніку та методику проведення контент-аналізу;

вміти:

- застосовувати отримані знання на практиці в межах власної спеціалізації та поза нею;
- вільно орієнтуватися у понятійно-категоріальному апараті курсу та його основних теоріях;
- проводити антидискримінаційну експертизу текстового та візуального контенту;
- складати експертні висновки за результатами антидискримінаційних досліджень;
- презентувати результати власних досліджень.

Міждисциплінарні зв'язки. Успішному засвоєнню змісту дисципліни «Антидискримінаційна експертиза текстового та візуального контенту» сприяють передусім знання з курсу «Соціологія», «Цінності європейської цивілізації», «Конфліктологія», «Соціологія конфлікту», «Політичні процеси та ґендер» та ін.

2. СТРУКТУРА ТА ОБСЯГ ГОДИН ЗМІСТОВИХ МОДУЛІВ

№ з/п	Тема	Кількість годин								Форма контролю знань
		Усього	Аудиторні					Самостійна робота	Індивідуальна робота	
			Лекції	Практичні	Семінари	Контрольн	Усього			
1	**2**	**3**	**4**	**5**	**6**	**7**	**8**	**9**	**10**	**11**
Змістовий модуль 1 **Теоретичні основи антидискримінаційної експертизи**										
1	Антидискримінаційна експертиза: вступ до курсу		2	0	2			4		
2	Упереджене ставлення, нетерпимість, дискримінація		2	0	2			4		Співбесіда
3	Дискримінація на основі раси та етносу. Релігійна нетерпимість		2	0	2			4		Співбесіда
4	Сексизм		2	0	2			4		Співбесіда
5	Вікові параметри дискримінації. Ейблізм		2	0	2			4		
6	Політкоректний візуальний і текстовий контент		2	0	2			4		Співбесіда
Змістовий модуль 2 **Методологія проведення антидискримінаційної експертизи**										
1	Логічна матриця антидискримінаційної експертизи		4	0	2			6		
2	Контент-аналіз: сутність та можливості		4	0	2			6		
3	Процедура антидискримінаційної експертизи		4	0	2			6		
4	Підготовка підсумкових документів дослідження		4	0	0			6		

Закінчення таблиці

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
5	Вибір джерела експертизи		0	1	0			6		
6	Підготовка бази даних до роботи		0	1	0			4		
7	Виділення категорій та одиниць аналізу		0	1	0			6		Співбесіда
8	Визначення одиниць рахунку		0	1	0			6		Співбесіда
9	Отримання кількісних результатів дослідження		0	2	0			12		Співбесіда
10	Оцінювання валідності даних		0	2	0			6		Співбесіда
11	Якісний аналіз кількісних результатів дослідження		0	2	0			12		Співбесіда
12	Написання експертного висновку		0	2	0			12		Співбесіда
13	Презентація результатів антидискримінаційної експертизи		0	2	0			8		Співбесіда
				14	18					
	Разом	**180**	**28**	**32**				**120**		Залік

3. ЗМІСТ ДИСЦИПЛІНИ «АНТИДИСКРИМІНАЦІЙНА ЕКСПЕРТИЗА ТЕКСТОВОГО ТА ВІЗУАЛЬНОГО КОНТЕНТУ»

Змістовий модуль 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ АНТИДИСКРИМІНАЦІЙНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

ТЕМА 1.1. Антидискримінаційна експертиза: вступ до курсу

Європейські цінності як основа антидискримінаційного підходу: демократія, верховенство права, свобода, рівні умови для всіх, побудова суспільства турботи і справедливості, повага до себе й інших, мир.

Цілі та задачі антидискримінаційної експертизи текстового та візуального контенту. Антидискримінаційний підхід як інструмент виявлення та боротьби з упередженнями, дискримінаційними практиками, суб'єктивізмом тощо.

Законодавче підґрунтя антидискримінаційної експертизи: Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні»; Стаття 24 Конституції України; Декларація тисячоліття Організації Об'єднаних Націй; Глобальні цілі сталого розвитку 2030 (Ціль 5 та 10); Закон України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні»; Загальна декларація прав людини; Європейська конвенція з прав людини; Декларація «Про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на підставі релігії чи переконань»; Декларація принципів толерантності; Міжнародний пакт про громадянські і політичні права; Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права.

Антидискримінаційна експертиза в Україні: історія, практика впровадження, основні труднощі.

ТЕМА 1.2. Упереджене ставлення, нетерпимість, дискримінація

Сутність поняття «стереотип». Деструктивні та конструктивні функції стереотипів. Теорія соціальних ярликів (соціальна стигматизація).

Упередження як соціальний феномен. Види упереджень. Шляхи подолання упереджень.

Соціальна нетерпивність. Негативні та позитивні характеристики соціальної нетерпимості. Форми прояву соціальної нетерпимості: вербальна, фізична, віртуальна, сексуальна. Терпимість і толерантність.

Дискримінаційна практика як форма насильства та порушення прав людини. Підбурювання до дискримінації. Пособництво у дискримінації. Утиск.

Поняття «захищена ознака». Ознаки, які відносяться до захищених. Спекулювання захищеними ознаками.

Пряма та непряма дискримінація. Структурна (інституційна) дискримінація. Афірмативна дія або позитивна дискримінація. Зворотна дискримінація. Мультидискримінація.

Протидія дискримінації. Освіта. Міжнародна система прав людини. Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ). Політика ЄС щодо боротьби з дискримінацією. Рада Європи.

ТЕМА 1.3. Дискримінація на основі раси та етносу. Релігійна нетерпимість

Характеристика ксенофобії як суспільного явища. Розгляд ксенофобії з двох точок зору – у широкому та вузькому значенні. Основні форми ксенофобії. Три основні аспекти установок людини щодо «чужого»: когнітивний, афективний, поведінковий.

Расово-антропологічна школа в соціології. Артур де Ґобіно «Есе про нерівність людських рас», «Нариси про нерівність людських рас». Соціальна антропологія Жоржа Ваше де Ляпужа та Отто Георга Аммона. «Основи XIX століття» Х'юстона Стюарта Чемберлена.

Критика наукового расизму.

Етноцентризм. Людвіг Гумплович «Расова боротьба». Вільям Самнер «Народні звичаї». Основні характеристики етноцентризму. Види етноцентризму: войовничий та гнучкий.

Націоналізм та шовінізм. Антисемітизм. Ромофобія.

Дискримінація на підставі релігії чи переконань. Екстремізм. Види екстремізму. Релігійний екстремізм. Релігійна нетерпимість. Способи протидії релігійному екстремізму та релігійній нетерпимості.

ТЕМА 1.4. Сексизм

Сутність сексизму. Фемінізм як філософська концепція соціокультурного розвитку, соціально-політичних рух, методологія, ідеологія боротьби із сексизмом. Види сексизму в ґендерній теорії: інституційний, міжособистісний, внутрішній. Види сексизму за Пітером Гліком (Peter Glick) і Сьюзаною Фіске (Susan Fiske): ворожий, доброзичливий і амбівалентний.

Сексизм як система ґендерних стереотипів. Ґендерні стереотипи маскулінності та фемінності; стереотипи сімейних і професійних ролей; стереотипи, пов'язані зі змістом діяльності чоловіків і жінок. Прояви ґендерних стереотипів асиметричного змісту: сексизм, фейсизм, ґендерна сегрегація.

Дискримінація на основі ґендерної ідентичності. Статева ідентичність. Ґендерна ідентичність. Компоненти структури ґендерної ідентичності: пізнавальний, оціночний, поведінковий. Трансґендерність. Транссексуальність. Ґендерквір. Трансофобія. Транс-ексклюзивний радикальний фемінізм (ТЕРФ).

Дискримінація на основі сексуальної орієнтації. Гомофобія. Резолюція Європарламенту «Гомофобія в Європі» (18 січня 2006 р.).

ТЕМА 1.5. Вікові параметри дискримінації. Ейблізм

Демографічна ситуація в світі. Сутність поняття «ейджизм». Форми ейджизму.

Ейджизм у сфері зайнятості. Антидискримінаційні закони з боротьби з ейджизмом на робочих місцях.

Реверсивний або зворотний ейджизм (адультизм).

Поняття ейблізму. Моделі інвалідності: моральна; благодійна; медична; реабілітаційна; економічна; соціальна; культурна; британська; handycap; правозахисна.

Дискримінація за зовнішнім виглядом: бьютизм, вейтизм, хайтизм, сайзизм, етнолукізм. Лукофобія. Бодіпозитив.

ТЕМА 1.6. Політкоректний візуальний і текстовий контент

Дискримінаційні зображення. Об'єктивація жінок та чоловіків. Еротизація. Фейсизм як вид дискримінації у візуальному контенті. Приклади дискримінаційних зображень і відео.

Мова ворожнечі – дискримінаційна комунікація. Межа між образою та мовою ворожнечі. Свобода слова та мова ворожнечі. Відповідальність за хейтспіч.

Ґендерночутлива мова. Фаллогоцентризм. Андроцентризм. Фемінітиви та маскулінітиви.

Змістовий модуль 2.
МЕТОДОЛОГІЯ ПРОВЕДЕННЯ АНТИДИСКРИМІНАЦІЙНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

ТЕМА 2.1. Логічна матриця антидискримінаційної експертизи[2]

Аналіз тексту та ілюстративних матеріалів на предмет наявності дискримінаційних (у тому числі стереотипних) положень (зображень) за ознаками: раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, віку, інвалідності, етнічного та соціального походження, громадянства, сімейного та майнового стану, місця проживання, мовними або іншими ознаками (далі – певні ознаки).

Критерії аналізу зауважень і пропозицій при проведенні андтидискримінаційної експертизи:

- пропорційність представленості осіб за максимально можливою кількістю певних ознак;
- відсутність представлення осіб у стереотипних ролях, зумовлених певними ознаками;

[2] Експертиза шкільних підручників: інструктивно-методичні матеріали для експертів щодо здійснення антидискримінаційної експертизи електронних версій проектів підручників, поданих на конкурсний відбір проектів підручників для 5 та 10 класів закладів загальної середньої освіти; за заг. ред. О. А. Малахової. Київ: [б. в.]. 39 с.

- відсутність сегрегації та поляризації за певними ознаками;
- зображення людини загалом і загальнолюдських цінностей не тільки через образ чоловіка, етнічного українця, православного, гетеросексуала, без будь-яких фізичних обмежень, а й через альтернативні образи;
- політкоректна (у тому числі ґендерночутлива) мова.

ТЕМА 2.2. Контент-аналіз: сутність та можливості

Загальна характеристика контент-аналізу як методу соціологічного дослідження.

Основні принципи та умови застосування контент-аналізу.

Види контент-аналізу: кількісний та якісний.

Можливості контент-аналізу. Переваги та недоліки контент-аналітичного дослідження.

ТЕМА 2.3. Процедура антидискримінаційної експертизи

Вибір документу (джерела) для проведення антидискримінаційної експертизи та його обґрунтування.

Підготовка бази даних для дослідження.

Виділення категорій та одиниць контент-аналітичного дослідження.

Визначення одиниць рахунку.

Етап оцінювання валідності даних.

Підготовка експертного висновку.

ТЕМА 2.4. Підготовка підсумкових документів дослідження

Загальні вимоги до оформлення підсумкових документів дослідження.

Види підсумкових документів дослідження та їхнє призначення. Публікація у ЗМІ. Аналітична записка. Наукова стаття. Експертний висновок.

Написання та оформлення експертного висновку з антидискримінаційної експертизи, приклади.

4. ТЕМАТИКА ТА ЗМІСТ ЛЕКЦІЙ

Змістовий модуль 1.
ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ АНТИДИСКРИМІНАЦІЙНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

ТЕМА 1.1. Антидискримінаційна експертиза: вступ до курсу

Лекція 1

Логіка викладу:

1. Європейські цінності як основа антидискримінаційного підходу.
2. Цілі та задачі антидискримінаційної експертизи.
3. Законодавче підґрунтя антидискримінаційної експертизи.
4. Антидискримінаційна експертиза в Україні: історія, практика впровадження, основні труднощі.

Рекомендована література:

1. Брандер П., Вітте Л., Гані Н., Гомеш Р., Кін Е., Нікітіна А., Пінкевічюте Ю. КОМПАС: посібник з освіти з прав людини за участю молоді. Вид-во Ради Європи, Вид-во «Право», 2020. 490 с.
2. Декларація «Про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на підставі релігії чи переконань». Українське релігієзнавство. 2005. № 36. С. 11–13.
3. Декларація принципів толерантності. Шлях освіти. 1999. № 2. С. 2–4.
4. Декларація тисячоліття Організації Об’єднаних Націй. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_621.
5. Європейська конвенція з прав людини. URL: https://drive.google.com/file/d/1h35z2K_ikv0y481glY-EM61QLTG6W0JW/view?usp=sharing.
6. Загальна декларація прав людини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
7. Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні». Відомості Верховної Ради (ВВР). 2013, № 32, ст. 412. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5207-17.

8. Закон України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні». Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР). 1991, № 21, ст. 252. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12.
9. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text
10. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text
11. ООН. Глобальні цілі сталого розвитку 2030. URL: http://surl.li/evayo
12. Стаття 24 Конституції України. URL: https://www.president.gov.ua/ua/documents/constitution/konstituciya-ukrayini-rozdil-ii.
13. Терещенко Т. В. Цінності європейської цивілізації: навч.-метод. посіб. Черкаси: вид. Кандич С. Г., 2016. 172 с.
14. Щербакова Ю. Цінності об'єднаної Європи: монографія. Київ: ВЦ «Академія», 2014. 208 с.

ТЕМА 1.2. Упереджене ставлення, нетерпимість, дискримінація

Лекція 2

Логіка викладу:

1. Упередження як соціальний феномен: види та шляхи подолання.
2. Соціальна нетерпимість та її форми.
3. Типи дискримінації.
4. Протидія дискримінації.

Рекомендована література:

1. Атаманюк З. М. Культура толерантності в соціальному просторі сучасної України. Перспективи. Соціально-політичний журнал. 2023. № 2. С. 23–28.
2. Бистрицький Є. Конфлікт культур і філософія толерантності. Демони миру та боги війни. Соціальні конфлікти посткомуністичної доби. Київ: Політ. думка, 1997. С. 147–168.
3. Габермас Ю. Коли ми повинні бути толерантними? Про конкуренцію візій світу, цінностей і теорій. Толерантність та діалог в сучасному світі. Київ, 2013. С. 5–19.

4. Галицький І. В. Толерантність у правовому житті сучасної України: монографія. Одеса: Фенікс, 2012. 144 с.
5. Грива О. А. Толерантність молоді в полікультурному середовищі. Київ: Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, 2007. 275 с.
6. Грива О. А. Толерантність як основа культури самовизначення молоді в полікультурному суспільстві. Вопросы духовной культуры. 2006. С. 121–124.
7. Гусєв Валентин. Принцип толерантності в політико-правовій системі Дж. Локка. Наукові записки. 1999. С. 77–82.
8. Декларація принципів толерантності. Шлях освіти. 1999. № 2. С. 2–4.
9. Людина у полікультурному суспільстві: навч.-метод. посіб. для викладачів вищих навчальних закладів з курсу за вибором для студентів соціогуманітарних спеціальностей / [Пометун О. І., Султанова Л. Ю. та ін.]. Київ: «Інжиніринг», 2010. 248 с.
10. Посібник з європейського антидискримінаційного права / Агенція Європейського Союзу з питань основоположних прав, Рада Європи, 2010. Українське видання: ТОВ «К.І.С.», 2013. 196 с.
11. Рікер П. Толерантність, нетолерантність, неприйнятне. Навколо політики. Київ: Дух і літера, 1995. С. 313–332.
12. Ролз Дж. Теорія справедливості / пер. з англ. О. Мокровольський. Київ: Основи, 2001. 822 с.
13. Словник ґендерних термінів / укладач З. В. Шевченко. Черкаси: вид. Чабаненко Ю., 2016. 336 с.

ТЕМА 1.3. Дискримінація на основі раси та етносу. Релігійна нетерпимість

Лекція 3

Логіка викладу:

1. Характеристика ксенофобії як суспільного явища.
2. Расово-антропологічна школа в соціології.
3. Критика наукового расизму.
4. Етноцентризм.
5. Дискримінація на підставі релігії чи переконань.

Рекомендована література:

1. Гринчак А. А. Протидія расизму, ксенофобії та екстремізму: навч. посіб.. Харків, 2018. 248 с.
2. Декларація «Про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на підставі релігії чи переконань». Українське релігієзнавство. 2005. № 36. С. 11–13.
3. Демонізація іншого: Антисемітизм, расизм і ксенофобія / [ред. Р. С. Вістріч; пер. з англ. Г.Є. Краснокутський]. Одеса: Бахва, 2006. 409 с.
4. Касьянов Г. В. Теорії нації та націоналізму: монографія. Київ: Либідь, 1999. 352 с.
5. Людина у полікультурному суспільстві: навч.-метод. посіб. для викладачів вищих навчальних закладів з курсу за вибором для студентів соціогуманітарних спеціальностей / [Пометун О. І., Султанова Л. Ю. та ін.]. Київ: «Інжиніринг», 2010. 248 с.
6. Посібник з європейського антидискримінаційного права / Агенція Європейського Союзу з питань основоположних прав, Рада Європи, 2010. Українське видання: ТОВ «К.І.С.», 2013. 196 с.
7. Савицька О. В., Співак Л. М. Етнопсихологія: навч. посіб. Київ: Каравела, 2011. 264.
8. Тимошенко В. І. Детермінанти сучасного тероризму. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Право / голов. ред. Ю. М. Бисага. Ужгород: Вид. дім «Гельветика», 2023. Т. 2. Вип. 75. С. 130–135.

ТЕМА 1.4. Сексизм

Лекція 4

Логіка викладу:

1. Сутність сексизму та його види.
2. Сексизм як система ґендерних стереотипів.
3. Дискримінація на основі ґендерної ідентичності (трансофобія).
4. Дискримінація на основі сексуальної орієнтації (гомофобія).

Рекомендована література:

1. Воровка М. І. Ґендерна дискримінація у вищій школі України: міф чи реальність. Педагогічні науки. Вип. LXXX. Том 2. 2017. С. 17–21.

2. Ґендерні відносини: архетип, стереотип, ідентичність / за заг. ред. Пушонкової О. А., Шевченко З. В. Черкаси: вид. Чабаненко Ю., 2016. 202 с.
3. Малес Л. В. Гендерна та інтерсекційна дискримінація в материнстві. Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. 2015. № 2 (27). С. 17–25.
4. Марценюк Т. Гендерна рівність і недискримінація: посіб. для експертів і експерток аналітичних центрів. Київ, 2014. 65 с.
5. Марценюк Т., Колеснік В. Дискримінація за гендерною ідентичністю в Україні на прикладі трансгендерних людей. Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. Вип. 2 (22). 2014. С. 95–105.
6. Посібник з європейського антидискримінаційного права / Агенція Європейського Союзу з питань основоположних прав, Рада Європи, 2010. Українське видання: ТОВ «К.І.С.», 2013. 196 с.
7. Права людини жінок зі спільноти ЛБТіК в Україні / UN Women Ukraine. Канада, 2019. 44 с.
8. Про дискримінацію в галузі праці та занять: Конвенція № 111 Міжнародної організації праці 1958 р. Конвенції та рекомендації, ухвалені Міжнародною організацією праці. 1919–1964. Женева, 2001. Т. 1. С. 648–651.
9. Пряміцин В. Ю., Пороховата Є. О. Актуальні проблеми становлення прав сексуальних меншин в Україні: проблема дискримінації. Юридичний бюлетень. Вип. 18, 2021. С. 64–71.
10. Словник ґендерних термінів / укладач З. В. Шевченко. Черкаси: вид. Чабаненко Ю., 2016. 336 с.
11. Трансгендерні люди в Україні: соціальні бар'єри та дискримінація / Громадська організація "Інсайт". Київ, 2016. 22 с.
12. Barry D. Adam. Theorizing Homophobia. Sexualities. 1998. 1:4. P. 387–404.
13. Pharr Suzanne. Homophobia: A Weapon of Sexism. California: Published by Chardon Press Berkeley, 1997. 139 p.

ТЕМА 1.5. Вікові параметри дискримінації. Ейблізм

Лекція 5

Логіка викладу:

1. Ейджизм та його види.

2. Форми ейблізму.
3. Дискримінація за зовнішнім виглядом.

Рекомендована література:

1. Афансьєва М., Стоянов М. Дискримінація за ознакою зовнішності. Юридичний вісник. 2019/2. С. 49–52.
2. Віртосу І. Як розповідати про людей з інвалідністю. Проєкт «Універсальний дизайн».
3. Інвалідність та суспільство: навч.-метод. посіб. / за заг. ред. Байди Л. Ю., Красюкової–Еннс О. В. / кол. авторів: Байда Л. Ю., Красюкова–Еннс О. В., Буров С. Ю., Азін В. О., Грибальський Я. В., Найда Ю. М. Київ, 2012. 216 с.
4. Коляда Н., Кочубей Т., Балдинюк О., Бацман О. Дискримінація літніх людей: прояви та протидія. Соціальна робота та соціальна освіта. Вип. 2 (9). 2022. С. 185–196.
5. Мігалуш О. А. Дискримінація: комплексне дослідження крізь призму інвалідності. Габітус. Вип. 3. 2017. С. 18–23.
6. Посібник з європейського антидискримінаційного права / Агенція Європейського Союзу з питань основоположних прав, Рада Європи, 2010. Українське видання: ТОВ «К.І.С.», 2013. 196 с.
7. Словник ґендерних термінів / укладач З. В. Шевченко. Черкаси: вид. Чабаненко Ю., 2016. 336 с.

ТЕМА 1.6. Політкоректний візуальний і текстовий контент

Лекція 6

Логіка викладу:

1. Дискримінаційні зображення: об’єктивація, фейсизм, еротизація.
2. Мова ворожнечі.
3. Ґендерночутлива мова.

Рекомендована література:

1. Віртосу І. Як розповідати про людей з інвалідністю. Проєкт «Універсальний дизайн».
2. Горшков Д. Мова ворожнечі: що це таке і як з цим боротися? Громадянська Освіта. 2008. № 24.

3. Екологія мови в контексті проблеми розмаїття культур / в рамках проекту: «Діалог з ЗМІ – ключ до діалогу різних культур: підтримка розмаїття і відповідльності медіа». Київ: Айва плюс Лтд., 2008. 52 с.
4. Ісакова Т. О. Мова ворожнечі як проблема українського інформаційного простору. Стратегічні пріоритети. Серія: Політика. 2016. № 4. С. 90–97.
5. Комітет з прав дитини (CRC). URL: https://www.ohchr.org/en/treaty-bodies/crc
6. Комітет з прав людей з інвалідністю (CRPD). URL: https://www.ohchr.org/en/treaty-bodies/crpd
7. Комітет з прав людини (CCPR). URL: https://www.ohchr.org/en/treaty-bodies/ccpr
8. Посібник з європейського антидискримінаційного права / Агенція Європейського Союзу з питань основоположних прав, Рада Європи, 2010. Українське видання: ТОВ «К.І.С.», 2013. 196 с.
9. Словник ґендерних термінів / Укладач З. В. Шевченко. Черкаси: вид. Чабаненко Ю., 2016. 336 с.

Змістовий модуль 2.
МЕТОДОЛОГІЯ ПРОВЕДЕННЯ АНТИДИСКРИМІНАЦІЙНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

ТЕМА 2.1. Логічна матриця антидискримінаційної експертизи

Лекція 7

Логіка викладу:

1. Пропорційність представленості осіб за максимально можливою кількістю певних ознак.

2. Представлення осіб у стереотипних ролях.

3. Сегрегації та поляризації за певними ознаками.

4. Зображення людини загалом і загальнолюдських цінностей через образ чоловіка.

5. Політкоректна мова.

Рекомендована література:

1. Гендерні стандарти сучасної освіти: збірка рекомендацій. Ч. 1. / ред. рада: Кікінежді О. М., Власов В. С., Магдюк Л. Б., Ладиченко Т. В. Київ: Програма розвитку ООН в Україні, 2010. 328 с.
2. Гендерні стандарти сучасної освіти: збірка рекомендацій. Ч. 2. / ред. рада: Семиколєнова О. І., Мелещенко Т. В., Данилевська О. М., Бака Т. В., Вихор С. Т. Київ: Програма розвитку ООН в Україні, 2011. 259 с.
3. Гендерні стандарти сучасної освіти: збірка рекомендацій. Ч. 3. / ред. рада: Кікінежді О. М., Дороніна Т. О., Біла О. Г. Київ: Програма розвитку ООН в Україні, 2011. 282 с.
4. Долід В., Долганов П. Демократичні цінності й толерантність: методологія антидискримінаційної експертизи підручників з історії. Нова педагогічна думка. Т. 106 № 2. 2021. С. 113–119.
5. Експертиза шкільних підручників: інструктивно-методичні матеріали для експертів щодо здійснення антидискримінаційної експертизи електронних версій проектів підручників / за заг. ред. О. А. Малахової. Київ, 2018. 40 с.
6. Інструктивно-методичні матеріали для проведення експертами експертиз електронних версій проектів підручників / Наказ МОН України від 31.10.2018 № 1183. URL: http://surl.li/evgvg
7. Малахова О. А., Марущенко О. А., Дрожжина Т. В., Коробкіна Т. В. Теоретико-методологічні засади гендерної експертизи підручника / за О. М. Топузов, Н. Б. Вяткіна (ред.). Експертиза шкільних підручників: інструктивно-методичні матеріали для експертизи, 2016.

ТЕМА 2.2. Контент-аналіз: сутність та можливості

Лекція 8

Логіка викладу:

1. Загальна характеристика контент-аналізу як методу соціологічного дослідження.
2. Основні принципи та умови застосування контент-аналізу.
3. Види контент-аналізу.
4. Можливості контент-аналізу.

Рекомендована література:

1. Борисова Ю. В. Методологія та методи соціальних досліджень: навч. посіб. Київ: ДЦССМ, 2003. 216 с.
2. Костенко Н., Іванов В.. Досвід контент-аналізу: Моделі та практики: монографія. Київ: Центр вільної преси, 2003. 200 с.
3. Мазурик О. В., Єрескова Т. В., Никифоренко Н. О. Методологія та методи соціологічних досліджень: практикум. Донецьк: Східний видавничий дім, 2011. 232 с.
4. Паніна Н. В. Технологія соціологічного дослідження: курс лекцій / 2-е видання, доповнене. Київ, 2007. 320 с.
5. Сучасні методики контент-аналізу: навч. посіб. / за заг. ред. Костенко Н., Батаєвої К., Іванова В. Київ: Кондор, 2018. 416 с.
6. Юськів Б. М. Контент-аналіз. Історія розвитку і світовий досвід: монографія. Рівне: «Перспектива», 2006. 203 с.
7. Якісні дослідження в соціологічних практиках: навч. посіб. / за ред. Н. Костенко, Л. Скокової. Київ: Ін-т соціології НАНУ, 2009. 400 с.

ТЕМА 2.3. Процедура антидискримінаційної експертизи

Лекція 9

Логіка викладу:

1. Вибір документу (джерела) антидискримінаційної експертизи.
2. Підготовка бази даних для дослідження.
3. Виділення категорій та одиниць аналізу.
4. Визначення одиниць рахунку.
5. Етап оцінювання валідності даних.
6. Підготовка експертного висновку.

Рекомендована література:

1. Борисова Ю. В. Методологія та методи соціальних досліджень: навч. посіб. Київ: ДЦССМ, 2003. 216 с.
2. Долід В., Долганов П. Демократичні цінності й толерантність: методологія антидискримінаційної експертизи підручників з історії. Нова педагогічна думка. Т. 106, № 2. 2021. С. 113–119.

3. Експертиза шкільних підручників: інструктивно-методичні матеріали для експертів щодо здійснення антидискримінаційної експертизи електронних версій проектів підручників / за заг. ред. О. А. Малахової. Київ, 2018. 40 с.
4. Інструктивно-методичні матеріали для проведення експертами експертиз електронних версій проектів підручників / Наказ МОН України від 31.10.2018 № 1183. URL: http://surl.li/evgvg
5. Костенко Н., Іванов В.. Досвід контент-аналізу: Моделі та практики: монографія. Київ: Центр вільної преси, 2003. 200 с.
6. Паніна Н. В. Технологія соціологічного дослідження: курс лекцій / 2-е видання, доповнене. Київ, 2007. 320 с.
7. Сучасні методики контент-аналізу: навчальний посібник / за заг. ред. Костенко Н., Батаєвої К., Іванова В. Київ: Кондор, 2018. 416 с.
8. Шевченко З. В. Етапи антидискримінаційної експертизи текстового та візуального контенту. Наукові інновації та передові технології. Вип. № 6 (20). Київ, 2023. С. 616–621.
9. Юськів Б. М. Контент-аналіз. Історія розвитку і світовий досвід: монографія. Рівне: «Перспектива», 2006. 203 с.
10. Якісні дослідження в соціологічних практиках: навч. посіб. / за ред. Н. Костенко, Л. Скокової. Київ: Ін-т соціології НАНУ, 2009. 400 с.

ТЕМА 2.4. Підготовка підсумкових документів дослідження

Лекція 10

Логіка викладу:

1. Загальні вимоги до оформлення підсумкових документів дослідження.
2. Види підсумкових документів дослідження та їхнє призначення.
3. Публікація у ЗМІ.
4. Аналітична записка.
5. Наукова стаття.
6. Експертний висновок.

Рекомендована література:

1. Експертиза шкільних підручників: інструктивно-методичні матеріали для експертів щодо здійснення антидискримінаційної експертизи електронних версій проектів підручників / за заг. ред. О. А. Малахової. Київ, 2018. 40 с.
2. Інструктивно-методичні матеріали для проведення експертами експертиз електронних версій проектів підручників / Наказ МОН України від 31.10.2018 № 1183. URL: http://surl.li/evgvg
3. Клепко С. Ф. Наукова робота і управління знаннями: навч. посіб. Полтава: ПОІППО, 2005. 201с.
4. Паніна Н. В. Технологія соціологічного дослідження: курс лекцій / 2-е видання, доповнене. Київ, 2007. 320 с.

5. МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ, ТЕМИ ТА ЗМІСТ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Семінар є однією з найбільш складних і, в той же час, плідних форм навчання у закладах вищої освіти.

В умовах вищої школи семінар – це вид практичного заняття, що проводиться під керівництвом викладача/-ки, який/-а здійснює наукові дослідження за тематикою курсу і є фахівцем/-чинею у даній галузі наукового знання.

Семінари є необхідною умовою для поглибленого вивчення дисципліни та оволодіння методологією стосовно особливостей досліджуваної галузі науки. При вивченні дисципліни семінар, поряд із лекцією, є основною формою навчального процесу.

Головною метою семінарів для студентства є не просто відвідування занять, а, у першу чергу, систематизація та узагальнення знань із теми, що вивчається, формування вміння самостійно працювати з додатковими джерелами інформації, першоджерелами, зіставляти і порівнювати точки зору, конспектувати прочитане, висловлювати власну точку зору і т. п.

Специфікою семінарських занять є спільна робота викладача/-ки і студента/-ки над вирішенням поставленої проблеми, а пошук вірної відповіді будується на основі критичного мислення, аргументованої дискусії, чергування індивідуальної та колективної діяльності.

Деякі теми семінарських занять потребують опрацювання філософських, соціологічних та політологічних першоджерел. Засвоєння їх мови та проблематики допомагають студентам/-кам набути навичок рефлексії, розуміння, інтерпретації, філософування.

Практичні рекомендації: готуючись до семінару, студент/-ка повинен/-а ознайомитись зі змістом семінарського заняття, рекомендованою літературою; звернути увагу на ті питання, які потребують додаткового вивчення та у разі необхідності отримати консультацію викладача/-ки; занотувати основні положення, що стосуються теми семінару.

Змістовий модуль 1.
ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ АНТИДИСКРИМІНАЦІЙНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

Семінарське заняття № 1
ТЕМА 1.1. Антидискримінаційна експертиза: вступ до курсу

Мета заняття: ознайомити студентство з ідеями та принципами антидискримінаційного підходу, розкрити європейські цінності як основу експертної діяльності, визначити завдання та законодавчі підстави антидискримінаційної експертизи, а також проаналізувати етапи становлення і практичні виклики впровадження експертизи в Україні.

Зміст семінарського заняття:

1. Європейські цінності як основа антидискримінаційного підходу.
2. Цілі та задачі антидискримінаційної експертизи.
3. Законодавче підґрунтя антидискримінаційної експертизи.
4. Антидискримінаційна експертиза в Україні: історія, практика впровадження, основні труднощі.

Завдання для обов'язкового виконання:

1. Щербакова Ю. Цінності об'єднаної Європи: монографія. Київ: ВЦ «Академія», 2014. 208 с.

Рекомендована література:

1. Брандер П., Вітте Л., Гані Н., Гомеш Р., Кін Е., Нікітіна А., Пінкевічюте Ю. КОМПАС: посібник з освіти з прав людини за участю молоді. Вид-во Ради Європи, Вид-во «Право», 2020. 490 с.
2. Декларація «Про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на підставі релігії чи переконань». Українське релігієзнавство. 2005. № 36. С. 11–13.
3. Декларація принципів толерантності. Шлях освіти. 1999. № 2. С. 2–4.
4. Декларація тисячоліття Організації Об'єднаних Націй. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_621.

5. Європейська конвенція з прав людини. URL: https://drive.google.com/file/d/1h35z2K_ikv0y481glY-EM61QLTG6W0JW/view?usp=sharing.
6. Загальна декларація прав людини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
7. Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні». Відомості Верховної Ради (ВВР). 2013, № 32, ст. 412. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5207-17.
8. Закон України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні». Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР). 1991, № 21, ст. 252. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12.
9. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text
10. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text
11. ООН. Глобальні цілі сталого розвитку 2030. URL: http://surl.li/evayo
12. Стаття 24 Конституції України. URL: https://www.president.gov.ua/ua/documents/constitution/konstituciya-ukrayini-rozdil-ii.
13. Терещенко Т. В. Цінності європейської цивілізації: навч.-метод. посіб.Черкаси: вид. Кандич С. Г., 2016. 172 с.

Семінарське заняття № 2
ТЕМА 1.2. Упереджене ставлення, нетерпимість, дискримінація

Мета заняття: сприяти розумінню упередженості, нетерпимості та дискримінації як соціальних явищ, поглибити знання про їхні форми та механізми прояву, навчити розрізняти види дискримінації (пряму, непряму, переслідування), ознайомити з поняттям «захищена ознака» та сформувати у студентів/-ок базові навички протидії дискримінаційним практикам.

Зміст семінарського заняття:

1. Упередження як соціальний феномен: види та шляхи подолання.
2. Соціальна нетерпимість та її форми.

3. Дискримінація та її види:
   3.1. Пряма дискримінація.
   3.2. Непряма дискримінація.
   3.3. Переслідування.
   3.4. Поняття «захищена ознака».
4. Протидія дискримінації.

Завдання для обов'язкового виконання:

1. Декларація принципів толерантності. Шлях освіти. 1999. № 2. С. 2–4.
2. Посібник з європейського антидискримінаційного права / Агенція Європейського Союзу з питань основоположних прав, Рада Європи, 2010. Українське видання: ТОВ «К.І.С.», 2013. 196 с.

Рекомендована література:

1. Атаманюк З. М. Культура толерантності в соціальному просторі сучасної України. Перспективи. Соціально-політичний журнал. 2023. № 2. С. 23–28.
2. Бистрицький Є. Конфлікт культур і філософія толерантності. Демони миру та боги війни. Соціальні конфлікти посткомуністичної доби. Київ: Політ. думка, 1997. С. 147–168.
3. Габермас Ю. Коли ми повинні бути толерантними? Про конкуренцію візій світу, цінностей і теорій. Толерантність та діалог в сучасному світі. Київ, 2013. С. 5–19.
4. Галицький І. В. Толерантність у правовому житті сучасної України: монографія. Одеса: Фенікс, 2012. 144 с.
5. Грива О. А. Толерантність молоді в полікультурному середовищі. Київ: Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, 2007. 275 с.
6. Грива О. А. Толерантність як основа культури самовизначення молоді в полікультурному суспільстві. Вопросы духовной культуры. 2006. С. 121–124.
7. Гусєв Валентин. Принцип толерантності в політико-правовій системі Дж. Локка. Наукові записки. 1999. С. 77–82.
8. Людина у полікультурному суспільстві: навч.-метод. посіб. для викладачів вищих навчальних закладів з курсу за вибором для

студентів соціогуманітарних спеціальностей / [Пометун О. І., Султанова Л. Ю. та ін.]. Київ: «Інжиніринг», 2010. 248 с.
9. Рікер П. Толерантність, нетолерантність, неприйнятне. Навколо політики. Київ: Дух і літера, 1995. С. 313–332.
10. Ролз Дж. Теорія справедливості / пер. з англ. О. Мокровольський. Київ: Основи, 2001. 822 с.
11. Словник ґендерних термінів / укладач З. В. Шевченко. Черкаси: вид. Чабаненко Ю., 2016. 336 с.

Семінарське заняття № 3
ТЕМА 1.3. Дискримінація на основі раси та етносу. Релігійна нетерпимість

Мета заняття: сформувати у студентів/-ок цілісне уявлення про природу расової, етнічної та релігійної дискримінації, розкрити соціокультурні механізми виникнення ксенофобії, етноцентризму та релігійної нетерпимості, навчити критично аналізувати псевдонаукові концепції расизму та інтерпретувати дискримінаційні практики крізь призму соціологічних і філософських підходів.

Зміст семінарського заняття:

1. Характеристика ксенофобії як суспільного явища.
2. Расово-антропологічна школа в соціології.
3. Критика наукового расизму.
4. Етноцентризм:
   4.1. Сутність етноцентризму.
   4.2. Етнічні стереотипи.
   4.3. Соціальна каузальна атрибуція.
5. Дискримінація на підставі релігії чи переконань.

Завдання для обов'язкового виконання:

1. Посібник з європейського антидискримінаційного права / Агенція Європейського Союзу з питань основоположних прав, Рада Європи, 2010. Українське видання: ТОВ «К.І.С.», 2013. 196 с.
2. Словник ґендерних термінів / укладач З. В. Шевченко. Черкаси: вид. Чабаненко Ю., 2016. 336 с.

Рекомендована література:

1. Гринчак А. А. Протидія расизму, ксенофобії та екстремізму: навч. посіб. Харків, 2018. 248 с.
2. Декларація «Про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на підставі релігії чи переконань». Українське релігієзнавство. 2005. № 36. С. 11–13.
3. Демонізація іншого: Антисемітизм, расизм і ксенофобія / [ред. Р. С. Вістріч; пер. з англ. Г. Є. Краснокутський]. Одеса: Бахва, 2006. 409 с.
4. Касьянов Г. В. Теорії нації та націоналізму: монографія. Київ: Либідь, 1999. 352 с.
5. Людина у полікультурному суспільстві: навч.-метод. посіб. для викладачів вищих навчальних закладів з курсу за вибором для студентів соціогуманітарних спеціальностей / [Пометун О. І., Султанова Л. Ю. та ін.]. Київ: «Інжиніринг», 2010. 248 с.
6. Савицька О. В., Співак Л. М. Етнопсихологія: навч. посіб. Київ: Каравела, 2011. 264.
7. Тимошенко В. І. Детермінанти сучасного тероризму. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Право / голов. ред. Ю. М. Бисага. Ужгород: Вид. дім «Гельветика», 2023. Т. 2. Вип. 75. С. 130–135.
8. Комітет з ліквідації расової дискримінації (CERD). URL: https://www.ohchr.org/en/treaty-bodies/cerd

Семінарське заняття № 4
ТЕМА 1.4. Сексизм

Мета заняття: сформувати у студентів/-ок цілісне уявлення про сексизм як соціокультурне явище, розкрити його зв’язок із системою ґендерних стереотипів, а також поглибити розуміння форм дискримінації на основі ґендерної ідентичності та сексуальної орієнтації. Розвивати навички критичного аналізу текстового та візуального контенту щодо наявності сексистських, транс- чи гомофобних наративів, сприяти формуванню чутливості до питань прав людини, ґендерної рівності та інклюзивності в публічному дискурсі.

Зміст семінарського заняття:

1. Сутність сексизму та його види.
2. Сексизм як система ґендерних стереотипів.
3. Дискримінація на основі ґендерної ідентичності (трансофобія).
4. Дискримінація на основі сексуальної орієнтації (гомофобія).

Завдання для обов'язкового виконання:

1. Словник ґендерних термінів / Укладач З. В. Шевченко. Черкаси: вид. Чабаненко Ю., 2016. 336 с.

Рекомендована література:

1. Воровка М. І. Ґендерна дискримінація у вищій школі України: міф чи реальність. Педагогічні науки. Вип. LXXX. Т. 2. 2017. С. 17–21.
2. Ґендерні відносини: архетип, стереотип, ідентичність / за заг. ред. Пушонкової О. А., Шевченко З. В. Черкаси: вид. Чабаненко Ю., 2016. 202 с.
3. Малес Л. В. Гендерна та інтерсекційна дискримінація в материнстві. Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. 2015. № 2 (27). С. 17–25.
4. Марценюк Т. Гендерна рівність і недискримінація: посіб. для експертів і експерток аналітичних центрів. Київ, 2014. 65 с.
5. Марценюк Т. О., Колеснік В. С. Дискримінація за гендерною ідентичністю в Україні на прикладі трансгендерних людей. Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. Вип. 2 (22). 2014. С. 95–105.
6. Посібник з європейського антидискримінаційного права / Агенція Європейського Союзу з питань основоположних прав, Рада Європи, 2010. Українське видання: ТОВ «К.І.С.», 2013. 196 с.
7. Права людини жінок зі спільноти ЛБТіК в Україні / UN Women Ukraine. Канада, 2019. 44 с.
8. Про дискримінацію в галузі праці та занять: Конвенція № 111 Міжнародної організації праці 1958 р. Конвенції та рекомендації, ухвалені Міжнародною організацією праці. 1919–1964. Женева, 2001. Т. 1. С. 648–651.

9. Пряміцин В. Ю., Пороховата Є. О. Актуальні проблеми становлення прав сексуальних меншин в Україні: проблема дискримінації. Юридичний бюлетень. Вип. 18, 2021. С. 64–71.
10. Трансгендерні люди в Україні: соціальні бар'єри та дискримінація / Громадська організація "Інсайт". К., 2016. 22 с.
11. Шевченко З. В. Вплив культури на ґендерну ідентичність. Візуальне мистецтво у контексті сучасних культурних практик. Матеріали VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції (23–24 листопада 2023 року). Черкаси: «Вертикаль», вид. ФОП Кандич С. Г., 2023 р. С. 18–19.
12. Шевченко З. В. До поняття внутрішньоособистісного ґендерного конфлікту. Гендер. Екологія. Здоров'я: матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 22–23 квітня 2021 р.) / ред. кол.: В. А. Капустник, В. М. Лісовий, В. В. М'ясоєдов та ін. Харків: ХНМУ, 2021. С. 145–147.
13. Шевченко З. В. До поняття міжособистісного ґендерного конфлікту. Парадигма вищої освіти в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: матеріали всеукр. наук.-пед. підвищення кваліфікації, 18 липня – 28 серпня 2022 року. Одеса: Вид. дім «Гельветика», 2022. С. 508–510.
14. Шевченко З. В. Експлікація ґендерних конфліктів в залежності від рівня розгортання. Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2025. Вип. 58. С. 214–220.
15. Barry D. Adam. Theorizing Homophobia. Sexualities. 1998. 1:4. P. 387–404.
16. Pharr Suzanne. Homophobia: A Weapon of Sexism. California: Published by Chardon Press Berkeley, 1997. 139 p.
17. Shevchenko Z, Rylova O, Bakhmach A. Reconsideration of traditional value standards: Results of a sociological study of gender stereotypes. Sci Herald Uzhhorod Univ Ser Phys. 2024. № 55. P. 2087–2096. DOI: 10.54919/physics/55.2024.208qp7
18. Shevchenko Zoya. Gender Stereotypes as an Indicator of Gender Incompetence of Modern Ukrainian Young People: Survey Result Analysis. Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Sciences, IV(17), I.: 108, 2016. P. 70–73.

19. Shevchenko, Z., & Rylova, O. (2024). Queering philosophy as an explanation of the multiple identity of the personality in education. Synesis (ISSN 1984-6754). 16(2), 47–61.

Семінарське заняття № 5
ТЕМА 1.5. Вікові параметри дискримінації. Ейблізм

Мета заняття: розкрити сутність та прояви дискримінації за віком (ейджизму), інвалідністю (ейблізму) й зовнішнім виглядом, сформувати у студентів/-ок критичне розуміння цих форм упередженого ставлення, їх соціальних наслідків і сприяти усвідомленню потреби в інклюзивному, недискримінаційному підході в оцінці та створенні контенту.

Зміст семінарського заняття:

1. Ейджизм та його види.
2. Форми ейблізму.
3. Дискримінація за зовнішнім виглядом.

Завдання для обов'язкового виконання:

1. Посібник з європейського антидискримінаційного права / Агенція Європейського Союзу з питань основоположних прав, Рада Європи, 2010. Українське видання: ТОВ «К.І.С.», 2013. 196 с.
2. Словник ґендерних термінів / укладач З. В. Шевченко. Черкаси: вид. Чабаненко Ю., 2016. 336 с.

Рекомендована література:

1. Афансьєва М., Стоянов М. Дискримінація за ознакою зовнішності. Юридичний вісник. 2019/2. С. 49–52.
2. Віртосу І. Як розповідати про людей з інвалідністю. Проєкт «Універсальний дизайн».
3. Інвалідність та суспільство: навч.-метод. посіб. / за заг. ред. Байди Л. Ю., Красюкової-Еннс О. В. / Кол. авторів: Байда Л. Ю., Красюкова-Еннс О. В., Буров С. Ю., Азін В. О., Грибальський Я. В., Найда Ю. М. Київ, 2012. 216 с.

4. Коляда Н., Кочубей Т., Балдинюк О., Бацман О. Дискримінація літніх людей: прояви та протидія. Соціальна робота та соціальна освіта. Вип. 2 (9). 2022. С. 185–196.
5. Мігалуш О. А. Дискримінація: комплексне дослідження крізь призму інвалідності. Габітус. Вип. 3. 2017. С. 18–23.

Семінарське заняття № 6
ТЕМА 1.6. Політкоректний візуальний і текстовий контент

Мета заняття: ознайомити студентів/-ок із принципами створення політкоректного текстового та візуального контенту, розкрити особливості проявів дискримінації у зображеннях (об'єктивація, фейсизм, еротизація) та в мові (мова ворожнечі, ґендерночутлива мова). Сприяти формуванню здатності до виявлення упереджених або маргіналізуючих елементів у контенті, розвитку етичної та мовної чутливості, а також навичок критичної експертизи медіа-матеріалів з позицій прав людини, ґендерної рівності та недискримінації.

Зміст семінарського заняття:

1. Дискримінаційні зображення: об'єктивація, фейсизм, еротизація.
2. Мова ворожнечі.
3. Ґендерночутлива мова.

Завдання для обов'язкового виконання:

1. Посібник з європейського антидискримінаційного права / Агенція Європейського Союзу з питань основоположних прав, Рада Європи, 2010. Українське видання: ТОВ «К.І.С.», 2013. 196 с.
2. Словник ґендерних термінів / укладач З. В. Шевченко. Черкаси: вид. Чабаненко Ю., 2016. 336 с.

Рекомендована література:

1. Віртосу І. Як розповідати про людей з інвалідністю. Проєкт «Універсальний дизайн».
2. Горшков Д. Мова ворожнечі: що це таке і як з цим боротися? Громадянська Освіта. 2008. № 24.

3. Екологія мови в контексті проблеми розмаїття культур / в рамках проекту: «Діалог з ЗМІ – ключ до діалогу різних культур: підтримка розмаїття і відповідльності медіа». Київ: Айва плюс Лтд., 2008. 52 с.
4. Ісакова Т. О. Мова ворожнечі як проблема українського інформаційного простору. Стратегічні пріоритети. Серія: Політика. 2016. № 4. С. 90–97.
5. Комітет з прав дитини (CRC). URL: https://www.ohchr.org/en/treaty-bodies/crc
6. Комітет з прав людей з інвалідністю (CRPD). URL: https://www.ohchr.org/en/treaty-bodies/crpd
7. Комітет з прав людини (CCPR). URL: https://www.ohchr.org/en/treaty-bodies/ccpr

6. МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ, ТЕМИ ТА ЗМІСТ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

У XXI столітті, коли інформаційний простір суттєво впливає на формування суспільних уявлень, ієрархії цінностей і політичних настроїв, критичне осмислення текстового та візуального контенту стає не просто навичкою, а й інтелектуальною необхідністю. Особливо це стосується майбутніх фахівців і фахівчинь у галузях філософії та політології, які працюють із суспільними смислами, дискурсами та ідеологічними структурами.

Практичні заняття з антидискримінаційної експертизи текстового та візуального контенту є одним з необхідних елементів у формуванні професійної та етичної компетентності студентства зазначених спеціальностей. Мета практикуму – аналіз способів репрезентації соціальних груп та спільнот, виявлення прихованих упереджень, ідеологічних маніпуляцій, мови ворожнечі, а також практик маргіналізації у медіа, політичному дискурсі, освітніх, рекламних, культурних і побутових матеріалах.

Для студентів/-ок спеціальності «Філософія» практика антидискримінаційної експертизи відкриває поле для застосування філософських методів критики ідеології, герменевтики, дискурс-аналізу та етики у реальному суспільному контексті. Для студентів/-ок спеціальності «Політологія» – це шлях до глибшого розуміння політичних механізмів відтворення соціальної нерівності, символічної влади та впливу політичної комунікації на настрої й поведінку громадян.

Практичні заняття у межах дисципліни сприятимуть:

- розвитку критичного мислення та здатності до інтерпретації соціокультурного контенту з позицій прав людини;
- формуванню антидискримінаційної оптики у майбутніх науковців/-иць, викладачів/-ок, політичних аналітиків/-инь, журналістів/-ок, експертів/-ок з гуманітарної політики;
- вихованню академічної та професійної етики, яка відповідає принципам інклюзивності, соціальної справедливості та толерантності;

– підвищенню здатності студентства розробляти та реалізовувати політики/практики, що зменшують дискримінацію у публічному просторі.

Таким чином, практикум є невід'ємною складовою цілісної освіти у галузях філософії та політології, яка прагне не лише знання, а й трансформації суспільства в бік гідності, рівності та поваги до інакшості.

Змістовий модуль 2.
МЕТОДОЛОГІЯ ПРОВЕДЕННЯ АНТИДИСКРИМІНАЦІЙНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

Практичне заняття № 1
ТЕМА 2.5. Вибір джерела експертизи

Мета заняття: сформувати у студентства практичні навички усвідомленого й обґрунтованого вибору джерела для проведення антидискримінаційної експертизи текстового або візуального контенту. Ознайомити з критеріями визначення релевантності та доцільності джерел, навчити аналізувати їхні типові характеристики, обсяг, формат і функціональний контекст. Закласти підґрунтя для подальшого застосування контент-аналізу з урахуванням специфіки обраного матеріалу.

План практичного заняття:

1. Обрати джерело (документ) для антидискримінаційної експертизи та обґрунтувати свій вибір.
2. Визначити основні характеристики обраного джерела.
3. Визначати основні принципи та умови, за яких контент-аналіз обраного джерела є можливим.
4. Обґрунтувати вибір джерела антидискримінаційної експертизи.

В основі антидискримінаційної експертизи лежить контент-аналіз – якісно-кількісний метод дослідження документів.

На означеному етапі необхідно визначити:

1. Тип джерел текстового та візуального контенту, які можуть підлягати або потребують антидискримінаційної експертизи. Наприклад, друковані або Інтернет-ЗМІ, реклама, політичні та владні ресурси, наукові та освітні матеріали тощо.
2. Вид матеріалу, що буде аналізуватися: публіцистичні статті в електронному або в друкованому вигляді, програми політичних партій, наукові статті, підручники, рекламні плакати тощо.
3. Обсяг текстового та візуального контенту, що буде підлягати експертизі. Якщо необхідно, врахувати кількість та частоту публікацій.

У межах курсу, що вивчається, для отримання практичних навичок з антидискримінаційної експертизи текстового та візуального контенту радимо обирати зверстані макети або друковані шкільні підручники з приблизним обсягом 125–200 сторінок (клас та предмет значення не мають).

Порада носить рекомендаційний характер, студент/-ка може обрати джерело для проведення антидискримінаційної експертизи на свій розсуд.

Практичне заняття № 2
ТЕМА 2.6. Підготовка бази даних до роботи

Мета заняття: опанувати технічні та організаційні навички підготовки джерел для антидискримінаційної експертизи контенту. Навчити студентів/-ок зберігати, впорядковувати й уніфікувати фрагментовані матеріали з різних джерел, а також обирати відповідні цифрові інструменти для подальшого аналізу. Сприяти розвитку практичної компетентності у створенні структурованої бази даних, готової до якісно-кількісного аналізу з урахуванням вимог надійності збереження, повторюваності та ефективності обробки інформації.

План практичного заняття:

1. Завантажити матеріали для експертизи на власний носій. Якщо матеріал зберігається фрагментарно, його частини повинні мати однакову структуру.

2. Остаточно визначитись із обсягом матеріалу дослідження.

3. Обрати програми для роботи, створити таблиці для систематизації даних.

Зберегти всі відібрані для експертизи матеріали, особливо якщо мова йде про роботу з Інтернет- або онлайн-контентом. Найкраще завантажити матеріали на власний носій (віртуальний диск, комп'ютер тощо), щоб постійно не повертатися до оригінального онлайн-джерела, адже існує ймовірність загубити потрібну інформацію через оновлення Інтернет-ресурсу.

Якщо матеріал зберігається фрагментарно (наприклад, завантажується кожна публікація окремо), всі його частини повинні мати однакову структуру (однакові елементи). Наприклад, це можуть бути повні тексти статей, із заголовками та лідами, із вказаним авторством та датою публікації.

Якщо аналізується певний аккаунт соціальної мережі, наприклад Instagram, на цьому етапі необхідно визначити: чи аналізуватимуться тільки картинки, чи також підписи та хештеги.

На етапі підготовки бази даних до роботи остаточно визначається обсяг матеріалу, що буде досліджуватись. Це, у власну чергу, дає змогу вирішити питання обробки даних: невеликі обсяги інформації обробляються вручну, великі – за допомогою комп'ютерних методів.

У будь-якому випадку, дослідникам/-цям знадобляться таблиці (для перерахування та структуризації елементів аналізу) та текстові документи. Потрібно прийняти рішення, в якій програмі працювати: Office/Open Office або онлайнових редакторах на кшталт Google Docs. Останні зручні тим, що зручно працювати колективно. Але в них менше можливості форматування, ніж у офлайнових офісних пакетах.

Практичне заняття № 3
ТЕМА 2.7. Виділення категорій та одиниць аналізу

Мета заняття: сформувати в студентства уміння виокремлювати категорії та одиниці аналізу для проведення антидискримінаційної експертизи текстового та візуального контенту. Розвивати здатність

критично мислити, узагальнювати, розрізняти дискримінаційні маркери у змісті, виявляти стереотипи та мову ворожнечі. Сприяти формуванню навичок системного підходу до аналізу інформаційних матеріалів з урахуванням принципів недискримінації та інклюзивності.

План практичного заняття:

1. Визначити категорії аналізу.
2. Визначити одиниці аналізу.
3. Обґрунтувати свій вибір.

Категорії аналізу – це дослідницькі проблеми, ідеї чи теми.

У випадку антидискримінаційної експертизи текстового та візуального контенту категоріями аналізу виступають:

– диспропорція представленості людей та антропоморфних персонажів за різними ознаками (статтю, віком, кольором шкіри, віросповіданням тощо);
– стереотипні соціальні статуси та соціальні ролі;
– сегрегація та поляризація людей (антропоморфних персонажів) за різними ознаками;
– ґендерночутлива мова.

(З детальними поясненнями можна ознайомитись у Додатку 1 «Логічна матриця антидискримінаційної експертизи»).

Одиниця аналізу – це та частина тексту (джерела), яка належить до однієї з виділених категорій аналізу.

Процес антидискримінаційної експертизи передбачає, що одиницями аналізу мають бути:

– згадування у тексті та на зображеннях чоловіків та жінок, хлопців та дівчат, антропоморфних персонажів;
– соціальні статуси (професійні, сімейні та ін.), якими представлені чоловіки та жінки або антропоморфні персонажі;
– дії, поведінка, зовнішність, риси характеру, які приписуються жінкам та чоловікам, хлопцям та дівчатам, антропоморфним персонажам;
– слова та словосполучення, що підтримують або, навпаки, заперечують мовну дискримінацію за ознакою статі.

Можна не задавати одиниці аналізу заздалегідь, а визначити їх у процесі роботи з текстом. У такому випадку відмічаються ті частини в тексті, які є відповідними та релевантними темі, що досліджуються.

Окрім того, перелік одиниць аналізу, визначений до початку дослідження, може доповнюватись новими позиціями при роботі з текстом чи зображеннями.

Практичне заняття № 4
ТЕМА 2.8. Визначення одиниць рахунку

Мета заняття: навчити студентів/-ок визначати одиниці рахунку як засіб кількісного вимірювання проявів дискримінаційних і стереотипних елементів у текстовому та візуальному контенті. Сформувати навички точного обліку повторень релевантних фрагментів, згадок, висловлювань або зображень, що відповідають визначеним категоріям та одиницям аналізу. Ознайомити з різними підходами до організації обліку інформації (ручний, автоматизований), навчити створювати таблиці для фіксації кількісних даних та обґрунтовувати вибір способу рахунку залежно від типу контенту, категорії аналізу й завдань дослідження. Розвивати аналітичне мислення, увагу до деталей та точність у роботі з емпіричними даними..

План практичного заняття:

1. Визначити одиниці рахунку.
2. Створити таблиці для внесення кількісних даних.

Одиниці аналізу важливо не тільки знайти, а й порахувати. Для цього необхідно ввести одиницю рахунку.

Одиниця рахунку – це міра кількості повторень, згадок частини тексту (джерела), що цікавить нас. Такою одиницею може бути слово, словосполучення, речення, абзац, рядок чи ціла стаття.

Наприклад, для категорії «диспропорція представленості людей та антропоморфних персонажів за різними ознаками» одиницями аналізу будуть «згадування у тексті чоловіків та жінок, хлопців та дівчат,

антропоморфних персонажів», а одиницями рахунку – іменники та власні імена, якими вони позначаються у джерелі дослідження. Якщо мова іде про візуальний контент, то рахуються всі персонажі окремо, навіть якщо вони представлені на одному зображенні.

Згадування на зображаннях можна винести для підрахунку в окрему таблицю, а можна об'єднати із згадуваннями в тексті. Все залежить від задач дослідження.

Згадування у тексті та на зображеннях					
Чоловіки	Жінки	Хлопці	Дівчата	Антропоморфні істоти	
				Жіноча стать	Чоловіча стать
3	5	7	4	1	2

Рис. 1. *Вордівська таблиця із ручним підрахунком*

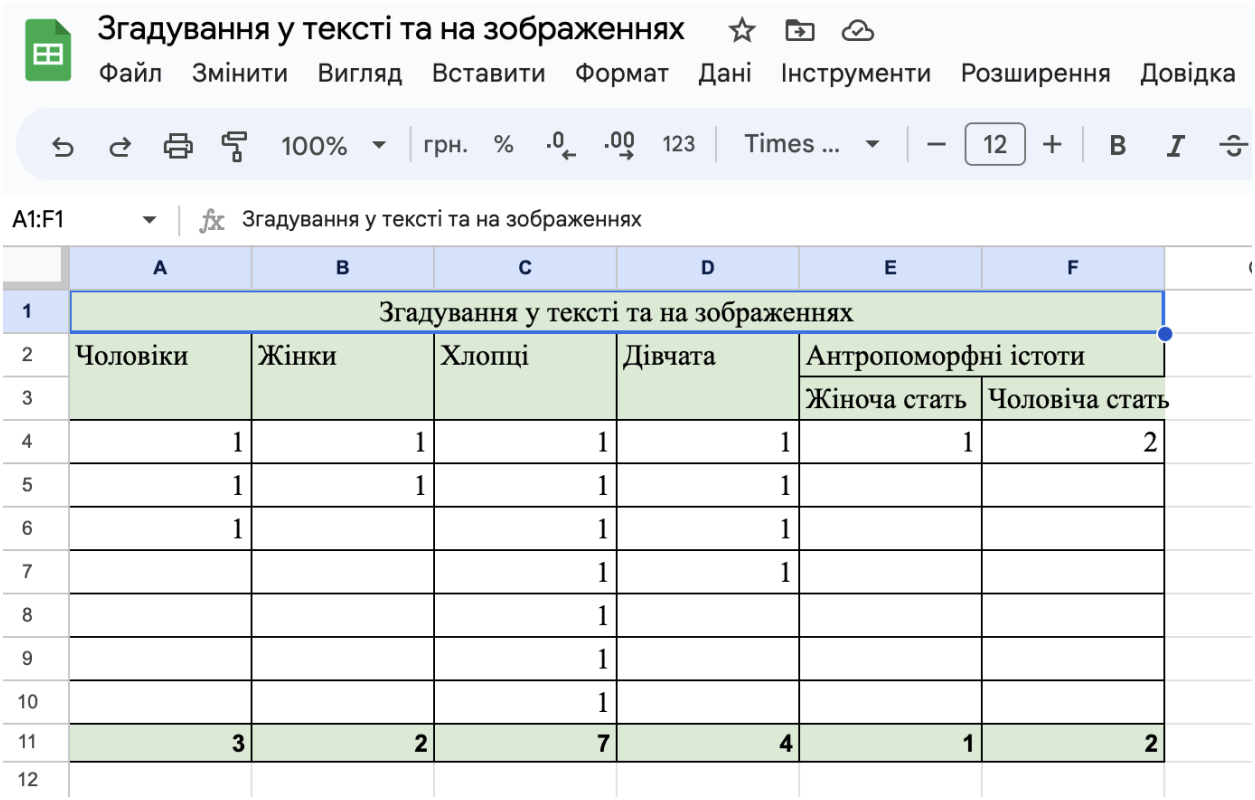

Рис. 2. *Гугл-таблиця із автоматичним підрахунком*

Для категорії «стереотипні соціальні статуси та соціальні ролі» одиницями аналізу будуть «соціальні статуси (професійні, сімейні та ін.), якими представлені чоловіки та жінки або антропоморфні персонажі» та «дії, поведінка, риси характеру, які приписуються жінкам та

чоловікам, хлопцям та дівчатам, антропоморфним персонажам», а одиницями рахунку – слова, словосполучення або навіть цілі речення.

Якщо мова іде про візуальний контент, то відмічаються: зовнішність персонажів (наприклад, сексуалізоване зображення); дії, які вони виконують; аналізується доречність ілюстрації.

Соціальні статуси					
Чоловіки	Жінки	Хлопці	Дівчата	Антропоморфні істоти	
				Жіноча стать	Чоловіча стать
Лікар 3 Космонавт 1 Водій 4 Батько 2 Спортсмен 3 Фермер 2	Мама 12 Господиня 7 Бабуся 9 Вчителька 12 Швачка 7	Учень 30	Учениця 12	1	2

Дії, поведінка, риси характеру			
Чоловіки	Жінки	Хлопці	Дівчата
Ходять один до одного в гості (с. 56), їздять верхи (с. 90), на велосипеді (97), за рулем (с. 101, с. 108, с. 204.), грають у футбол та волейбол (с. 72), рибалять (с.18).	Мати купує продукти й інші товари у магазині (с.18, с. 19, с. 24, с. 26, с. 75, с. 108, с. 126). Господиня готує, пригощає, накриває на стіл (с. 6, с. 50, с. 89, с. 125, с. 157). Бабуся в'яже рукавички (с. 34), заготовляє трави (с.148), консервує компот (с. 157).	Учні захоплюються боксом (с. 6), прогулюють школу (с. 6), кидають навчання (с. 6), рідко читають або не люблять читати книжки (с. 6, 27), грюкають дверима (с. 16), порушують правила гігієни та санітарії (с. 20, 23), граються пасками безпеки (с. 29).	Учениці проводять час за розмовами про власне здоров'я (с. 8), вимагають дотримання правил (с. 35), допомагають батькам (с. 37).

Для категорії «ґендерночутлива мова» одиницями аналізу будуть «слова та словосполучення, що підтримують або, навпаки, заперечують мовну дискримінацію за ознакою статі», а одиницями рахунку – маскулінітиви, що вживаються, як узагальнюючі іменники для обох статей; маскулінітиви, що вживаються на позначення осіб жіночої статі; зменшувально-пестливі іменники та імена; фемінітиви.

Ґендерночутлива мова			
Маскулінітиви	Фемінітиви	Зменшувально-пестливі іменники та імена	
		для осіб чоловічої статі	для осіб жіночої статі
36	9	0	5

Практичне заняття № 5
ТЕМА 2.9. Отримання кількісних результатів дослідження

Мета заняття: навчити студентів/-ок фіксувати та підраховувати релевантні одиниці рахунку (згадки, фрази, образи, дії тощо), що відповідають раніше визначеним категоріям та одиницям аналізу. Висвітлити, як кількісні характеристики допомагають виявляти системні прояви дискримінації та стереотипізації в контенті. Розвивати аналітичну уважність, точність і методичну послідовність у зборі емпіричних даних.

План практичного заняття:

1. Зібрати кількісні характеристики документа, що досліджується (внести одиниці підрахунку у таблиці).

Студент/-ка (або студентська дослідницька група) завершує заняття з заповненими таблицями, які відображають кількість згадок/випадків дискримінаційних або стереотипних елементів за обраними категоріями та одиницями аналізу. Ці дані стануть основою для подальшого якісного інтерпретування та написання аналітичного експертного висновку на наступних етапах.

Практичне заняття № 6
ТЕМА 2.10. Оцінювання валідності даних

Мета заняття: навчити студентів/-ок визначати валідність даних через незалежне оцінювання, звіряння результатів і формування спільної позиції.

План практичного заняття:

1. Порівняння кількісних результатів дослідження, виявлення розбіжностей.
2. Внесення коректив, формування спільної таблиці.
3. Обговорення труднощів щодо процесу оцінювання валідності даних.

Для проведення етапу оцінювання валідності даних антидискримінаційну експертизу одного джерела виконують два або три студент/-ки незалежно один/одна від одного/одної. Заповнені таблиці звіряються, вносяться корективи та починається робота над експертним висновком.

Практичне заняття № 7
ТЕМА 2.11. Якісний аналіз кількісних результатів дослідження

Мета заняття: навчити студентство інтерпретувати кількісні дані з урахуванням контексту, глибинних смислів і дискримінаційних проявів у контенті.

Зміст практичного заняття:

1. Формулювання якісних висновків на основі отриманих кількісних даних.
2. Обговорення інтерпретацій, критичний аналіз різних підходів.
3. Запис коротких тез для подальшого експертного висновку.

Студенти/-ки здійснюють якісний аналіз кількісних показників, отриманих в результаті контент-аналізу. Формулювання якісних вис-

новків передбачає інтерпретацію кількісних даних з урахуванням контексту, прихованих сенсів, виявлення упереджень та дискримінацій. Кількісні результати дослідження інтерпретуються не буквально, а критично.

Практичне заняття № 8
ТЕМА 2.12. Написання експертного висновку

Мета заняття: навчити студентів/-ок структурувати результати антидискримінаційної експертизи та оформлювати експертний висновок у відповідності до вимог.

Експертний висновок умовно складається із чотирьох основних частин:

- перша частина – відзначаються загальні позитивні характеристики текстового та візуального контенту із посторінковими вказівками;
- друга частина – надаються загальні зауваження та рекомендації (якщо необхідно із посторінковими вказівками) щодо поліпшення текстового та візуального контенту стосовно кожної виділеної категорії аналізу;
- третя частина – висловлюються конкретні зауваження та рекомендації, які можуть поліпшити текстовий та візуальний контент, що досліджувався. Зауваження та рекомендації оформлюються у вигляді таблиці, посторінкові вказівки є обов'язковими. Якщо зауваження повторюється (наприклад, вживання одного й того самого маскулінітиву для позначення особи жіночої статі), його не виносять як окремий пункт, а лише додають вказівку на сторінку до уже створеного зауваження;
- четверта частина – містить відомості про орфографічні, синтаксичні та інші помилки із посторінковими вказівками.

Із прикладами експертних висновків можна ознайомитись у Додатку 2.

Практичне заняття № 9
ТЕМА 2.13. Презентація результатів антидискримінаційної експертизи

Мета заняття: розвинути навички публічного представлення експертних висновків, обґрунтованої аргументації, комунікації з умовним «замовником» та реагування на можливі заперечення або уточнення.

1. Підготувати коротку презентацію (5–7 хвилин) на основі експертного висновку:
- візуалізувати основні результати (слайди, схеми, таблиці);
- чітко викласти позитивні характеристики контенту;
- системно представити виявлені проблеми та рекомендації;
- зробити акцент на приклади посторінкових зауважень;
- підготуватися до можливих запитань/уточнень.

2. Презентація результатів:
- Послідовно викласти чотири частини експертного висновку.
- Аргументовано пояснити:
  - чому певні елементи оцінено як дискримінаційні або проблемні;
  - які критерії були використані;
  - як рекомендації можуть поліпшити контент.
- Використовувати фахову мову, уникати оціночних або емоційних висловлювань.

3. Відповіді на запитання (з боку викладача/-ки та інших студентів/-ок):
- Реагувати на уточнення, відстоювати власну позицію.
- Бути відкритими до зауважень, якщо обґрунтовано вказано на пропущені або спірні моменти.

7. Система та критерії оцінювання успішності навчання

Навчальні досягнення студентства оцінюються за 100-бальною шкалою Університету, чотирибальною шкалою (5 «відмінно», 4 «добре», 3 «задовільно», 2 «незадовільно»), і шкалою оцінок ЄКТС. На поточний контроль відводиться 100 балів.

Оцінювання поточної успішності студентів/-ок на окремих навчальних заняттях та за виконання завдань самостійної роботи визначається диференційовано, відповідно до рівня складності завдань, та встановлюється в межах від 0 до 12 балів.

Студенти/-ки, які за результатами поточного контролю набрали менше 60 балів, вважаються такими, що мають академічну заборгованість, ліквідація якої є обов'язковою. Студенти/-ки, які не мають академічної заборгованості за результатами поточного контролю, отримують залік.

1. Критерії оцінювання відповідей на семінарському занятті

5 ***балів*** – максимальна кількість балів, яку може отримати студент/-ка на семінарі, передбачає вичерпні відповіді на запропоновані питання. Глибоке розуміння висловлюваного матеріалу, вільне орієнтування в ньому. Матеріал викладається гарною мовою з дотриманням логічної послідовності, використання конспектів допускається тільки при необхідності цитування важливого матеріалу. Повні відповіді на уточнюючі та додаткові питання. Активна робота протягом всього семінарського заняття.

4 бали – правильні відповіді на запропоновані питання, але не зовсім повні. Ускладнення у виявленні зв'язку викладеного матеріалу з іншими питаннями теми або вже вивченими темами. Незначні порушення логічної послідовності у викладі, використання конспектів допускається тільки при необхідності цитування важливого матеріалу.

2–3 бали – неповні відповіді на запропоновані питання. Неточності у формулюваннях. Певні ускладнення у виявленні зв'язків із вже вивченими темами або питаннями, що вивчаються. При відповіді студент/-ка використовує власний конспект з теми, що обговорюється.

Немає відповідей або вони не повні на уточнюючі та додаткові питання.

0 балів – немає відповідей на поставлені питання.

2. Критерії оцінювання вибору джерела для проведення антидискримінаційної експертизи

У межах курсу, що вивчається, для отримання практичних навичок з антидискримінаційної експертизи текстового та візуального контенту радимо обирати зверстані макети або друковані шкільні підручники з приблизним обсягом 250–300 сторінок (клас та предмет значення не мають). Порада носить рекомендаційний характер, студент/-ка може обрати джерело для проведення антидискримінаційної експертизи на свій розсуд.

Максимальна оцінка за означений вид робіт – ***12 балів***.

12 балів – вибір джерела (документа) дослідження обґрунтовано повною мірою: вказані тип джерела текстового та візуального контенту, вид матеріалу, що буде аналізуватися, визначено точний або приблизний обсяг матеріалу дослідження. Обране джерело дослідження відповідає основним принципам та умовам проведення контент-аналізу.

10–11 балів – вибір джерела (документа) дослідження обґрунтовано повною мірою, але мають місце незначні недоліки. Наприклад, стилістичні неточності або орфографічні помилки у незначній кількості.

6–9 бали – основні вимоги до вибору джерела дослідження виконані, але поряд із цим мають місце недоліки. Зокрема, є неточності у формулювання ключових понять дослідження.

1–5 бали – є істотні відступи від вимог до вибору джерела дослідження та його обґрунтування. Зокрема, вибір джерела дослідження обґрунтовано лише частково; збережені фрагменти одного документу мають різну структуру.

0 балів – джерело (документ) для проведення антидискримінаційної експертизи не відповідає принципам та умовам проведення контент-аналізу або не представлено взагалі.

3. Критерії оцінювання виділення категорій та одиниць аналізу

Максимальна оцінка за виділення категорій та одиниць аналізу – ***12 балів*.**

12 балів – максимальна кількість балів передбачає, що: виділені категорії аналізу описують дослідницькі проблеми, ідеї чи теми, які не є формалізованими та припускають різні варіанти інтерпретації; виділені одиниці аналізу належать до однієї з категорій аналізу; одна категорія аналізу вміщує кілька одиниць аналізу. Категорії та одиниці аналізу репрезентують тему дослідження – дискримінація як соціальне явище.

10–11 балів – завдання виконане у повній мірі, студент/-ка демонструє глибоке розуміння означеного етапу дослідження, але мають місце незначні недоліки. Наприклад, несуттєві недоліки у формулюваннях.

5–9 балів – основні вимоги виконані, але поряд із цим мають місце недоліки. Зокрема, деякі категорії та одиниці аналізу нечітко сформульовані; деякі одиниці аналізу не пов'язані з категоріями аналізу; завдання виконане невчасно.

1–4 бали – є суттєві недоліки: більшість категорій аналізу сформульована не вірно; відсутній зв'язок між одиницями та категоріями аналізу; деякі категорії та одиниці аналізу не по'вязані з темою дослідження; студент/-ка демонструє істотне нерозуміння означеного етапу дослідження.

0 балів – завдання не виконане.

4. Критерії оцінювання визначення одиниць рахунку

Максимальна оцінка за визначення одиниць рахунку – ***12 балів***.

12 балів – максимальна кількість балів передбачає, що: визначені одиниці рахунку відповідають одиницям аналізу; для однієї одиниці аналізу визначено кілька одиниць рахунку; одиниці рахунку періодично повторюються у джерелі дослідження; одиниці рахунку є однозначними; одиниці рахунку оформлені в окремі таблиці за одиницями аналізу (кількість таблиць має дорівнювати кількості одиниць аналізу); завдання виконано ретельно та вчасно.

10–11 балів – мають місце незначні недоліки, які не впливають на якість представлених результатів. Наприклад, недоліки форматування тексту або таблиць.

7–9 балів – основні вимоги до виконання завдання дотримані, але при цьому допущені деякі недоліки. Наприклад, для однієї одиниці аналізу одиниці рахунку визначені не повністю, мають місце неточності у формулюваннях тощо.

5–6 балів – основні вимоги до завдання виконані частково, що може ускладнити подальше дослідження. Одиниці рахунку є неоднозначними, мають місце неточності у формулюваннях тощо.

1–4 бали – завдання виконане неповністю та невчасно, студент/-ка демонструє істотне нерозуміння означеного етапу дослідження.

0 балів – завдання не виконане.

5. Критерії оцінювання отримання кількісних результатів дослідження

Максимальна оцінка за отримання кількісних результатів дослідження – ***12 балів***.

12 балів – максимальна кількість балів передбачає, що: документ опрацьовано у повному обсязі; отримані дані внесено у таблиці (за необхідністю із посторінковими відмітками); завдання виконано ретельно та вчасно.

10–11 балів – мають місце незначні недоліки, які не впливають на якість представлених результатів. Наприклад, недоліки форматування тексту.

7–9 балів – основні вимоги до виконання завдання дотримані, але при цьому допущені деякі недоліки, що можуть ускладнити подальше дослідження. Наприклад, неуважність, допущена при заповнені таблиць або роботі з текстом (зображенням).

5–6 балів – основні вимоги до завдання виконані лише частково.

1–4 бали – завдання виконане неповністю та невчасно.

0 балів – завдання не виконане.

6. Критерії оцінювання валідності даних

Максимальна кількість балів за означений вид роботи – ***12 балів.***

12 балів – максимальна кількість балів передбачає, що студент/-ка розуміє сутність та важливість даного етапу дослідження; демонструє високий рівень кооперації та комунікації з іншими студентами/-ками; коректно робить зауваження, адекватно реагує на зауваження інших та вносить правки у таблиці з одиницями підрахунку; аргументовано й ввічливо відстоює власну позицію. Допустима розбіжність немає перевищувати 5 % від загального обсягу кількісних показників, винесених у таблиці (одиниці підрахунку).

10–11 балів – передбачає, що студент/-ка розуміє сутність та важливість даного етапу дослідження; демонструє високий рівень кооперації та комунікації з іншими студентами/-ками; коректно робить зауваження, адекватно реагує на зауваження інших та вносить правки у таблиці з одиницями підрахунку; аргументовано й ввічливо відстоює власну позицію. Допустима розбіжність немає перевищувати 10 % від загального обсягу кількісних показників, винесених у таблиці (одиниці підрахунку).

7–9 балів – передбачає, що студент/-ка розуміє сутність та важливість даного етапу дослідження; демонструє високий рівень кооперації та комунікації з іншими студентами/-ками; коректно робить зауваження, адекватно реагує на зауваження інших та вносить правки у таблиці з одиницями підрахунку; аргументовано й ввічливо відстоює власну позицію. Допустима розбіжність немає перевищувати 20 % від загального обсягу кількісних показників, винесених у таблиці (одиниці підрахунку).

5–6 балів – Розбіжність від загального обсягу кількісних показників, винесених у таблиці (одиниці підрахунку), сягає до 50 %. Студент/-ка посередньо орієнтується у процесі дослідження.

1–4 бали – Розбіжність від загального обсягу кількісних показників, винесених у таблиці (одиниці підрахунку), перевищує 50 %. Студент/-ка погано орієнтується у процесі дослідження.

0 балів – завдання не виконане.

7. Критерії оцінювання якісного аналізу кількісних результатів дослідження та експертного висновку

Експертний висновок – документ, що містить узагальнений результат про проведене дослідження. Максимальна кількість балів за означений вид роботи – ***12 балів***.

12 балів – максимальна кількість балів передбачає, що дотримана структура експертного висновку; кількісні результати дослідження органічно доповнюються якісним аналізом; присутні посторінкові зауваження та рекомендації щодо їх усунення; висновки відповідають меті дослідження.

10–11 балів – мають місце незначні недоліки, які не впливають на якість представленого експертного висновку. Наприклад, недоліки форматування тексту.

7–9 балів – основні вимоги до написання експертного висновку виконані, але при цьому допущені деякі недоліки: нечіткі висновки та рекомендації; перевага кількісних результатів дослідження над якісним аналізом даних.

5–6 балів – основні вимоги до написання експертного висновку виконані, але поряд із цим мають місце істотні недоліки. Зокрема, відсутня логічна послідовність у судженнях, непереконливі висновки та рекомендації, майже відсутній якісний аналіз.

1–4 бали – є істотні відступи від вимог до написання експертного висновку. Зокрема: порушена структура експертного висновку; відсутній якісний аналіз результатів дослідження; немає висновків та рекомендацій.

0 балів – завдання не виконано.

8. Критерії оцінювання презентацій результатів дослідження

Максимальна оцінка за презентацію результатів дослідження – ***6 балів***.

6 балів – максимальна кількість балів передбачає, що: дотримана логіка викладу матеріалу; усна мова без опори на текст; вільне володіння темою дослідження; вірні та повні відповіді на додаткові питання; високий рівень ораторської майстерності та ведення дискусії з опонентами; грамотна візуалізація результатів дослідження; дотримання регламенту.

5 балів – мають місце незначні недоліки, які не впливають на якість змісту презентації дослідження та викладення підготовленого матеріалу. Наприклад, недотримання регламенту.

4 бали – основні вимоги до презентації результатів дослідження виконані, але при цьому допущені деякі недоліки: наявні певні неточності у викладенні матеріалу, нечіткі висновки та рекомендації.

3 бали – основні вимоги до презентації результатів дослідження виконані, але поряд із цим мають місце істотні недоліки. Зокрема, є неточності у викладі матеріалу; відсутня логічна послідовність у судженнях; не дотримано регламент; на додаткові питання дані неповні відповіді; недостатня візуалізація результатів дослідження.

1–2 бали – є істотні відступи від вимог до презентації результатів дослідження. Зокрема: тема досліджена лише частково; відсутня логічна послідовність у судженнях; допущені фактичні помилки в результатах дослідження або при відповіді на додаткові питання; відсутні висновки та рекомендації; відсутній візуальний супровід.

0 балів – завдання не виконано.

8. КОНТРОЛЬНІ МАТЕРІАЛИ

8.1. Контрольні питання для самоперевірки

1. Що таке антидискримінаційний підхід у сфері гуманітарного знання?
2. Які є базові європейські цінності, що лежать в основі антидискримінаційної експертизи?
3. Яке законодавство регулює протидію дискримінації в Україні?
4. Які цілі та завдання має антидискримінаційна експертиза?
5. У чому полягає різниця між дискримінацією, упередженням і нетерпимістю?
6. Що таке пряма й непряма дискримінація? Наведіть приклади.
7. Яке значення має поняття «захищена ознака» в антидискримінаційному аналізі?
8. Що таке ксенофобія, і як вона проявляється в суспільному дискурсі?
9. Як етноцентризм впливає на формування етнічних стереотипів?
10. У чому полягає критика псевдонаукового расизму?
11. Які ознаки релігійної дискримінації в текстах і візуальному контенті?
12. Як визначити упереджене ставлення в структурі тексту?
13. Що таке ейджизм і як він виявляється у комунікації?
14. Які форми має ейблізм, і чому вони є дискримінаційними?
15. Які елементи контенту можуть свідчити про дискримінацію за зовнішнім виглядом?
16. У чому полягає ґендерна асиметрія в мовленні?
17. Як виявити сексизм у мові ЗМІ та освітніх матеріалах?
18. Які є типові прояви мови ворожнечі?
19. Які лексичні й стилістичні засоби можуть маркувати дискримінацію?
20. Як правильно оформити одиниці аналізу в експертній таблиці?
21. У чому полягає етап оцінювання валідності даних у ході експертизи?
22. Як відбувається звірка експертних результатів між кількома рецензентами?

23. Яку роль відіграє кількісний підхід у виявленні системних ознак дискримінації?
24. Якісний аналіз кількісних результатів: як вивести глибинні висновки з цифр?
25. З яких частин складається експертний висновок?
26. У чому полягає етична відповідальність експерта в процесі антидискримінаційного аналізу?
27. Які типові труднощі виникають під час проведення експертизи в українському контексті?
28. Що таке інтерсекційний підхід і як його враховують в експертизі?
29. Як оцінити інклюзивність візуального контенту?
30. Що таке «мовна нейтральність» і чому вона важлива для експертизи?
31. Як сформулювати рекомендації так, щоб уникати оціночних суджень?
32. Які приклади недискримінаційних формулювань можна використовувати як альтернативу?
33. У яких випадках слід звертатися до зовнішніх експертів або фахових спільнот?

8.2. Питання до заліку

1. Європейські цінності як основа антидискримінаційного підходу.
2. Цілі та задачі антидискримінаційної експертизи.
3. Законодавче підґрунтя антидискримінаційної експертизи.
4. Антидискримінаційна експертиза в Україні: історія, практика впровадження, основні труднощі.
5. Упередження як соціальний феномен: види та шляхи подолання.
6. Соціальна нетерпимість та її форми.
7. Дискримінація та її види.
8. Поняття «захищена ознака».
9. Протидія дискримінації.
10. Характеристика ксенофобії як суспільного явища.
11. Расово-антропологічна школа в соціології.
12. Критика наукового расизму.
13. Сутність етноцентризму.

14. Етнічні стереотипи.
15. Соціальна каузальна атрибуція.
16. Дискримінація на підставі релігії чи переконань.
17. Сутність сексизму та його види.
18. Сексизм як система ґендерних стереотипів.
19. Дискримінація на основі ґендерної ідентичності (трансофобія).
20. Дискримінація на основі сексуальної орієнтації (гомофобія).
21. Ейджизм та його види.
22. Форми ейблізму.
23. Дискримінація за зовнішнім виглядом.
24. Дискримінаційні зображення: об’єктивація, фейсизм, еротизація.
25. Мова ворожнечі.
26. Ґендерночутлива мова.
27. Логічна матриця антидискримінаційної експертизи
28. Загальна характеристика контент-аналізу як методу соціологічного дослідження.
29. Основні принципи та умови застосування контент-аналізу.
30. Види контент-аналізу.
31. Можливості контент-аналізу.
32. Основні етапи антидискримінаційної експертизи.
33. Загальні вимоги до оформлення підсумкових документів дослідження.
34. Види підсумкових документів дослідження та їхнє призначення.
35. Основні частини експертного висновоку з антидискримінації.

9. СЛОВНИК ОСНОВНИХ ТЕРМІНІВ

Аналітична записка – це стислий звіт про виконану наукову роботу, що описує основні аспекти проведеного дослідження.

Антидискримінаційна експертиза – це фаховий аналіз текстових або візуальних матеріалів з метою виявлення проявів дискримінації, стереотипів, мови ворожнечі та інших форм нерівного ставлення. Антидискримінаційна експертиза завершується експертним висновком із рекомендаціями щодо покращення контенту відповідно до стандартів прав людини.

Антидискримінаційний підхід – це стратегія, орієнтована на виявлення, аналіз та усунення нерівностей, що виникають через дискримінаційні практики у мові, політиках, інституціях і контенті. Антидискримінаційний контент передбачає захист вразливих груп і спільнот, просування інклюзивності на всіх рівнях суспільної взаємодії.

Безбар'єрність – це комплексна концепція та суспільна норма, що передбачає створення умов без перешкод для доступу всіх груп населення до різних сфер життєдіяльності. Безбар'єрність означає усунення фізичних, інформаційних, комунікаційних та цифрових бар'єрів, а також соціальних упереджень, щоб забезпечити рівність, гідність та повагу до кожної людини, незалежно від її віку, стану здоров'я, статі, ґендеру чи інших особливостей.

Бодіпозитивізм – це суспільно-політичний рух проти дискримінації людей на основі їхньої зовнішності. Бодіпозитивізм стоїть на позиції прийняття всіх тіл, незалежно від розміру, форми та вигляду. Одна із цілей бодіпозитивізму – це боротьба з нереалістичними та шкідливими стандартами краси. Не варто плутати поняття бодіпозитивізму («Body Positivity») із позитивним сприйняттям власного тіла («Positive Body Image»). У першому випадку ми маємо справу з антидискримінаційним рухом, у другому – з особистим відношенням до себе.

Ґендерна ідентичність – це особисте внутрішнє відчуття приналежності до певного ґендеру (жіночого, чоловічого, небінарного тощо), яке не завжди збігається з біологічною статтю.

Ґендерні стереотипи – це стійкі, повторювані, загальноприйняті уявлення (думки) про місце та виконувані ролі того чи іншого гендеру в суспільстві, а також про особистість людей тієї чи іншої ґендерної ідентичності.

Ґендерночутлива мова – це мовна практика, що враховує ґендерну рівність, уникає сексизму та забезпечує видимість усіх ґендерних ідентичностей.

Гомофобія – збірне визначення для різних форм негативної реакції на гомосексуальність, що часто призводить до дискримінації.

Дискримінація – це несправедливе або нерівне поводження з людиною чи групою на підставі певної ознаки (наприклад, вік, стать, раса, інвалідність), що призводить до обмеження їхніх прав, свобод або можливостей без об'єктивного виправдання.

Ейблізм – це системна дискримінація людей з хронічними захворюваннями та інвалідністю.

Ейджизм – це дискримінація або упереджене ставлення до людей на основі їхнього віку, що може проявлятися як щодо молоді, так і щодо літніх осіб.

Експертний висновок – це офіційний документ, що містить результати аналізу, обґрунтовані висновки та рекомендації, складений фахівцем/-чинею або групою експертів/-ок.

Екстремізм – це прихильність до радикальних ідеологій і дій, що порушують базові права людини, пропагують насильство, нетерпимість та ворожнечу з метою досягнення соціальних або політичних цілей.

Етноцентризм – це переконання у вищості власної етнокультурної групи та сприйняття інших культур як менш цінних, що часто є основою упереджень і міжетнічної дискримінації.

Європейські цінності – це система основоположних принципів, на яких базується функціонування Європейського Союзу, зокрема повага до гідності людини, свобода, демократія, рівність, верховенство права, толерантність і захист прав меншин. Ці цінності формують морально-правову основу для політик у сфері прав людини, включно з антидискримінаційною експертизою.

Захищена ознака – це юридично визначена характеристика особи, на підставі якої заборонено дискримінацію (наприклад, вік, стать, етнічне походження, релігія, інвалідність, сексуальна орієнтація).

Інклюзивність – це принцип і практика, що передбачають створення соціального середовища, де всі люди, незалежно від їхніх відмінностей, мають рівні можливості для повноцінного життя, участі та реалізації. Інклюзивність спрямована на усунення бар'єрів, забезпечення доступності та сприяння активній участі кожного в суспільному житті, освіті, роботі та інших сферах.

Контент-аналіз – це науковий метод якісного та кількісного аналізу змісту документів, повідомлень, медіафайлів тощо, який дозволяє виявляти приховані тенденції, закономірності та факти в масивах даних.

Ксенофобія – це упереджене, часто агресивне ставлення до людей, яких сприймають як «чужих» через їхнє походження, культуру, мову чи релігію. Вона проявляється у страху, ворожості або відчуженні.

Лукізм – це форма соціальної дискримінації, що характеризується упередженим ставленням до людей, чия зовнішність не відповідає загальноприйнятим стандартам краси.

Лукізм як наукова категорія може визначатися по-різному. Так, його можна розуміти як збірне поняття для групи форм дискримінацій за зовнішнім виглядом:

- б'ютизм (від англ. «beauty» – краса; дискримінація на основі привабливого зовнішнього вигляду);
- вейтизм (від англ. «weight» – вага; дискримінація на основі надмірної або недостатньої ваги);
- хайтизм (від англ. «height» – зріст; дискримінація на основі зросту);
- сайзизм (від англ. «size» – розмір; дискримінація на основі розміру одягу, тобто на основі ваги);
- етнолукізм (дискримінація етнічної групи за зовнішньою ознакою).

Маскулінітиви – назви осіб чоловічої статі. Для маскулінітивів характерним є те, що вони можуть уживатися, в більшості випадків, до всіх людей незалежно від їхньої статі: льотчик, письменник, професор, директор тощо.

На думку деяких феміністів/-ок, сучасні мовні норми (повсюдне вживання маскулінітивів) сприяють дискримінації жінок і завищенню

значущості чоловіків. Саме тому для відновлення ґендерно-лінгвістичної рівності вони радять поширювати у вжитку фемінітиви.

Мова ворожнечі – агресивні висловлювання, які принижують чи дискредитують людину або групу за ознакою раси (расизм), національності, політичних поглядів, релігії, статі (сексизм), сексуальної орієнтації (гомофобія), ґендерної ідентичності (трансфобія).

Націоналізм – це політична ідеологія та суспільне явище, що ставить цінність нації як вищої форми суспільної єдності на перше місце, пропагуючи вірність і відданість своїй нації, її політичну незалежність та суверенітет. Націоналізм включає у себе прагнення зберегти та вдосконалити політичну, економічну, культурну самобутність і самостійність народу, просуваючи його інтереси та захищаючи його духовні цінності.

Нетерпимість – це соціальна або індивідуальна установка, що проявляється у неприйнятті інакшості, ворожості до людей з іншими переконаннями, традиціями, зовнішністю чи стилем життя. Часто супроводжується емоційною напругою або агресією.

Поляризація за певними ознаками – це процес посилення протистояння між соціальними групами, що часто супроводжується ворожістю, радикалізацією поглядів і конфліктами.

Расизм – це ідеологія та практика, що ґрунтується на вірі в біологічну або культурну перевагу одних рас над іншими, що веде до дискримінації, приниження або соціального виключення.

Сегрегація за певними ознаками – це просторове, функціональне або соціальне розділення людей за ознакою (раса, інвалідність, стать), що призводить до нерівного доступу чи умов.

Сексизм – це упереджене ставлення, дискримінація людини за ознакою статі чи ґендерною ідентичністю. У суспільстві сексизм може бути представлений у вигляді системи стереотипів, офіційно закріплених положень чи навіть ідеології. В основі сексизму лежить переконання про перевагу однієї статі над іншою. Основним противником сексизму виступає фемінізм.

Соціальна стигматизація – це процес навішування негативного ярлика на індивіда або групу, що веде до їх суспільного виключення, дискредитації чи приниження. Стигма часто базується на стереотипах і посилює дискримінацію.

Стереотип – це спрощене, узагальнене й часто хибне уявлення про певну соціальну групу або явище, що ігнорує індивідуальні особливості.

Толерантність – це свідоме прийняття та повага до відмінностей інших людей у поглядах, переконаннях, способі життя, культурі чи віросповіданні. Вона не означає схвалення, але визнає право іншого на інакшість.

Трансфобія – відраза, ненависть та ірраціональний страх стосовно трансґендерів. Трансфобія проявляється через емоційне, вербальне та фізичне насильство над трансґендерними людьми.

Упередження – це стійке емоційно забарвлене судження (негативне або позитивне), як правило хибне, сформоване без достатньої інформаційної підстави, що визначає ставлення до людини або групи людей на основі їх належності до певної категорії.

Фейсизм – це переважне виділення обличчя в зображенні чоловіків і більший акцент на тіло в зображенні жінок у засобах масової інформації. Така тенденція призводить до асоціювання чоловіків з інтелектом і духовністю, жінки ж розглядаються як сексуальні об’єкти.

Фемінітиви – це форми слів жіночого роду для позначення професій, посад чи соціальних ролей жінок (наприклад, «лікарка», «вчителька»).

Шовінізм – це агресивна ідеологія національної винятковості, яка пропагує зверхність одного народу над іншими та обґрунтовує «право» на їхню дискримінацію, пригнічення та поневолення. Шовінізм як крайня форма націоналізму розпалює ворожнечу між народами, відкидає їхнє право на самобутність і може проявлятись у різних формах, включаючи чоловічий шовінізм (переконання у вищості чоловіків над жінками).

10. ПЕРЕЛІК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ

Базові джерела:

1. Паніна Н. В. Технологія соціологічного дослідження: курс лекцій / 2-е видання, доповнене. Київ, 2007. 320 с.
2. Посібник з європейського антидискримінаційного права / Агенція Європейського Союзу з питань основоположних прав, Рада Європи, 2010. Українське видання: ТОВ «К.І.С.», 2013. 196 с.
3. Словник ґендерних термінів / укладач З. В. Шевченко. Черкаси: видавець Чабаненко Ю., 2016. 336 с.

Додаткові джерела:

1. Атаманюк З. М. Культура толерантності в соціальному просторі сучасної України. Перспективи. Соціально-політичний журнал. 2023. № 2. С. 23–28.
2. Афансьєва М., Стоянов М. Дискримінація за ознакою зовнішності. Юридичний вісник. 2019/2. С. 49–52.
3. Бистрицький Є. Конфлікт культур і філософія толерантності. Демони миру та боги війни. Соціальні конфлікти посткомуністичної доби. Київ: Політ. думка, 1997. С. 147–168.
4. Борисова Ю. В. Методологія та методи соціальних досліджень: навч. посіб. Київ: ДЦССМ, 2003. 216 с.
5. Брандер П., Вітте Л., Гані Н., Гомеш Р., Кін Е., Нікітіна А., Пінкевічюте Ю. КОМПАС: посібник з освіти з прав людини за участю молоді. Видавництво Ради Європи, Видавництво «Право», 2020. 490 с.
6. Віртосу І. Як розповідати про людей з інвалідністю. Проєкт «Універсальний дизайн».
7. Воровка М. І. Ґендерна дискримінація у вищій школі України: міф чи реальність. Педагогічні науки. Вип. LXXX. Т. 2. 2017. С. 17–21.
8. Габермас Ю. Коли ми повинні бути толерантними? Про конкуренцію візій світу, цінностей і теорій. Толерантність та діалог в сучасному світі. Київ, 2013. С. 5–19.
9. Галицький І. В. Толерантність у правовому житті сучасної України: монографія. Одеса: Фенікс, 2012. 144 с.

10. Ґендерні відносини: архетип, стереотип, ідентичність / за заг. ред. Пушонкової О. А., Шевченко З. В. Черкаси: вид. Чабаненко Ю., 2016. 202 с.
11. Гендерні стандарти сучасної освіти: збірка рекомендацій. Ч. 1. / ред. рада: Кікінежді О. М., Власов В. С., Магдюк Л. Б., Ладиченко Т. В. Київ: Програма розвитку ООН в Україні, 2010. 328 с.
12. Гендерні стандарти сучасної освіти: збірка рекомендацій. Ч. 2. / ред. рада: Семиколєнова О. І., Мелещенко Т. В., Данилевська О. М., Бака Т. В., Вихор С. Т. Київ: Програма розвитку ООН в Україні, 2011. 259 с.
13. Гендерні стандарти сучасної освіти: збірка рекомендацій. Ч. 3. / ред. рада: Кікінежді О. М., Дороніна Т. О., Біла О. Г. Київ: Програма розвитку ООН в Україні, 2011. 282 с.
14. Горшков Д. Мова ворожнечі: що це таке і як з цим боротися? Громадянська Освіта. 2008. № 24.
15. Грива О. А. Толерантність молоді в полікультурному середовищі. Київ: Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, 2007. 275 с.
16. Грива О. А. Толерантність як основа культури самовизначення молоді в полікультурному суспільстві. Вопросы духовной культуры. 2006. С. 121–124.
17. Гринчак А. А. Протидія расизму, ксенофобії та екстремізму: навч. посіб. Харків, 2018. 248 с.
18. Гусєв Валентин. Принцип толерантності в політико-правовій системі Дж. Локка. Наукові записки. 1999. С. 77–82.
19. Декларація «Про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на підставі релігії чи переконань». Українське релігієзнавство. 2005. № 36. С. 11–13.
20. Декларація принципів толерантності. Шлях освіти. 1999. № 2. С. 2–4.
21. Декларація тисячоліття Організації Об’єднаних Націй. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_621.
22. Демонізація іншого: Антисемітизм, расизм і ксенофобія / [ред. Р. С. Вістріч; пер. з англ. Г. Є. Краснокутський]. Одеса: Бахва, 2006. 409 с.

23. Долід В., Долганов П. Демократичні цінності й толерантність: методологія антидискримінаційної експертизи підручників з історії. Нова педагогічна думка. Т. 106 № 2. 2021. С. 113–119.
24. Екологія мови в контексті проблеми розмаїття культур / в рамках проекту: «Діалог з ЗМІ – ключ до діалогу різних культур: підтримка розмаїття і відповідльності медіа». Київ: Айва плюс Лтд., 2008. 52 с.
25. Експертиза шкільних підручників: інструктивно-методичні матеріали для експертів щодо здійснення антидискримінаційної експертизи електронних версій проектів підручників / за заг. ред. О. А. Малахової. К., 2018. 40 с.
26. Європейська конвенція з прав людини. URL: https://drive.google.com/file/d/1h35z2K_ikv0y481glY-EM61QLTG6W0JW/view?usp=sharing.
27. Загальна декларація прав людини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
28. Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні». Відомості Верховної Ради (ВВР). 2013. № 32, ст. 412. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5207-17.
29. Закон України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні». Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР). 1991, № 21, ст. 252. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12.
30. Інвалідність та суспільство: навч.-метод. посіб. / за заг. ред. Байди Л. Ю., Красюкової–Еннс О. В. / кол. авторів: Байда Л. Ю., Красюкова–Еннс О. В., Буров С. Ю., Азін В. О., Грибальський Я. В., Найда Ю. М. Київ, 2012. 216 с.
31. Інструктивно-методичні матеріали для проведення експертами експертиз електронних версій проектів підручників / Наказ МОН України від 31.10.2018 № 1183. URL: http://surl.li/evgvg
32. Ісакова Т. О. Мова ворожнечі як проблема українського інформаційного простору. Стратегічні пріоритети. Серія: Політика. 2016. № 4. С. 90–97.
33. Касьянов Г. В. Теорії нації та націоналізму: монографія. Київ: Либідь, 1999. 352 с.
34. Клепко С.Ф. Наукова робота і управління знаннями: навч. посіб. Полтава: ПОІППО, 2005. 201с.

35. Коляда Н., Кочубей Т., Балдинюк О., Бацман О. Дискримінація літніх людей: прояви та протидія. Соціальна робота та соціальна освіта. Вип. 2 (9). 2022. С. 185–196.
36. Комітет з прав дитини (CRC). URL: https://www.ohchr.org/en/treaty-bodies/crc
37. Комітет з прав людей з інвалідністю (CRPD). URL: https://www.ohchr.org/en/treaty-bodies/crpd
38. Комітет з прав людини (CCPR). URL: https://www.ohchr.org/en/treaty-bodies/ccpr
39. Костенко Н., Іванов В. Досвід контент-аналізу: Моделі та практики: монографія. Київ: Центр вільної преси, 2003. 200 с.
40. Людина у полікультурному суспільстві: навч.-метод. посіб. для викладачів вищих навчальних закладів з курсу за вибором для студентів соціогуманітарних спеціальностей / [Пометун О. І., Султанова Л. Ю. та ін.]. Київ: «Інжиніринг», 2010. 248 с.
41. Мазурик О. В., Єрескова Т. В., Никифоренко Н. О. Методологія та методи соціологічних досліджень: практикум. Донецьк: Східний видавничій дім, 2011. 232 с.
42. Малахова О. А., Марущенко О. А., Дрожжина Т. В., Коробкіна Т. В. Теоретикометодологічні засади гендерної експертизи підручника / за О. М. Топузов, Н. Б. Вяткіна (ред.). Експертиза шкільних підручників: інструктивно-методичні матеріали для експертизи, 2016.
43. Малес Л. В. Гендерна та інтерсекційна дискримінація в материнстві. Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. 2015. № 2 (27). С. 17–25.
44. Марценюк Т. Гендерна рівність і недискримінація: посіб. для експертів і експерток аналітичних центрів. Київ, 2014. 65 с.
45. Марценюк Т. О., Колеснік В. С. Дискримінація за гендерною ідентичністю в Україні на прикладі трансгендерних людей. Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. Вип. 2 (22). 2014. С. 95–105.
46. Мігалуш О. А. Дискримінація: комплексне дослідження крізь призму інвалідності. Габітус. Вип. 3. 2017. С. 18–23.
47. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text

48. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text
49. ООН. Глобальні цілі сталого розвитку 2030. URL: http://surl.li/evayo
50. Права людини жінок зі спільноти ЛБТіК в Україні / UN Women Ukraine. Канада, 2019. 44 с.
51. Про дискримінацію в галузі праці та занять: Конвенція № 111 Міжнародної організації праці 1958 р. Конвенції та рекомендації, ухвалені Міжнародною організацією праці. 1919–1964. Женева, 2001. Т. 1. С. 648–651.
52. Пряміцин В. Ю., Пороховата Є. О. Актуальні проблеми становлення прав сексуальних меншин в Україні: проблема дискримінації. Юридичний бюлетень. Вип. 18, 2021. С. 64–71.
53. Рікер П. Толерантність, нетолерантність, неприйнятне. Навколо політики. Київ: Дух і літера, 1995. С. 313–332.
54. Ролз Дж. Теорія справедливості / пер. з англ. О. Мокровольський. Київ: Основи, 2001. 822 с.
55. Савицька О. В., Співак Л. М. Етнопсихологія: навч. посіб. Київ: Каравела, 2011. 264.
56. Стаття 24 Конституції України. URL: https://www.president.gov.ua/ua/documents/constitution/konstituciya-ukrayini-rozdil-ii.
57. Сучасні методики контент-аналізу: навч. посіб. / за заг. ред. Костенко Н., Батаєвої К., Іванова В. Київ: Кондор, 2018. 416 с.
58. Терещенко Т. В. Цінності європейської цивілізації: навч.-метод. посібник. Черкаси: вид. Кандич С. Г., 2016. 172 с.
59. Тимошенко В. І. Детермінанти сучасного тероризму. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Право / голов. ред. Ю. М. Бисага. Ужгород: Вид. дім «Гельветика», 2023. Т. 2. Вип. 75. С. 130–135.
60. Трансгендерні люди в Україні: соціальні бар'єри та дискримінація / Громадська організація "Інсайт". Київ, 2016. 22 с.
61. Шевченко З. В. Вплив культури на ґендерну ідентичність. Візуальне мистецтво у контексті сучасних культурних практик. Матеріали VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції (23–24 лист. 2023 року). Черкаси: «Вертикаль», вид. ФОП Кандич С. Г., 2023 р. С. 18–19.

62. Шевченко З. В. До поняття внутрішньоособистісного ґендерного конфлікту. Гендер. Екологія. Здоров'я: матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 22–23 квітня 2021 р.) / ред. кол.: В. А. Капустник, В. М. Лісовий, В. В. М'ясоєдов та ін. Харків: ХНМУ, 2021. С. 145–147.
63. Шевченко З. В. До поняття міжособистісного ґендерного конфлікту. Парадигма вищої освіти в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: матеріали всеукр. наук.-пед. підвищення кваліфікації, 18 липня – 28 серпня 2022 року. Одеса: Вид. дім «Гельветика», 2022. С. 508–510.
64. Шевченко З. В. Експлікація ґендерних конфліктів в залежності від рівня розгортання. Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2025. Вип. 58. С. 214–220.
65. Шевченко З. В. Етапи антидискримінаційної експертизи текстового та візуального контенту. Наукові інновації та передові технології. Вип. № 6 (20). Київ, 2023. С. 616–621.
66. Шевченко З. В. Результати анкетного опитування «Ґендерні стереотипи сучасної студентської молоді». URL: https://a-z-gender.net/ua/wp-content/uploads/2018/05/resultaty-2015.pdf
67. Щербакова Ю. Цінності об'єднаної Європи: монографія. Київ: ВЦ «Академія», 2014. 208 с.
68. Юськів Б. М. Контент-аналіз. Історія розвитку і світовий досвід: монографія. Рівне: «Перспектива», 2006. 203 с.
69. Якісні дослідження в соціологічних практиках: навч. посіб. / за ред. Н. Костенко, Л. Скокової. Київ: Ін-т соціології НАНУ, 2009. 400 с.
70. Barry D. Adam. Theorizing Homophobia. Sexualities. 1998. 1:4. P. 387–404.
71. Boichenko M., Shevchenko Z., Rylova O., Karpenko I., Guzhva A. (2002). Conceptual levels of the managing of gender conflicts in the field of education in the framework of sustainable development of society. SHS Web Conf., 141 (2022) 03013.
72. Pharr Suzanne. Homophobia: A Weapon of Sexism. California: Published by Chardon Press Berkeley, 1997. 139 p.

73. Shevchenko Z, Rylova O, Bakhmach A. Reconsideration of traditional value standards: Results of a sociological study of gender stereotypes. Sci Herald Uzhhorod Univ Ser Phys. 2024. № 55. P. 2087–2096.
74. Shevchenko Zoya. Gender Stereotypes as an Indicator of Gender Incompetence of Modern Ukrainian Young People: Survey Result Analysis. Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Sciences. IV(17), I.: 108, 2016. P. 70–73.
75. Shevchenko, Z., & Rylova, O. (2024). Queering philosophy as an explanation of the multiple identity of the personality in education. Synesis (ISSN 1984-6754), 16(2), 47–61.

Інтернет-ресурси:

1. Гендер в деталях. URL: https://genderindetail.org.ua/
2. Ініціатива Розмаїття / Diversity Initiative. URL: https://www.facebook.com/profile.php?id=100071033680613
3. Коаліція з протидії дискримінації в Україні. URL: https://www.facebook.com/antidi.org.ua/
4. Комітет з ліквідації дискримінації щодо жінок (CEDAW). URL: https://www.ohchr.org/en/treaty-bodies/cedaw
5. Комітет з ліквідації расової дискримінації (CERD). URL: https://www.ohchr.org/en/treaty-bodies/cerd
6. Комітет з прав дитини (CRC). URL: https://www.ohchr.org/en/treaty-bodies/crc
7. Комітет з прав людей з інвалідністю (CRPD). URL: https://www.ohchr.org/en/treaty-bodies/crpd
8. Комітет з прав людини (CCPR). URL: https://www.ohchr.org/en/treaty-bodies/ccpr
9. Крона. Гендерний інформаційно-аналітичний центр. URL: http://www.krona.org.ua/
10. Повага – кампанія проти сексизму в медіа та політиці. URL: https://povaha.org.ua/
11. Проєкт «Універсальний дизайн». URL: https://ud.org.ua/

11. ДОДАТКИ

Додаток 1

ЛОГІЧНА МАТРИЦЯ АНТИДИСКРИМІНАЦІЙНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

В процесі антидискримінаційного експертування аналізується, передусім, текст та ілюстративні матеріали на предмет наявності дискримінаційних (у тому числі стереотипних) положень (зображень) за ознаками: раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, віку, інвалідності, етнічного та соціального походження, громадянства, сімейного та майнового стану, місця проживання, мовними або іншими ознаками (далі – певні ознаки).

Критерії аналізу зауважень і пропозицій при проведенні антидискримінаційної експертизи:

1. Пропорційність представленості осіб за максимально можливою кількістю певних ознак

Мається на увазі представленість у тексті та на зображеннях максимально різноманітної «палітри» персонажів: вік, стать, соціальний статус, інвалідність, місце проживання, етнічна приналежність тощо.

Здійснюється кількісний підрахунок (кількісний аналіз).

Коректною вважається паритетна представленість якомога ширшого діапазону героїв та героїнь. Так, якщо підручник стосується загальноосвітніх дисциплін коректним вважається представлення в одній книзі персонажів за рівними пропорціями 50 % на 50 %: чоловіків / жінок, людей з різним кольором шкіри, людей різних віросповідань, людей різної сексуальної орієнтації і т. д.

Допускається незначне відхилення від кількісного паритету.

При вираженій асиметрії (диспропорція більше, ніж 60 % на 40 %) робиться загальне зауваження та рекомендації щодо її усунення.

Однією з основних проблем сучасних вітчизняних навчальних матеріалів, як текстових, так й ілюстративних, є гінопія (жіноча невиди-

мість). Жіноча невидимість – це штучне явище, невід'ємна властивість патріархатної культури. Традиційне замовчування жіночих імен переноситься на сторінки сучасних підручників, які, у свою чергу, продовжують транслювати спотворену стереотипами картину світу. Паритетна представленість жіночих та чоловічих особистостей і персонажів у навчальному контенті знімає зазначену проблему.

2. Відсутність представлення осіб у стереотипних ролях, зумовлених певними ознаками

Здійснюється кількісний підрахунок і якісний аналіз.

Коректним вважається відсутність стереотипів: образи персонажів мають бути різноманітними; герої та героїні повинні залучатися до найрізноманітніших форм та видів діяльності, своєю поведінкою відтворювати різні життєві сценарії.

Кожний виявлений стереотипний випадок фіксується та оформлюється як посторінкове критичне зауваження. До зауважень надаються пропозиції.

Так, люди похилого віку (дідусі та бабусі) найчастіше на сторінках освітнього контенту зображуються немічними та пасивними, жінки та чоловіки постають в образах крізь призму токсичної фемінності та маскулінності відповідно.

3. Відсутність сегрегації та поляризації за певними ознаками

Здійснюється кількісний підрахунок і якісний аналіз.

Коректним вважається відсутність сегрегації та поляризації: люди на сторінках підручників (особливо в межах тих самих розворотів) діють *переважно* спільно, разом займаються тими самими видами діяльності, не протиставляються одні одним.

Кожний випадок сегрегації і поляризації фіксується та оформлюється як посторінкове критичне зауваження. До зауважень надаються пропозиції.

Найчастіше на сторінках навчальної літератури зображуються ситуації, які транслюють ґендерні стереотипи і поляризують людей за ознакою статі одночасно. Так, хлопці та чоловіки частіше виступають порушниками дисципліни, демонструють активну, подекуди агресивну,

ризиковану поведінку. Їхня діяльність, як правило, розгортається поза домом і орієнтована на обмін діями з іншими героями та навколишнім середовищем. Наприклад, вони займаються активними видами спорту, порушують правила дорожнього руху, хворіють через недотримання правил особистої гігієни, воюють, подорожують тощо. Діяльність дівчат і жінок часто обмежується будинком та прибудинковою територією. Вони займаються домашнім господарством, допомагають старшим та опікуються літніми людьми, проводять час за розмовами з подругами, займаються садом, читають книжки, малюють, плетуть, ходять в магазини тощо. Жіночі персонажі менше порушують правила та норми, їх ігри більш пасивні, а діяльність орієнтована на підтримання порядку у приватному просторі.

Така ґендерна поляризація за ознакою статі часто супроводжується яскраво вираженою ґендерною сегрегацією, зокрема ґендерною сегрегацією праці. На сторінках навчальної літератури чоловіки, як правило, зображуються творцями соціокультурної реальності, а жінки – обслуговуючим персоналом. Так, жінки переважно постають у деперсоніфікованих образах матері, домогосподарки, вчительки, медсестри, продавчині тощо. Варіативність чоловічої професійної представленості не лише набагато ширша, вона найчастіше персоніфікована в особах знаменитих історичних постатей, культурних діячів, видатних вчених та їх цитат.

4. Зображення людини загалом і загальнолюдських цінностей не тільки через образ чоловіка, етнічного українця, православного, гетеросексуала, без будь-яких фізичних обмежень, а й через альтернативні образи

Освітній контент неможна подавати виключно через образ людини, що в даному соціокультурному просторі дискримінується найменше.

Здійснюється і кількісний підрахунок, і якісний аналіз.

Коректними вважаються такі способи зображення:

1) поруч в одному сегменті тексту чи на тому самому розвороті використовуються різні образи за різними певними ознаками (цей варіант є бажанішим);

2) різні образи за різними певними ознаками можуть використовуватися і окремо один від одного, але їх загальна кількість у тому самому підручнику має бути паритетною (див. п. 1).

Усі випадки некоректних зображень фіксуються та оформлюються як посторінкові критичні зауваження. До зауважень надаються пропозиції.

Наприклад, більшість підручників з основ здоров'я повністю виключають людей з інвалідністю з полю власного зору. Так, людина з порушенням опорно-рухового апарату у тексті підручника, що проходив антидискримінаційну експертизу, згадується лише один раз і то у якості жертви автомобільного наїзду. Враховуючи предмет підручника та його зміст, бажано в ілюстративний та текстовий матеріали ввести образи (зображення) людей з інвалідністю, що дозволить подолати «соціальну сліпоту» відносно них у межах даного освітнього контенту та зрозуміти учнівству інвалідність як один з аспектів людської різноманітності.

5. Політкоректна (у тому числі ґендерночутлива) мова

Здійснюється і кількісний підрахунок, і якісний аналіз (можна обмежитись якісним аналізом).

Коректними вважаються звернення у формі: 1) збірних іменників, 2) описових конструкцій та 2) паралельних форм маскулінітивів і фемінітивів (учнівство, учнівська аудиторія, учні й учениці). Формулювання мають бути позбавлені мовного андроцентризму й сексизму.

Обов'язковим є встановлення використання авторами/-ками матеріалів, що експертуються, термінології (певного стану здоров'я, сексуальної орієнтації тощо), яка відповідає не лише законодавству, але й вимогам, що висуваються групами людей, які об'єднані певними ознаками[3].

Кожний випадок некоректної мови фіксується та оформлюється як посторінкове критичне зауваження. До зауважень надаються пропозиції.

[3] Приклади: 1) законодавством України передбачено застосування терміну «особи з інвалідністю» (замість терміну «інвалід»), водночас такі особи вважають більш коректним термін «люди з інвалідністю»; 2) не є коректним називати людей «альбіносами», правильним є термін «люди з альбінізмом»; 3) некоректно називати одну з форм сексуальної орієнтації «гомосексуалізм» (оскільки це є ознакою патологізації), коректно застосовувати термін «гомосексуальність».

Додаток 2

ПРИКЛАДИ ЕКСПЕРТНИХ ВИСНОВКІВ З АНТИДИСКРИМІНАЦІЇ

ВИСНОВОК АНТИДИСКРИМІНАЦІЙНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

на друковану версію підручника **«Основи здоров'я»** для 7 класу загальноосвітніх навчальних закладів
(авт. Тагліна О. В.; обсяг – 49 с. змакетованого тексту)

Запропонований до розгляду підручник частково враховує недискримінаційний, у тому числі гендерний, підхід в освіті.

Серед позитивних рис контенту підручника варто виділити такі, як:

- у тексті переважно вживаються нейтральні форми звернення до учнівства. Найчастіше використовуються іменники «люди», «людина» та займенники «ми», «ви», «хтось»;
- наявність інформативних схем (с. 8, 9, 14, 22, 46) та малюнків / фото (с. 5, 23, 26, 30, 31, 33, 35, 37, 39, 43, 47), які не містять зображення людини або стать людини, на яких не можливо визначити;
- у ситуаціях для обміркування й обговорення представленість людей за статями майже однакова: 10 осіб жіночої статі (48 %) та 11 осіб чоловічої (52 %).

Проте наскрізною вадою підручника є значне кількісне переважання чоловічих образів над жіночими.

В ілюстративному матеріалі порушена паритетність представлення осіб обох статей. Існує кількісна диспропорція на користь осіб чоловічої статі, як взагалі, так і в межах конкретних розворотів, сторінок, окремих зображень. На ілюстраціях жінки та дівчата зображені 26 разів (28 %), чоловіки та хлопці – 68 (72 %).

Для ілюстрації здорового способу життя у підручнику використовуються виключно гетеросексуальні, білі, повні родини з двома дітьми (обкладинка, с. 5, 7, 11). Сучасна дитина повинна розуміти: 1) світ є складнішим й різноманітнішим, ніж його намагаються представити соціокультурні стереотипи; 2) здоров'я особистості та здоровий спосіб

життя необов'язково залежать від того, в якій родині вона виховується. Тому радимо по-іншому проілюструвати здоровий спосіб життя, уникаючи стереотипних уявлень про родину та родинні стосунки.

Важливо відмити, що **контент підручника повністю виключає людей з інвалідністю з полю власного зору**. Людина з порушенням опорно-рухового апарату згадується у тексті підручника лише один раз (с. 33) і то у якості жертви автомобільного наїзду. Враховуючи предмет підручника та його зміст, бажано в ілюстративний та текстовий матеріали ввести образи (зображення) людей з інвалідністю, що дозволить подолати «соціальну сліпоту» відносно них у межах даного освітнього контенту та зрозуміти учнівству інвалідність як один з аспектів людської різноманітності.

Також у тексті підручника цитуються два відомі філософи – Сократ (с. 10) та К'єркегор (с. 25), згадується Піфагор (с. 12). Важливо звернути увагу школярок і школярів на те, що поряд із видатними науковцями-чоловіками свій відбиток в історії розвитку наук залишили й жінки-науковиці. Бажано підібрати відповідні до предмету підручника цитати провідних діячок науки. Наприклад, Марія Складовська-Кюрі: «Секрет успіху – не поспішати».

Представлення осіб у стереотипних ролях та поляризація за ознакою статі.

Хоча у ситуаціях для обміркування й обговорення представленість людей за статями майже однакова: 10 осіб жіночої статі (48 %) та 11 осіб чоловічої (52 %), варто звернути увагу на зміст діяльності та поведінкові особливості героїнь та героїв. У більшості випадків змальовані ситуації транслюють гендерні стереотипи та поляризують людей за ознакою статі одночасно.

Так, хлопці частіше порушують дисципліну, демонструють активну, агресивну та ризиковану поведінку: захоплюються боксом (с. 6), прогулюють школу (с. 6), кидають навчання (с. 6), рідко читають або не люблять читати книжки (с. 6, 27), грюкають дверима (с. 16), порушують правила гігієни та санітарії (с. 20, 23), граються пасками безпеки (с. 29) тощо. Тоді як дівчата проводять час за розмовами про власне здоров'я (с. 8), вимагають дотримання правил (с. 35), допомагають батькам (с. 37). Їхні проступки носять легкий, не агресивний

характер: погана звичка читати в транспорті (с. 14), залишена відкрита банка фарби в кімнаті (с. 37); а якщо дівчата й потрапляють у халепу, то через любов до розмов по телефону (с. 24), через власну емоційність, панічність, подекуди нелогічність у діях (с. 24, с. 43, с. 47).

Для уникнення поляризації людей за ознакою статі, радимо показувати і жінок, і чоловіків у різноманітних ситуаціях, а не лише у стереотипних ролях. Прикладом такого вдалого зображення може послужити ситуація для обміркування й обговорення на сторінці 15: привітний Микола та груба Галя руйнують усталені гендерні стереотипи.

Частково мова підручника є андроцентричною. Іменники чоловічого роду використовуються для позначення спільнот, які складаються з осіб обох статей (наприклад, «семикласник», «учень», «школяр», «пасажир», «водій» та ін.). Таке використання іменників є дискримінаційним, оскільки підтримує «гендерну сліпоту» щодо жіноцтва у мові. Для боротьби із мовним андроцентризмом рекомендуємо за можливості використовувати у текстах фемінітиви (окремо чи у парі з маскулінітивами), принаймні ті, які містяться у «Словнику української мови» (або СУМ-11), доступ онлайн: http://sum.in.ua. Окрім того, використання фемінітивів бажано чергувати із нейтральними узагальненнями (наприклад, «учениці та учні » / «учнівство»).

Разом з тим дозволимо собі висловити конкретні приклади зауважень і рекомендацій, які могли б поліпшити зміст підручника:

Стор.	**Поданий варіант**	**Рекомендовані зміни**
1	**2**	**3**
3	«Шановні семикласники!» *Використання іменників чоловічого роду для позначення осіб обох статей є дискримінаційним.* *Слово «семикласниця» зафіксовано у «Словнику української мови» (том 9, с. 121).*	1. «Шановні семикласники та семикласниці!». 2. «Шановне учнівство!».
3	1-ий абзац, 3-тє речення. «Ви зможете поміркувати над ними, поставити себе на місце **героїв**, запропонувати вирішення пробле-	1. «Ви зможете поміркувати над ними, поставити себе на місце **діючих осіб**, запропонувати вирішення проблеми»

Продовження таблиці

1	2	3
	ми». *Використання іменників чоловічого роду для позначення осіб обох статей є дискримінаційним.* *Слово «героїня» зафіксовано у «Словнику української мови» (том 2, с. 55).*	2. «Ви зможете поміркувати над ними, **уявити себе на місці подій**, запропонувати вирішення проблеми». 3. Ви зможете поміркувати над ними, поставити себе на місце **героїнь і героїв**, запропонувати вирішення проблеми».
3– 4	Починаючи із 2-го абзацу і далі по тексту передмови вживається маскулінітив «автор». 1. «<…> інколи з емоційними ремарками **автора**». 2. «<…> ви натрапите на нові наукові поняття, які **автор** роз'яснює <…>». 3. «<…> ви маєте можливість поспілкуватись з **автором** <…>». 4. «**Автор** із задоволенням дасть відповіді <…>». *Використання іменників чоловічого роду для позначення осіб жіночої статі є дискримінаційним.* *Слово «авторка» зафіксовано у «Словнику української мови» (том 1, с. 14).*	1. «<…> інколи з емоційними ремарками **авторки**». 2. «<…> ви натрапите на нові наукові поняття, які **авторка** роз'яснює <…>». 3. «<…> ви маєте можливість поспілкуватись з **авторкою** <…>». 4. «**Авторка** із задоволенням дасть відповіді <…>». Або «**Ольга Тагліна** із задоволенням дасть відповіді <…>».
5	Малюнок, на якому два дорослі чоловіки та два хлопці грають у шахи. *Представлений малюнок дискримінує жіноцтво, оскільки:* *1) на ньому представлена лише одна стать – чоловіча;* *2) транслює гендерні стереотипи про чоловічу логічність, раціональність, стратегічне мислення тощо;*	Замінити малюнок на такий, що відображатиме паритетне (пропорційне) представлення статей під час гри у шахи.

1	2	3
	3) стверджується стереотип про жіночі та чоловічі види діяльності, у даному випадку: шахи – чоловіча гра.	
6	Малюнок, на якому діти грають у футбол. *Фрагментарне зображення дітей, які грають у футбол, не дає чіткого уявлення про їхню стать. Однак у учнівства вони автоматично будуть асоціюватися із хлопчиками, які ведуть більш активний спосіб життя, грають у більш рухливі ігри, ніж дівчата.*	Бажано замінити малюнок на зображення із рухливими видами спорту, в яких беруть участь як хлопці, так і дівчата. Наприклад, гра у теніс, бадмінтон, волейбол, футбол тощо.
6	2-ий абзац, 2-ге речення. «Хтось **звик** рано вставати <…>». *Зображення людини через образ чоловіка.*	«Хтось рано встає <…>».
6	2-ий абзац, 4-те речення. «Є **театрали**, які не пропускають <…>». *Використання іменників чоловічого роду для позначення осіб обох статей є дискримінаційним.* *Слово «театралка» зафіксовано у «Словнику української мови» (том 10, с. 55).*	«Є **театралки та театрали**, які не пропускають <…>».
6, 8	§1 ситуації для обміркування та обговорення. *Наведені ситуації для обміркування та обговорення поляризують дітей за статями, оскільки транслюють стереотипні уявлення про поведінкові особливості хлопців і дівчат, протиставляють одних іншим. Так, Микола виступає активною дитиною, яка захоплюється*	Змінити діючих осіб у ситуаціях для обміркування та обговорення. **Микола та Олена** захопилися боксом, тренування для них стали найважливішою справою в житті. Вони почали пропускати уроки, закинули навчання, рідко брали до рук книжки. Яким чином такий спосіб життя впливає на здоров'я

1	2	3
	агресивним видом спорту та схильна до порушення дисципліни. Тоді як Олена разом із своєю подругою Дариною лише розмірковує про стан власного здоров'я. Такі поляризовані приклади можуть сприйматися дітьми у якості шаблонів, стандартів гендерновірної поведінки.	Олени та Миколи – зміцнює його чи шкодить йому? **Андрій** вважає, що він здоровий, бо в нього нічого не болить, а його подруга Дарина каже, що цього мало і що здоров'я – це ще й гарний настрій. Чому різні люди розуміють слово «здоров'я» по різному?
7	1-ий та 2-ий абзац (починаючи зі слів «Вибір способу життя <…>» та завершуючи словами «<…> успішно реалізовувати свої плани, справлятися з труднощами»), а також малюнок і підпис до нього. *Текст наведених двох абзаців дискримінує людей з інвалідністю, людей із низьким економічним статком, дітей із неповних родин. Адже здоровий спосіб життя не завжди визначає стан здоров'я людини, не кожна людини може дотримуватись правильного харчування, створювати собі комфортні умови на роботі та вдома, займатися фізичною працею тощо. Для ілюстрації здорового способу життя необов'язково обирати фотографію повної родини, адже здоровий спосіб життя можна вести не маючи останньої.*	Радимо видалити або замінити текстовий контент із врахуванням зауважень. Замінити фотографію родини на іншу ілюстрацію здорового способу життя. Наприклад, групове заняття йогою, ранковою гімнастикою, закалювання тощо.
7	4-ий абзац, 2-ге речення. «Але разом з тим вона є особистістю – **представником** суспільства <…>». *Зображення людини через образ чоловіка.*	1. «Але разом з тим вона є особистістю – **частиною** суспільства <…>». 2. «Але разом з тим вона є особистістю, **яка представляє** суспільство <…>».

Продовження таблиці

1	2	3
8	У ситуації для обміркування та обговорення вживаються жіночі імена у зменшено-пестливій формі – **Оленка**, **Даринка**, на противагу чоловічим – Микола. *Вживання жіночих імен у пестливій формі носить дискримінаційний характер, оскільки може підкреслювати (в залежності від контексту) неповноцінність, незрілість, слабкість, зверхнє ставлення до жіноцтва.*	«**Олена** вважає, що вона здорова, бо в неї нічого не болить, а її подруга **Дарина** каже, що цього мало і що здоров'я – це ще й гарний настрій. Чому різні люди розуміють слово «здоров'я» по різному?».
10	1-ий абзац, 1-ше речення. «По-перше, важливо налаштуватися на здоровий спосіб життя, захотіти бути **здоровим** фізично, **розвиненим** інтелектуально і духовно». *Зображення людини через образ чоловіка.*	«По-перше, важливо налаштуватися на здоровий спосіб життя, захотіти бути фізично **здоровою** людиною, **розвиненою** інтелектуально і духовно».
10	Поясніть вислів стародавнього філософа Сократа: «Якщо ви достатньо **розумний**, то слід подбати про своє здоров'я, оскільки здоров'я – це не все, але без здоров'я – все ніщо». *Зображення людини через образ чоловіка.*	1. «Якщо ви достатньо **розумна** людина, то слід подбати про своє здоров'я, оскільки здоров'я – це не все, але без здоров'я – все ніщо». 2. «Якщо ви достатньо **розумні**, то слід подбати про своє здоров'я, оскільки здоров'я – це не все, але без здоров'я – все ніщо».
11	«Здоровий спосіб життя ви можете перейняти у своїх батьків. Якщо вони ведуть активний спосіб життя, ходять у походи, їздять на велосипеді, катаються на лижах, то, можливо, й ви будете робити те ж саме разом з ними». *Здоровий спосіб життя необов'язково наслідувати від власних*	Бажано видалити відмічений текстовий контент.

Продовження таблиці

1	2	3
	батьків. Здоровий спосіб життя може транслюватися групою дозвілля дитини, навчальним закладом, ЗМІ тощо. Означений уривок дискримінує: 1) дітей, які виховуються у неповних родинах; 2) сім'ї, де батьки або сама дитина можуть мати інвалідність; 3) дітей, які виховуються у неблагополучних родинах, або родинах із низьким економічним статком.	
11	Малюнок родини на пробіжці. Підпис до малюнку: «Діти можуть вести активний спосіб життя разом зі своїми батьками». *Даний малюнок та підпис до нього дискримінує, не враховує дітей, які виховуються у неповних родинах або зовсім не мають батьків. Вести активний спосіб життя необов'язково із власними батьками. Дитина може розвиватися фізично, граючи у рухливі ігри із однолітками або відвідуючи спортивні дитячі секції. Окрім того, поза увагою залишені діти із інвалідністю.*	Бажано по-іншому проілюструвати активний спосіб життя дитини. Наприклад, зобразити групові рухливі дитячі ігри або заняття у спортивних секціях як дівчат, так і хлопців. Важливо показати, що дитина з інвалідністю теж може вести активний спосіб життя та розвиватися фізично: грати у футбол, займатися танцями тощо.
11	Малюнок гри у шахи. Підпис до малюнку: «Діти можуть переймати у батьків їхній спосіб життя». *Даний малюнок та підпис до нього дискримінує дітей, які не мають батьків. Та й спосіб життя, який транслюють деякі родини, не завжди вартий наслідування. Дитина може брати за взірець не*	Бажано по-іншому проілюструвати, де і яким чином дитина може навчитися вести здоровий спосіб життя, або прибрати ілюстрацію зовсім.

Продовження таблиці

1	2	3
	тільки власних родичів, але будь-яку людину, яка виступає для неї авторитетом та надихає її: улюблений вчитель чи вчителька, відомий спортсмен чи спортсменка, популярна медійна особистість тощо.	
11	Малюнок з двома дівчатами та хлопцем посередині. Підпис до малюнку: «Здоровий спосіб життя передбачає доброзичливі стосунки між людьми». *Означений малюнок транслює низку прихованих гендерних стереотипів про «чоловічу» та «жіночу» природу, носить сексистський характер та не відповідає власному підпису про доброзичливі стосунки між людьми.*	Радимо вилучити малюнок та підпис до нього із контенту підручника.
12	2-ий абзац. «Фізичне здоров'я дає можливість подорожувати, підкорювати гірські вершини, плавати на байдарках по річках, ходити в походи, стрибати з парашутом. Адже це так важливо – відчувати своє здорове, сильне тіло, готове до активної фізичної роботи». *У цьому абзаці доречно було б згадати про людей із інвалідністю, які так само стрибають із парашутом, підкорюють гірські вершини, плавають на байдарках тощо – ведуть повноцінний здоровий та активний спосіб життя.*	Згадати в означеному тексті про людей із інвалідністю.
12	3-ій абзац, 2-ге речення. «Затребуваний **професіонал** отримує гідну зарплату <…>».	1. «Затребувані **професіонали та професіоналки** отримують гідну зарплату <…>».

Продовження таблиці

1	2	3
	Використання іменників чоловічого роду для позначення осіб обох статей є дискримінаційним. *Слово «професіоналка» зафіксовано у «Словнику української мови» (том 8, с. 332).*	2. ««Затребувані **фахівчині та фахівці** отримують гідну зарплату <…>».
12	3-ій абзац, 3-тє речення. «Це велика радість – відчувати себе **потрібним** людям <…>». *Зображення людини через образ чоловіка.*	1. «Це велика радість – відчувати **власну потрібність** <…>». 2. «Це велика радість – **бути потрібними** людям <…>».
12	Ситуація для обміркування й обговорення. «Для давньогрецького філософа і математика Піфагора здоров'я **учня** було так само важливим, як і його знання. Як ви вважаєте, чому?». *У Піфагора окрім учнів були ще й учениці. Найвідоміша з них – Феофана, яка згодом стала дружиною філософа.*	«Для давньогрецького філософа і математика Піфагора здоров'я **учнів та учениць** було так само важливим, як і його знання. Як ви вважаєте, чому?».
12	Малюнок із дівчиною на пробіжці. *Акцентуація не на діях дівчини, а на її зовнішності (занадто оголеному тілі, фігурі, обличчі).*	Радимо вилучити малюнок.
12	Підпис до малюнків: «Добре бути **здоровим**, займатися тим, що вам подобається, й отримувати від цього задоволення». *Представлення людини через образ чоловіка.*	1. «Добре бути **здоровими**, займатися тим, що вам подобається, й отримувати від цього задоволення». 2. «Добре бути **здоровою людиною**, займатися тим, що вам подобається, й отримувати від цього задоволення».
12	Останній абзац, останнє речення. «**Здоровим** є той, хто дотримується свого рішення бути **здоровим**». *Зображення людини через образ чоловіка.*	1. «**Здоровими** є ті, хто дотримується свого рішення бути **здоровими**». 2. «**Здоровою є та людина**, яка дотримується свого рішення бути **здоровою**».

Продовження таблиці

1	2	3
14	1-ий абзац, 1-ше речення. «**Кожен** з нас у процесі життя накопичує знання <…>». *Зображення людини через образ чоловіка.*	1. «**Кожна людина** у процесі життя накопичує знання <…>». 2. «**Ми** у процесі життя накопичуємо знання <…>».
14, 17, 20, 21, 29	1-ий абзац, 4-те речення. «Наприклад, спочатку **школяр** здобуває вміння писати». *Використання іменників чоловічого роду для позначення осіб обох статей є дискримінаційним.* *Слово «школярка» зафіксовано у «Словнику української мови» (том 11, с. 481).*	1. «Наприклад, спочатку **школярки та школярі** здобувають вміння писати». 2. «Наприклад, спочатку **учнівство** здобуває вміння писати».
15	Ситуація для обміркування й обговорення. «Микола звик вітатися при зустрічі з іншими людьми, а Галя завжди грубо відповідає <…>. Чи є вона корисною для здоров'я цих **школярів**?». *Зображення людини через образ чоловіка.*	«Микола звик вітатися при зустрічі з іншими людьми, а Галя завжди грубо відповідає <…>. Чи є вона корисною для здоров'я **Галі та Миколи**?».
15	2-ий абзац, 2-ге речення. «Якщо в родині **батьки** роблять зарядку, то й діти намагатимуться чинити так само». *Означене речення дискримінує: 1) дітей, які виховуються у неповних родинах; 2) дітей, які не мають батьків; 3) родини, в яких батьки через певні обставини не мають можливості або не в змозі робити зарядку.*	Радимо прибрати означене речення, його відсутність не впливає на зміст тексту.
15	Малюнок про корисні звички. «Бути **відповідальним**», «бути **доброзичливим**».	Прибрати малюнок, залишити лише схему із виправленими зауваженнями.

Продовження таблиці

1	2	3
	Малюнок є андроцентричним, оскільки через візуальну та текстову презентацію людина постає в образі чоловіка.	«Бути **доброзичливою людиною**», «бути **відповідальною людиною**».
18	Таблиця показників розвитку підлітків. *Дискримінує дітей, які не попадають в інтервали зросту та маси тіла, прийняті за норми для певного віку.*	Зробити таблицю спільною для дівчат і хлопців, що збільшить інтервали зросту та маси тіла, або прибрати таблицю зовсім.
19, 44	Ситуація для обміркування й обговорення. «Узимку в школі дуже багато **учнів** занедужало на грип». *Використання іменників чоловічого роду для позначення осіб обох статей є дискримінаційним.* *Слово «учениця» зафіксовано у «Словнику української мови» (том 10, с. 533).*	«Узимку в школі дуже багато **учнів та учениць** занедужало на грип».
19	Ситуація для обміркування й обговорення. «На вимогу **медиків** заняття в школі на певний час припинилися». *Використання іменників чоловічого роду для позначення осіб обох статей є дискримінаційним.* *Слово «медичка» зафіксовано у «Словнику української мови» (том 4, с. 664).*	Можна залишити як є, але можна і замінити: 1. «На вимогу **медиків і медичок** заняття в школі на певний час припинилися». 2. «На вимогу **медичного персоналу** заняття в школі на певний час припинилися».
20, 22	1-ий абзац, 1-ше речення. «Профілактикою захворювань займаються фахівці-медики». *Використання іменників чоловічого роду для позначення осіб обох статей є дискримінаційним.* *Слово «лікарка» зафіксовано у*	1. «Профілактикою захворювань займаються **фахівці та фахівчині-медики**». 2. «Профілактикою захворювань займаються **медички та медики**». 3. «Профілактикою захворювань займаються **лікарі та лікарки**».

1	2	3
	«Словнику української мови» (том 4, с. 512).	
21	1-ий абзац, 1-ше речення. «<…>, що оточують **хворого**, <…>». *Зображення людини через образ чоловіка.*	«<…>, що оточують **хвору людину**, <…>».
21	6-ий абзац, 1-ше речення. «**Кожен** з нас народився з <…>». *Зображення людини через образ чоловіка.*	«**Кожна людина** народжується з <…>».
20–21	Розворот підручника. *Розворот підручника поляризує людей за ознакою статі. На сторінці 20 ми бачимо хлопців стереотипно у негативній ситуації: вони хворіють та заражають інших, порушують санітарні норми. Сторінка 21 відбиває протилежну стереотипну картину – лікарка (медична сестра) опікується здоров'ям дівчини, яка слухняно робить щеплення.*	Радимо скорегувати малюнки, змінивши діючих осіб: на сторінці 20 зобразити дівчину, яка заражає хлопця; на сторінці 21 зобразити хлопця, якому медична сестра робить щеплення.
21	Підпис до малюнку: «**Кожному школяреві** роблять профілактичні щеплення». *Хоча на малюнку зображена дівчина, у підписі до нього зображення людини постає через образ чоловіка.* *Також варто відмітити, що не всім дітям роблять профілактичні щеплення.*	1. «**Школярам та школяркам** роблять профілактичні щеплення». 2. «**Дітям** роблять профілактичні щеплення».
25	2-ий абзац, 3-тє речення. «Недарма в народі кажуть, що береженого Бог береже». *Хоча означене речення і є народним*	Радимо прибрати означене речення.

1	2	3
	прислів'ям, воно відображає чітку релігійну позицію (так само як і написання слова «Бог» з великої літери), яка може не співпадати з переконаннями дитини.	
26	6-ий абзац, 3-тє та 4-те речення. «Припустімо, ви мало рухаєтеся. Ви ризикуєте своїм фізичним здоров'ям». *Означений текст дискримінує людей, які вимушені вести малорухливий спосіб життя (наприклад, людина з інвалідністю).*	Видалити означений текст.
27	Запитання для повторення й обговорення, II рівень. «3. У двері подзвонив **незнайомець** і сказав, що мама попросила передати їй сумку, яку вона випадково залишила вдома. Як ви вчините?». *За статистикою діти часто стають жертвами різних злочинів власних знайомих та рідних. Наприклад, 40 % сексуальних злочинів учиняють рідні та знайомі неповнолітніх. Це свідчить про те, що дитина не очікує небезпеки від знайомих та рідних людей.*	Знайти спосіб розповісти дитині, що джерелом небезпеки можуть виступати не тільки незнайомі чоловіки, а й жінки та знайомі їй люди.
28	Малюнок жінки за кермом. *Малюнок недоречний, оскільки транслює гендерний стереотип про жінку за кермом. Окрім того, зображення акцентує увагу не на діях жінки, а на її зовнішності, яка є явно сексуалізованою.*	Замінити малюнок на такий, що непов'язаний із статтю людини. Наприклад, зобразити дорогу з великою кількістю машин або оживлене перехрестя.

Продовження таблиці

1	2	3
28, 30, 34	Ситуація для обміркування й обговорення. «<…>. У тридцяти випадках зі ста їхня загибель пов'язана з їх власною неправильно поведінкою на дорозі, а не з помилкою **водія**. <…>». *Використання іменників чоловічого роду для позначення осіб обох статей є дискримінаційним.* *Слово «автомобілістка» зафіксовано у «Словнику української мови» (том 1, с. 13).*	1. «<…>. У тридцяти випадках зі ста їхня загибель пов'язана з їх власною неправильно поведінкою на дорозі, а не з помилкою **автомобілістів та автомобілісток**. <…>». 2. «<…>. У тридцяти випадках зі ста їхня загибель пов'язана з їх власною неправильно поведінкою на дорозі, а не з помилкою **людей за кермом**. <…>».
28, 29, 32, 33, 35, 36	2-ий абзац, 2-ге речення. «Половина всіх ДТП пов'язана з наїздом на **пішохода**». *Використання іменників чоловічого роду для позначення осіб обох статей є дискримінаційним.*	Оскільки до слова «пішохід» ще немає відповідного фемінітиву, можна залишити так, як є. Або змінити речення наступним чином: 1. «Половина всіх ДТП пов'язана з наїздом на **людей, що ходять пішки**». 2. «Половина всіх ДТП пов'язана з наїздом на **осіб, які пересуваються пішки**».
29, 30, 31, 34	Назва підрозділу: «Безпека **пасажира** легкового і вантажного автомобіля». *Використання іменників чоловічого роду для позначення осіб обох статей є дискримінаційним.* *Слово «пасажирка» зафіксовано у «Словнику української мови» (том 6, с. 84).*	1. «Безпека **пасажира та пасажирки** легкового і вантажного автомобіля». 2. «Безпека **пасажирів та пасажирок** легкового і вантажного автомобіля».
33	2-ий абзац, 1-ше речення. «Наїзд на **велосипедиста** – це ситуація, під час якої транспортний засіб, що рухався, наїхав на **велосипедиста** або **той сам**	«Наїзд на **велосипедиста** або **велосипедистку** – це ситуація, під час якої транспортний засіб, що рухався, наїхав на **людину на велосипеді** або **та сама зіштовхнулася**

Продовження таблиці

1	2	3
	зіштовхнувся з транспортним засобом, що рухався». *Використання іменників чоловічого роду для позначення осіб обох статей є дискримінаційним.* *Слово «велосипедистка» зафіксовано у «Словнику української мови» (том 1, с. 323).* *Також зображення людини через образ чоловіка.*	з транспортним засобом, що рухався».
33	«Знайдіть необхідну інформацію й дайте відповідь на запитання. Які види ДТП можуть статися за ситуацій, зображених на малюнках нижче?». *Означене завдання та малюнки наведені нижче за власним змістом повторюють зображення та текстову інформацію наведену вище. Окрім того, зображення дівчини на малюнку є сексуалізованим (поведінка, одяг).*	Прибрати малюнки та замінити завдання, наприклад, на перевірку знань дорожнього руху.
34	Останній абзац, останнє речення. «Пам'ятайте, що найбезпечніше місце в автомобілі – за кріслом **водія**, найбезпечніше – це переднє крісло **пасажира**». *Використання іменників чоловічого роду для позначення осіб обох статей є дискримінаційним.*	«Пам'ятайте, що найбезпечніше місце в автомобілі – за **водійським** кріслом, найбезпечніше – це переднє **пасажирське** крісло».
35	«Опорні точки. <…>. Якщо ви стали **свідком** ДТП, то насамперед треба сповістити <…>». *Використання іменників чоловічого роду для позначення осіб обох статей є дискримінаційним.* *Слово «свідка» зафіксовано у*	1. «Опорні точки. <…>. Якщо ви стали **свідком або свідкою** ДТП, то насамперед треба сповістити <…>». 2. «Опорні точки. <…>. Якщо ви **побачили** ДТП, то насамперед треба сповістити <…>».

1	2	3
	«Словнику української мови» (том 9, с. 76).	
35	Підпис до малюнку: «Якщо ви побачили місце аварії, де вже працюють **рятувальники** й міліція, <…>». *Використання іменників чоловічого роду для позначення осіб обох статей є дискримінаційним.*	«Якщо ви побачили місце аварії, де вже працюють **рятувальні служби й поліція**, <…>».
36	Вправа № 3. «2. Модель ситуації: ви їдете в автомобілі й у вас на очах відбувається ДТП. При цьому постраждав пішохід, а **винуватець** аварії зник». *Використання іменників чоловічого роду для позначення осіб обох статей є дискримінаційним.* *Слово «винуватиця» зафіксовано у «Словнику української мови» (том 1, с. 444).*	1. «2. Модель ситуації: ви їдете в автомобілі й у вас на очах відбувається ДТП. При цьому постраждав пішохід, а **винуватець чи винуватиця** аварії зникли». 2. «2. Модель ситуації: ви їдете в автомобілі й у вас на очах відбувається ДТП. При цьому постраждав пішохід, а **винувата в аварії людина (особа)** зникла».
36	Вправа № 3. «2. Модель ситуації: <…>. Від удару **потерпілий** упав на узбіччя непритомний». *Використання іменників чоловічого роду для позначення осіб обох статей є дискримінаційним.*	«2. Модель ситуації: <…>. Від удару **потерпіла людина (особа)** впала на узбіччя непритомною».
37	1-ий абзац, 1-ше речення. «Народне прислів’я каже: «Мій дім – моя фортеця»». *Даний вислів належить англійському юристу 17-го століття Едуарду Коку та зустрічається у його коментарях до британського законодавства. Вжиток прислів’я є недоцільним, оскільки дискримінує*	Прибрати прислів’я.

1	2	3
	дітей, у яких немає власної домівки. Окрім того, для ознайомлення із побудовою безпекою необов'язково посилатися на власну оселю.	
38	Малюнок хлопця, який вимикає телевізор. *Малюнок транслює гендерний стереотип про те, що саме хлопці частіше порушують правила безпечної поведінки, ніж дівчата.*	Замінити малюнок, показавши небезпечність означених дій без вказівки на стать діючої особи. Наприклад, зобразити тільки руку яка невірно та вірно вимикає побутовий прилад.
38	3-ій абзац, 3-тє речення. «**Хіміки** можуть робити навіть такі речовини, яких не існує в природі». *Використання іменників чоловічого роду для позначення осіб обох статей є дискримінаційним.* *Слово «хімічка» зафіксовано у «Словнику української мови» (том 11, с. 73).*	1. «**Хіміки та хімічки** можуть робити навіть такі речовини, яких не існує в природі». 2. «**Фахівчині та фахівці з хімії** можуть робити навіть такі речовини, яких не існує в природі».
42	Вправа № 4. «1. Модель ситуації: ви поставили на одязі плями і вирішили позбутися їх, поки **мама** не побачила». «2. Модель ситуації: ви зібралися розігріти на плиті залишений для вас **мамою** обід». *Бажано не вживати образ матері там, де без нього можна обійтися. Постійна згадка про маму чи тата травмує, викликає негативні почуття у дітей, які не мають батьків. Окрім того, варто уникати поведінкових шаблонів батьків (мама пере, мама готує обід тощо).*	«1. Модель ситуації: ви поставили на одязі плями і вирішили позбутися їх». «2. Модель ситуації: ви зібралися розігріти на плиті обід».
44	Малюнок. *Зображення дівчини, яка читає книгу є зайвим, оскільки відбиває*	Зображення дівчини прибрати.

Закінчення таблиці

1	2	3
	нелогічну поведінку під час пожежі.	
44	Останній абзац, останнє речення. «**Кожен** з вас, хто **виявив** пожежу або її ознаки, <…>». *Зображення людини через образ чоловіка.*	«**Всі**, хто **виявили** пожежу або її ознаки, <…>».
46	2-ий абзац, 1-ше речення. «**Кожен** з вас **повинен** чітко виконувати команди вчителя, не панікувати, <…>». *Зображення людини через образ чоловіка.*	1. «**Ви повинні** чітко виконувати команди вчителя, не панікувати, <…>». 2. «**Всі учениці та учні повинні** чітко виконувати команди вчителя, не панікувати, <…>». 3. «**Учнівство повинно** чітко виконувати команди вчителя, не панікувати, <…>».

Експертка з антидискримінації в освіті,
старша наукова співробітниця Центру
ґендерних досліджень і комунікацій ННІ історії і філософії,
доцентка кафедри філософії та релігієзнавства
ЧНУ ім. Богдана Хмельницького З. В. Шевченко

ВИСНОВОК АНТИДИСКРИМІНАЦІЙНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ
на друковану версію підручника **«Математика»** для 3 класу загальноосвітніх навчальних закладів
(авт. Богданович М. В., Лишенко Г. П.; обсяг – 175 с. змакетованого тексту)

Запропонований до розгляду підручник частково враховує недискримінаційний, у тому числі гендерний, підхід в освіті.

Серед позитивних рис контенту підручника варто виділити такі, як:

- у текстах задач вживаються нейтральні форми звернення до учнівства: «склади», «розв'яжи», «обчисли», «назви», «порівняй», «поясни», «перевір», «накресли», «розглянь», «знайди», «запиши», «дай відповіді» та ін.;
- у 1031 задачах (88 %) із 1172 використані не персоніфіковані узагальнення, які роблять зміст завдань гендерно-нейтральним. Наприклад, «майстерня ремонтує», «господарство відправило на елеватор», «меблевий цех виготовляє крісла», «з трьох кущів зібрали», «з однієї вівці настригли», «для приготування компоту взяли» тощо;
- у текстах задач зустрічається декілька прикладів конвергенції статей (явище, протилежне ґендерній сегрегації, прагнення двох протилежних статей до спільної діяльності, спілкування тощо) та порушення стереотипних уявлень про гендерні ролі. Так, хлопець і дівчина разом миють тарілки (с. 19), на будівництві жінки працюють разом із чоловіками (с. 41), дві сестри разом із братом ліплять вареники (с. 43), хлопець і дівчина лагодять шпаківні (с. 66), дівчина і хлопець змагаються на ковзанах (с. 70);
- на сторінці 126 (задача 809) згадується школа-інтернат, що є позитивним, адже не всі діти живуть разом із батьками та ходять до загальноосвітніх середніх шкіл. Окрім того, даний приклад дає учнівству розуміння різноманітності життя людини.

Проте наскрізною вадою підручника є значне кількісне переважання чоловічих образів над жіночими.

В ілюстративному матеріалі порушена паритетність представлення осіб обох статей. Існує кількісна диспропорція на користь осіб чоловічої статі, як взагалі, так і в межах окремих зображень. В ілюстраціях жіночі образи зустрічаються 4 рази (16 %), а чоловічі – 21 (84 %). Серед них в образі звірят герої чоловічої статі легко вгадуються 13 разів (100 %), проте не змальовано жодної героїні. Таким чином, щоб відтворити паритетну представленість осіб обох статей в ілюстративному матеріалі, радимо додати у контент підручника малюнки із жіночими зображеннями. Окрім того, варто звернути увагу на те, що головним персонажем підручника виступає зайчик (хлопчик), який з'являється на початку кожного розділу та на обкладинці. Таке зображення є дискримінаційним стосовно дівчат, оскільки не просто порушує пропорційну представленість статей, але й транслює гендерний стереотип про «чоловічі» та «жіночі» науки. У дитини, яка вчиться за підручником, не повинно виникати відчуття, що вона займається чимось не природнім для своєї статі та може через це, як наслідок, більш халатно ставитись до засвоєння матеріалу, не розвиваючи власні здібності. Саме тому, варто замінити зайчика гендерно-нейтральним зображенням (звірятком, чию стать неможливо визначити) чи додати до нього пару – зайчиху-дівчинку.

Незважаючи на те, що зміст більшості задач підручника є гендерно-нейтральним, чоловіки та хлопці згадуються у тексті 126 разів (72 %), жінки та дівчата – 49 разів (28 %). Для відтворення пропорційного представлення осіб обох статей у текстовому контенті підручника радимо замінити частину чоловічих образів жіночими або гендерно-нейтральними.

У підручнику 5 разів (71 %) згадуються видатні чоловіки: Юрій Гагарін (с. 53), Ярослав Мудрий (с. 58), Тарас Шевченко (с. 103), Іван Франко (с. 103), Василь Стус (с. 103) та лише двічі жінки (29 %) – Ліна Костенко (с. 103), Леся Українка (с. 103). Для уникнення такого явного нерівномірного відображення відомих жінок і чоловіків бажано в ілюстративний матеріал підручника та у текст задач додати більше жіночих образів (космонавток, науковиць, письменниць, поетес тощо).

Задача 519 (с. 81), задача 525 (с. 83) та задача 704 (с. 109) представляють учнівству, лише одну релігійну конфесію на прикладі свят

Різдва, Покрови та Купали, що є дискримінаційним по відношенню до людей інших віросповідань та атеїстів. У якості ознайомлення з іншими культурами та віруваннями радимо внести у контент підручника зашифровані свята інших світових релігій (наприклад, Уламбана в буддизмі, Пурим в іудаїзмі, Мирадж в ісламі) та свята, непов'язані з жодним релігійним віруванням, або прибрати означені задачі зовсім.

Важливо відмити, що ***контент підручника повністю виключає людей з інвалідністю з полю власного зору***. Бажано в ілюстративний та текстовий матеріали ввести образи (зображення) людей з інвалідністю, що дозволить подолати «соціальну сліпоту» відносно них у межах даного освітнього контенту та зрозуміти учнівству інвалідність як один з аспектів людської різноманітності.

Також бажано не залишати поза увагою дітей-сиріт та дітей, які через певні обставини не живуть із батьками. Саме тому радимо у текстах задач частіше вживати приклади із школами-інтернатами, дитячими будинками, оздоровчими таборами тощо.

Представлення осіб у стереотипних ролях

У текстах задач та ілюстрація підручника чоловіки та жінки, як правило виконують типові, стереотипні дії. Так, дівчата та жінки купують продукти й інші товари у магазині (с.18, с. 19, с. 24, с. 26, с. 75, с. 108, с. 126), готують, пригощають, накривають на стіл (с. 6, с. 50, с. 89, с. 125, с. 157), а також шиють, в'яжуть, вишивають, пораються на городі, складають букети, роблять намисто тощо. Варто наголосити, що у підручнику яскраво виражена ***гендерна сегрегація праці***. У той час, як жінки в основному постають в образі матері (8 разів), господині (6 разів) та працюють лише швачками, ткачихами (7 разів) і квіткарками (1 раз), чоловіки представляють такі професії як: столяр (2 рази), токар (4 рази), листоноша (1 раз), космонавт (1 раз), оператор з набору тексту (2 рази), лісник (1 раз), спортсмен (3 рази), рибак (1 раз), кондитер (1 раз), фермер (2 рази), лікар (1 раз), пасічник (1 раз), стригаль овець (1 раз), кухар, різного роду майстри та робітники (14 разів). Окрім того, хлопці та чоловіки ходять один до одного в гості, їздять верхи, на велосипеді, за рулем, грають у футбол та волейбол, рибалять тощо.

Для уникнення означеного вище виду дискримінації, радимо зображувати і жінок, і чоловіків у різноманітних ситуаціях, представ-

никами якомога ширшого кола професій, а не лише у стереотипних ролях. Варто показати, що жінка здатна реалізовуватися не лише у якості матері та господині, а може працювати на будівництві, бути космонавткою, спортсменкою, фермеркою, грати у футбол, рибалити. Аналогічно щодо чоловіків, хоча вони і постають в образі батька (6 разів), у тексті бажано наголошувати не на сімейному статусі чоловіка, а на його можливості реалізовуватися у домогосподарстві (готувати їжу, прибирати, накривати на стіл, прати тощо) та представляти ті професії, які на сьогоднішній день вважаються суто жіночими.

Варто зазначити, що текстовий контент підручника містить прояви ***ейджизму***. Люди шанованого віку зображуються у стереотипних ролях. Так, бабуся в'яже рукавички (с. 34), заготовляє трави (с. 148), консервує компот (с. 157); дідусь пригощає онуків цукерками (с. 114) та яблуками (с. 170). Образи літніх людей, представлені у задачах, є обмеженими. Варто показати, що бабусі й дідусі можуть вести активний спосіб життя та працювати.

Частково мова підручника є андроцентричною. Іменники чоловічого роду використовуються для позначення спільнот, які складаються з осіб обох статей (наприклад, «третьокласник», «учень», «робітник», «покупець», «фермер», «спортсмен» та ін.). Таке використання іменників є дискримінаційним, оскільки підтримує «гендерну сліпоту» щодо жіноцтва у мові. Для боротьби із мовним андроцентризмом рекомендуємо за можливості використовувати у текстах фемінітиви (окремо чи у парі з маскулінітивами), принаймні ті, які містяться у «Словнику української мови» (або СУМ-11), доступ онлайн: http://sum.in.ua. Окрім того, використання фемінітивів бажано чергувати із нейтральними узагальненнями (наприклад, «учениці та учні » / «учнівство»).

Разом з тим дозволимо собі висловити конкретні приклади зауважень і рекомендацій, які могли б поліпшити зміст підручника:

Стор.	**Поданий варіант**	**Рекомендовані зміни**
1	**2**	**3**
22, 26, 27,	«135. **Мати** дала 12 грн порівну трьом донькам. Скільки гривень одержала кожна дівчинка?».	«135. Три сестри розділили між собою 12 грн порівну. Скільки гривень одержала кожна дівчинка?».

Продовження таблиці

1	2	3
46, 30, 50, 104, 125	*Радимо не вживати там, де це можливо, образ матері, оскільки це дискримінує дітей, які мами не мають.*	
23	«141. Три **покупці** купили по 4 кг моркви. Після цього в мішку залишилося 38 кг. Скільки кілограмів моркви було в мішку спочатку?». *Використання іменників чоловічого роду для позначення осіб обох статей є дискримінаційним.*	1. «141. **Дві покупчині та один покупець** купили по 4 кг моркви. Після цього в мішку залишилося 38 кг. Скільки кілограмів моркви було в мішку спочатку?». 2. «141. Три **людини** купили по 4 кг моркви. Після цього в мішку залишилося 38 кг. Скільки кілограмів моркви було в мішку спочатку?».
30, 47, 135	«197. **Батько** купив 18 кг картоплі в шести однакових сітках. Син допоміг йому нести дві сітки. Скільки кілограмів картоплі ніс син?». *Радимо не вживати там, де це можливо, образ батька, оскільки це дискримінує дітей, які батька не мають.*	«197. **Сусідка** купила 18 кг картоплі в шести однакових сітках. Її син допоміг їй нести дві сітки. Скільки кілограмів картоплі ніс син?».
30	«200. Батькові 40 років, а мати на 4 роки молодша від нього. Скільки років їхньому сину, який у 4 рази молодший від матері? На скільки років син молодший від батька?». *Наведена задача: 1) дискримінує дітей, які виховують у неповних родинах, або зовсім не мають батьків; 2) транслює ейджизм, що у даному випадку виявляється у сексистському ставленні до жінки, яка за стереотипними уявленнями обов'язково має бути молодшою за власного чоловіка.*	Змінити діючих осіб задачі. «200. Ользі 20 років, а її сестра Люда на 4 роки молодша від неї. Скільки років їхньому брату Петру, який у 2 рази молодший від Люди? На скільки років Петро молодший від Олі?».

Продовження таблиці

1	2	3
34	«236. За 6 днів бабуся зв'язала 3 пари рукавичок. За скільки днів бабуся зв'яже ще 2 пари рукавичок, якщо в'язатиме так само?». *Наведена задача: 1) транслює гендерний стереотип про те, що в'язання – це жіноча справа. Хоча ручне в'язання, стверджують історики, вигадали чоловіки. Чоловіки-в'язальники довго намагалися не допускати жіночої конкуренції в цьому ремеслі й тому не брали на роботу жодної жінки; 2) підтримує ейджизм, який нав'язує хибні уявлення про проведення часу людьми шанованого віку.*	Змінити діючу особу задачі. 1. «236. За 6 днів **кравець** зв'язав 3 пари рукавичок. За скільки днів кравець зв'яже ще 2 пари рукавичок, якщо в'язатиме так само?». 2. «236. За 6 днів **Микола** зв'язав 3 пари рукавичок. За скільки днів Микола зв'яже ще 2 пари рукавичок, якщо в'язатиме так само?».
35	«243. У спортивний табір прибуло 24 **футболісти**, а **волейболістів** – у а рази менше. На скільки більше прибуло футболістів, ніж волейболістів?». *Використання іменників чоловічого роду для позначення осіб обох статей є дискримінаційним.* *Слово «футболістка» зафіксовано у «Словнику української мови» (том 10, с. 656).* *Слово «волейболістка» зафіксовано у «Словнику української мови» (том 1, с. 726).*	1. «243. У спортивний табір прибуло 24 **футболістки та футболісти**, а **волейболістів і волейболісток** – у а рази менше. На скільки більше прибуло футболістів, ніж волейболістів?». 2. «243. У спортивний табір прибуло 24 **футболістки**, а **волейболісток** – у а рази менше. На скільки більше прибуло футболістів, ніж волейболістів?».
41, 64, 77, 142, 147, 156, 167, 170	«290. Дві групи **учнів** саджали дерева. У першій групі було 4 **учні**, а в другій – 5. Перша група посадила 24 дерева, а друга – 25. Яка група працювала краще? Вказівка. Щоб відповісти на запитання задачі, дізнайся, скільки	1.«290. Дві групи **учениць та учнів** саджали дерева. У першій групі було **2 учні та 2 учениці**, а в другій – 5. Перша група посадила 24 дерева, а друга – 25. Яка група працювала краще? Вказівка. Щоб відповісти на

1	2	3
	дерев **саджав один учень** у кожній групі.». *1. Використання іменників чоловічого роду для позначення осіб обох статей є дискримінаційним.* *Слово «учениця» зафіксовано у «Словнику української мови» (том 10, с. 533).* *2. Зображення людини через образ чоловіка.*	запитання задачі, дізнайся, скільки дерев **саджала одна людина** у кожній групі.». 1.«290. Дві групи **дітей** саджали дерева. У першій групі було **2 учні та 2 учениці**, а в другій – 5. Перша група посадила 24 дерева, а друга – 25. Яка група працювала краще? Вказівка. Щоб відповісти на запитання задачі, дізнайся, скільки дерев **саджала одна дитина** у кожній групі.».
46, 58, 96, 108, 160	«325. У групі **туристів** 36 чоловіків і 27 жінок. Вони сіли в човни, по 9 осіб у кожен. Скільки було човнів?». *Використання іменників чоловічого роду для позначення осіб обох статей є дискримінаційним.* *Слово «туристка» зафіксовано у «Словнику української мови» (том 10, с. 326).*	«325. У групі **туристок і туристів** 36 чоловіків і 27 жінок. Вони сіли в човни, по 9 осіб у кожен. Скільки було човнів?».
46, 57	«328. В одному мішку 36 кг горіхів, а в другому – 18 кг. Усі горіхи продали **покупцям**, по 6 кг **кожному**. Скільком **покупцям** продали горіхи?». *1. Використання іменників чоловічого роду для позначення осіб обох статей є дискримінаційним.* *2. Зображення людини через образ чоловіка.*	1. «328. В одному мішку 36 кг горіхів, а в другому – 18 кг. Усі горіхи продали **покупцям і покупчиням**, по 6 кг **кожній людині**. Скільком **людям (особам)** продали горіхи?». 2. 1. «328. В одному мішку 36 кг горіхів, а в другому – 18 кг. Усі горіхи продали по 6 кг **кожній людині**. Скільком **людям (особам)** продали горіхи?».
66	«444. <…>. Покажи **сусідові** за партою на лінійці: 1 дм; 1 см; 1 мм; 5 мм; 10 мм; 2 см 5 мм; 10 см 4 мм».	«444. <…>. Покажи **сусідові чи сусідці** за партою на лінійці: 1 дм; 1 см; 1 мм; 5 мм; 10 мм; 2 см 5 мм; 10 см 4 мм».

1	2	3
	Використання іменників чоловічого роду для позначення осіб обох статей є дискримінаційним. *Слово «сусідка» зафіксовано у «Словнику української мови» (том 9, с. 856).*	
69, 84, 88	«456. За 1 год **пішохід** проходить 4 км. За скільки годин **він** зможе пройти 20 км?». *1. Використання іменників чоловічого роду для позначення осіб обох статей є дискримінаційним.* *2. Зображення людини через образ чоловіка.*	Оскільки фемінітиву від маскулінітиву «пішохід» поки що не має, можна залишити задачу так, як є. Але бажано замінити на гендерно-нейтральне формулювання: «456. За 1 год **людина, яка йде пішки**, долає 4 км. За скільки годин **вона** зможе пройти 20 км?».
69	«457. За 1 год автобус проїхав 72 км, а **велосипедист** – відстань у 8 разів меншу. Скільки кілометрів проїхав велосипедист за 1 год?». *Використання іменників чоловічого роду для позначення осіб обох статей є дискримінаційним.* *Слово «велосипедистка» зафіксовано у «Словнику української мови» (том 1, с. 323).*	«457. За 1 год автобус проїхав 72 км, а **велосипедистка** – відстань у 8 разів меншу. Скільки кілометрів проїхала велосипедистка за 1 год?».
70	«461. **Хлопчик** за 1 с пробігає на ковзанах 9 м, а **дівчинка** – 7 м. На скільки метрів більше пробіжить на ковзанах хлопчик, ніж дівчинка, за 8 с?». *Наведена задача транслює гендерний стереотип, що хлопці, навіть у повсякденному житті, під час спортивних змагань демонструють вищі результати, ніж дівчата.*	Поміняти хлопця та дівчину місцями. «461. **Дівчина** за 1 с пробігає на ковзанах 9 м, а **хлопець** – 7 м. На скільки метрів більше пробіжить на ковзанах дівчина, ніж хлопець, за 8 с?».
70, 118, 153,	«464. Чотири машини замінюють 28 **робітників**. Скількох **робітників** замінять сім таких машин?».	«464. Чотири машини замінюють 28 **робітників і робітниць**. Скількох **людей** замінять сім таких

1	2	3
165	*Використання іменників чоловічого роду для позначення осіб обох статей є дискримінаційним.* *Слово «робітниця» зафіксовано у «Словнику української мови» (том 8, с. 585).*	машин?».
80	«513. На книжкову виставку першого дня прийшло 470 **відвідувачів**. Це на 120 більше, ніж другого дня. Скільки **відвідувачів** прийшло другого дня? Скільки **відвідувачів** прийшло на виставку за два дні?». *Використання іменників чоловічого роду для позначення осіб обох статей є дискримінаційним.* *Слово «відвідувачка» зафіксовано у «Словнику української мови» (том 1, с. 564).*	«513. На книжкову виставку першого дня прийшло 470 **відвідувачів і відвідувачок**. Це на 120 більше, ніж другого дня. Скільки **людей** прийшло другого дня? Скільки **відвідувачок і відвідувачів** прийшло на виставку за два дні?».
83	«522. <…>. Дізнайся про це свято з книжок або у **батьків**.». *Дане завдання дискримінує дітей, у яких немає батьків.*	«522. <…>. Дізнайся про це свято з книжок».
84	«534. У електропоїзд метро зайшло 30 жінок, дітей на 20 менше, ніж жінок, а чоловіків стільки, скільки жінок і дітей разом. Скільки всього зайшло **пасажирів**?». *Використання іменників чоловічого роду для позначення осіб обох статей є дискримінаційним.* *Слово «пасажирка» зафіксовано у «Словнику української мови» (том 6, с. 84).*	1. «534. У електропоїзд метро зайшло 30 жінок, дітей на 20 менше, ніж жінок, а чоловіків стільки, скільки жінок і дітей разом. Скільки всього зайшло **пасажирів та пасажирок**?». 2. «534. У електропоїзд метро зайшло 30 жінок, дітей на 20 менше, ніж жінок, а чоловіків стільки, скільки жінок і дітей разом. Скільки всього зайшло **людей**?».
89	«570. Краєзнавчий музей за місяць відвідало 910 **екскурсантів**. Серед них було 40 дорослих, а решта –	«570. Краєзнавчий музей за місяць відвідало 910 **екскурсантів та екскурсанток**. Серед них було

1	2	3
	діти. На скільки дітей було більше, ніж дорослих?». *Використання іменників чоловічого роду для позначення осіб обох статей є дискримінаційним.* *Слово «екскурсантка» зафіксовано у «Словнику української мови» (том 2, с. 460).*	40 дорослих, а решта – діти. На скільки дітей було більше, ніж дорослих?».
97	«621*. Петрик з'їв горішків у 2 рази менше за Миколку і на 2 більше за Валю. Усього вони з'їли 14 горішків. Скільки горішків **з'їв кожний?**». *Зображення людини через образ чоловіка.*	«621*. Петрик з'їв горішків у 2 рази менше за Миколку і на 2 більше за Валю. Усього вони з'їли 14 горішків. Скільки горішків **з'їла кожна дитина?**».
105	«680. Юні **конструктори** збудували вітряк, який за годину перемелює 140 кг зерна. <…>.». *Використання іменників чоловічого роду для позначення осіб обох статей є дискримінаційним.*	«680. Юні **конструктори та конструкторки** збудували вітряк, який за годину перемелює 140 кг зерна. <…>.».
122	«775°. **Дорослий пройшов** на лижах 900 м за 3 хв, а хлопчик – 400 м за 2 хв. На скільки більше метрів проходив за 1 хв **дорослий**, ніж хлопчик?». *Зображення людини через образ чоловіка.*	1. «775°. **Доросла людина пройшла** на лижах 900 м за 3 хв, а хлопчик – 400 м за 2 хв. На скільки більше метрів проходила за 1 хв **доросла людина**, ніж хлопчик?». 2. 1. «775°. **Доросла людина пройшла** на лижах 900 м за 3 хв, а **дитина** – 400 м за 2 хв. На скільки більше метрів проходила за 1 хв **доросла людина**, ніж **дитина**?».
127	«813. **Столяр** робить за день 12 рам, а його **помічник** – 7. Скільки рам вони зробили разом за 5 днів?». *На сторінці 33 (задача 221) вже згадувалась професія столяра.* *Наведені задачі сприяють гендерній сегрегації праці. Бажано показати, що столярними роботами*	1. «813. **Столяр** робить за день 12 рам, а його **помічниця** – 7. Скільки рам вони зробили разом за 5 днів?». 2. «813. **Жінка-столяр** робить за день 12 рам, а **її помічник** – 7. Скільки рам вони зробили разом за 5 днів?».

1	2	3
	можуть займатися не тільки чоловіки, але й жінки.	
127	«815. На змаганнях у першому запливі брало участь 4 човни по 8 **спортсменів**, а в другому – 3 човни, також по 8 **спортсменів**. Скільки всього **спортсменів** брало участь у двох запливах? (Розглянь розв'язання задачі різними способами)». *Використання іменників чоловічого роду для позначення осіб обох статей є дискримінаційним.* *Слово «спортсменка» зафіксовано у «Словнику української мови» (том 9, с. 577).*	«815. На змаганнях у першому запливі брало участь 4 човни по **4 спортсменів та 4 спортсменок**, а в другому – 3 човни, також по **4 спортсменів та 4 спортсменок**. Скільки всього **спортсменок і спортсменів** брало участь у двох запливах? (Розглянь розв'язання задачі різними способами).».
130	«838. **Один оператор** за 8 год набирає на комп'ютері 32 сторінки тексту. **Інший оператор** за той самий час набирає 40 сторінок. **Який оператор** набере за 1 год більше сторінок і на скільки більше?». *Професія оператора вже згадувалась на сторінці 61 (задача 410). Наведені задачі сприяють гендерній сегрегації праці. Бажано показати, що оператором із набору тексту на комп'ютері можуть бути не тільки чоловіки, а й жінки.*	«838. **Одна операторка** за 8 год набирає на комп'ютері 32 сторінки тексту. **Інша операторка** за той самий час набирає 40 сторінок. **Яка операторка** набере за 1 год більше сторінок і на скільки більше?».
145	«956. **Токар** виготовив 100 деталей. Перші 3 год він робив по 12 деталей за годину, а потім почав виготовляти по 16 деталей за годину. Скільки годин **токар** виготовляв по 16 деталей?». *Професія оператора вже згадувалась на сторінках: 60 (задача 401),*	«956. **Токарка** виготовила 100 деталей. Перші 3 год вона робила по 12 деталей за годину, а потім почала виготовляти по 16 деталей за годину. Скільки годин **токарка** виготовляла по 16 деталей?».

1	2	3
	97 (задача 627), 143 (задача 938) . Наведені задачі сприяють гендерній сегрегації праці. Бажано показати, що токарем можуть бути не тільки чоловіки, а й жінки.	
145	«957*. За рік **будівельники** повинні збудувати 72 виставкових павільйони. Перші три квартали вони будували по 18 павільйонів. У жовтні й листопаді – по 6 павільйонів, а в грудні – 8. Чи виконали **будівельники** річне зобов'язання?». *Використання іменників чоловічого роду для позначення осіб обох статей є дискримінаційним.* *Слово «будівельниця» зафіксовано у «Словнику української мови» (том 1, с. 248).*	«957*. За рік **будівельники та будівельниці** повинні збудувати 72 виставкових павільйони. Перші три квартали вони будували по 18 павільйонів. У жовтні й листопаді – по 6 павільйонів, а в грудні – 8. Чи виконала **будівельна бригада** річне зобов'язання?».
146	«965. В авіаційному училищі 320 **курсантів**. 80 **курсантів** літають з інструктором, у 2 рази менше **курсантів** – самостійно, а решта ще вчаться на тренажерах. Скільки **курсантів** вчаться на тренажерах?». *Використання іменників чоловічого роду для позначення осіб обох статей є дискримінаційним.* *Слово «курсантка» зафіксовано у «Словнику української мови» (том 4, с. 413).*	«965. В авіаційному училищі 320 **курсантів і курсанток**. 80 **курсантів і курсанток** літають з інструктором, у 2 рази менше **курсанток і курсантів** – самостійно, а решта ще вчаться на тренажерах. Скільки **курсантів і курсанток** вчаться на тренажерах?».
147, 167	«966*. 12 **третьокласників** брали участь у змаганнях з бігу, 10 – зі стрибків, а 5 **учнів** – з бігу і стрибків. Скільки всього **третьоклас-**	«966*. 12 **третьокласників і третьокласниць** брали участь у змаганнях з бігу, 10 – зі стрибків, а 5 **учениць та учнів** – з бігу і

Продовження таблиці

1	2	3
	ників брали участь у змаганнях?». *Використання іменників чоловічого роду для позначення осіб обох статей є дискримінаційним.* *Слово «третьокласниця» зафіксовано у «Словнику української мови» (том 10, с. 249).*	стрибків. Скільки всього **третьокласниць і третьокласників** брали участь у змаганнях?».
154	«1021. **Школярі** планували зробити для лісопарку 36 годівниць для птахів, а зробили на третину більше. Скільки годівниць зробили **школярі**?». *Використання іменників чоловічого роду для позначення осіб обох статей є дискримінаційним.* *Слово «школярка» зафіксовано у «Словнику української мови» (том 11, с. 481).*	«1021. **Школярі та школярки** планували зробити для лісопарку 36 годівниць для птахів, а зробили на третину більше. Скільки годівниць зробили **школярки та школярі**?».
156	«1039. У випускному класі 9 **медалістів**. Це 1/3 усієї кількості **учнів** класу. Скільки **учнів** у випускному класі?». *Використання іменників чоловічого роду для позначення осіб обох статей є дискримінаційним.* *Слово «медалістка» зафіксовано у «Словнику української мови» (том 4, с. 662).*	«1039. У випускному класі 9 **медалісток і медалістів**. Це 1/3 усієї кількості **учнів та учениць** класу. Скільки **учениць та учнів** у випускному класі?».
160	«1065. У **фермера** були качки й гуси. Усього 60 птахів. Гуси становили шосту частину всіх птахів. Скільки було качок?». *Професія фермера вже згадувалась на сторінці 142 (задача 937). Наведені задачі сприяють гендерній сегрегації праці. Бажано показати, що фермером можуть бути не тільки чоловіки, а й жінки.*	«1065. У **фермерки** були качки й гуси. Усього 60 птахів. Гуси становили шосту частину всіх птахів. Скільки було качок?».

Закінчення таблиці

1	2	3
162	«1072*. Гра. **Гравців** двоє. У купці 10 сірників. За один хід **гравець** може брати 1 або 3 сірники. Виграє **той**, хто візьме один останній сірник. Скільки сірників на початку **повинен** узяти перший **гравець**, щоб виграти?». *1. Використання іменників чоловічого роду для позначення осіб обох статей є дискримінаційним.* *2. Зображення людини через образ чоловіка.*	1. «1072*. Гра. **Гравців або гравчинь** двоє. У купці 10 сірників. За один хід **гравець або гравчиня** може брати 1 або 3 сірники. Виграє **та людина**, **яка** візьме один останній сірник. Скільки сірників на початку **має** взяти **перша особа**, щоб виграти?». 2. «1072*. Гра. У грі можуть брати участь **дві особи**. У купці 10 сірників. За один хід **особа** може брати 1 або 3 сірники. Виграє **та людина**, **яка** візьме один останній сірник. Скільки сірників на початку **має** взяти **перша особа**, щоб виграти?».

Експертка з антидискримінації в освіті,
старша наукова співробітниця Центру
ґендерних досліджень і комунікацій ННІ історії і філософії,
доцентка кафедри філософії та релігієзнавства
ЧНУ ім. Богдана Хмельницького З. В. Шевченко

ВИСНОВОК АНТИДИСКРИМІНАЦІЙНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

на електронну версію підручника **«Інформатика»** для 5 класу загальноосвітніх навчальних закладів
(5074, обсяг – 196 с. змакетованого тексту)

Запропонований до розгляду підручник частково враховує недискримінаційний підхід в освіті.

Серед позитивних рис контенту підручника варто виділити такі:

- значне переважання інформативних схем та малюнків / фото, які не містять зображення людини або стать людини, на яких не можливо визначити (78 % від усього ілюстративного контенту);
- наявність зображень людей різної расової та етнічної приналежності (с. 4, 8, 11, 19, 60), які позитивно співпрацюють у мультикультурних соціальних групах: спільно радіють перемозі, грають у футбол, навчають дітей та вчаться самі;
- переважне вживання нейтральних форм звернення до учнівства: «наведіть», «розглянемо», «доповніть», «опишіть», «узагальнимо», «утворіть», «перевірте», «поспілкуйтеся», «складіть», «розгадайте», «дізнайтеся», «виконайте», «розгорніть» тощо. В процесі викладу навчального матеріалу в більшості випадків використовуються займенники «ви», «ми», «ти» й іменники «людина», «люди», «людство»;
- використання фемінітивів: «подруга» (с. 10), «учителька» (с. 19, 27, 156), «учениця» (с. 59), «секретарка» (с. 68), «чаклунка» (с. 173), «господиня» (с. 185).

Візуальний контент підручника містить допустиме кількісне переважання чоловічих образів над жіночими. Разом з тим хотілось би висловити низку зауважень, які носять рекомендаційний характер. В ілюстративному матеріалі, який зображує людей, порушена паритетність представлення осіб обох статей. Існує кількісна диспропорція на користь осіб чоловічої статі: на ілюстраціях жінки та дівчата зображені 120 разів (39 %), чоловіки та хлопці – 185 (61 %). Серед них в образі звірят і казкових персонажів герої чоловічої статі легко вгадуються 33 рази (83 %), жіночої статі – 7 разів (17 %).

Портрети та зображення відомих чоловіків на сторінках підручника зустрічають 18 разів (100 %): Ліліан Тюрам (с. 11), Біксант Лізаразю (с. 11), Марсель Десаї (с. 11), Артур Конан Дойль (с. 23), Андрій Шевченко (с. 60), Андрій Тимощук (с. 60), Френк Лемпард (с. 60), Георг Крістоф Ліхтенберг (с. 72), Віктор Гюго (с. 89), Адам Сміт (с. 89), Сократ (с. 90), Іван Франко (с. 97), Йоган Гутенберг (с. 101), Крістофер Шоулз (с. 101), Алан Кей (с. 106), В. М. Глушков (с. 116), Мухамед аль-Хорезмі (с. 159), Аристотель (с. 172), проте у візуальному контенті не представлено жодної відомої жінки.

Таким чином, щоб відтворити паритетну представленість осіб обох статей в ілюстративному матеріалі, радимо додати у контент підручника малюнки із жіночими зображеннями (у тому числі відомі жіночі постаті в галузі інформаційних технологій, наприклад: Хоуп Соло – відома американська футболістка, дворазова олімпійська чемпіонка та чемпіонка світу; Агата Крісті – відома письменниця детективного жанру; Аспазія та Гіпатія – відомі філософині античного світу, Ада Лавлейс – творчиня першої комп'ютерної програми та ін.) та частину чоловічих зображень замінити гендернонейтральними.

Щодо текстового контенту підручника, то чоловіки та хлопці згадуються 55 разів (76 %), жінки та дівчата – 17 разів (24 %). Серед них чоловіки – відомі вчені, винахідники, відомі історичні постаті, поети та письменники, згадуються 21 раз (91 %): дослідник Рональд Азума (с. 17), математик Клод Шеннон (с. 20), Артур Конан Дойль (с. 23), винахідник Микола Пальчиков (с. 28), винахідник Луї Даґер (с. 30), брати Люм'єр (с. 30), фізик Томас Едісон (с. 30), фізик Георг Крістоф Ліхтенберг (с. 72), письменник Віктор Гюго (с. 88, 89), філософ Адам Сміт (с. 89), викладач Якобус Томазиус (с. 89), філософ Сократ (с. 90), поет Іван Франко (с. 97), поет Павло Грабовський (с. 114), академік В. М. Глушков (с. 116), кінорежисер Майкл Шрейер (с. 128), римський імператор Юлій Цезарь (с. 155), вчений Мухамед аль-Хорезмі (с. 159), філософ Аристотель (с. 172), вчений та художних Леонард да Вінчі (с. 183), поет Олександр Пушкін (с. 184). Відомі жінки згадуються лише двічі (9 %) – українська, поетеса, вчителька української мови та літератури Варвара Гринько (с. 120) та російська письменниця Лія Гераскіна (с. 97).

Для уникнення такого явного нерівномірного відображення жінок і чоловіків бажано у текст підручника додати більше жіночих образів, у тому числі відомих науковиць, винахідниць, філософинь, письменниць, поетес. Наприклад, Ада Лавлейс – творчиня першої комп'ютерної програми, Бетті Холбертон – розробниця «ЕОМ ENIAC», Ґрейс Гоппер – творчиня компільованої мови програмування високого рівня COBOL, Радія Перлман – матір Інтернету, Софі Вілсон – розробниця мікрокомп'ютеру, Карен Спарк Джонс – розробниця технології пошуку та ін.

Важливо відмити, що ***контент підручника повністю виключає людей з інвалідністю з полю власного зору***. Враховуючи предмет підручника та його зміст, бажано в ілюстративному та текстовому матеріалі згадати про людей з інвалідністю, що дозволить подолати «соціальну сліпоту» відносно них у межах даного освітнього контенту та зрозуміти учнівству інвалідність як один із аспектів людської різноманітності. Саме тому, на нашу думку, у підручнику варто показати яким чином людина із вадами слуху, зору тощо отримує інформацію з навколишнього середовища, використовує різні види повідомлень, користується комп'ютером. Наприклад, можна додати зображення телефонів, комп'ютерів та інших цифрових пристроїв, які були спеціально розроблені для людей з вадами зору та слуху.

Представлення осіб у стереотипних ролях та поляризація за ознакою статі.

Особливу увагу варто звернути на зміст діяльності та поведінкові особливості героїнь та героїв підручника. У більшості випадків змальовані ситуації транслюють гендерні стереотипи та поляризують людей за ознакою статі одночасно.

Так, хлопці та чоловіки частіше порушують дисципліну, демонструють активну, агресивну та ризиковану поведінку: грають у футбол (с. 11, 60), порушують правила користування комп'ютером (с. 62, 63), займаються шахрайством (с. 84, 89), воюють (с. 94, 101). Тоді як дівчата та жінки проводять час за розмовами по телефону (с. 20, 68), безпорадні з технікою (с. 9), дотримуються правил (с. 157, 186), милуються салютом (с. 8), нюхають квіти (с. 8), слухають музику (с. 14).

Варто наголосити, що у підручнику яскраво виражена ***гендерна сегрегація праці та поляризація за ознакою статі***. На сторінках під-

ручника чоловіки зображуються творцями соціокультурної реальності, а жіноцтво – її обслуговуючим персоналом. Так, жінки в основному постають в образі матері, господині та працюють лише вчителькою, секретаркою, лікаркою, чоловіки постають футболістами, лікарями, архітекторами, конструкторами, програмістами, адміністраторами, математиками, фізиками, винахідниками, філософами, економістами тощо.

Для уникнення означеного вище виду дискримінації, радимо зображувати і жінок, і чоловіків у різноманітних ситуаціях, представниками та представницями якомога ширшого кола професій, а не лише у стереотипних ролях. Варто показати, що жінка здатна реалізовуватися не лише у якості матері, господині, вчительки, а може бути відомою та успішною науковицею, космонавткою, футболісткою, філософинею.

Разом з тим дозволимо собі висловити конкретні приклади зауважень і рекомендацій, які могли б поліпшити зміст підручника:

Стор.	**Поданий варіант**	**Рекомендовані зміни**
1	**2**	**3**
8	На сторінці переважають жіночі зображення. *Ілюстрація жіночими зображеннями сприйняття інформації органами чуття може посилювати гендерні стереотипи щодо жіночої чуттєвості й емоційності та чоловічої раціональності й незворушності.*	Радимо замінити зображення на такі, що відображатимуть паритетне (пропорційне) представлення статей під час сприйняття інформації органами чуття.
9	Приклад 2. «**Матусі** подарували новий мобільний телефон. Вона спробувала налаштувати на ньому Інтернет, але інструкція була китайською мовою. Інформація в інструкції була незрозумілою для неї, і вона не змогла досягти своєї мети». *Радимо не вживати там, де це можливо, образ матері, оскільки*	«**Учню 5-го класу** подарували новий мобільний телефон. Він спробував налаштувати на ньому Інтернет, але інструкція була китайською мовою. Інформація в інструкції була незрозумілою для нього, і він не зміг досягти своєї мети».

Продовження таблиці

1	2	3
	це дискримінує дітей, які матері не мають. *Окрім того, наведений приклад відбиває гендерний стереотип про те, що жінки гірше розуміються на технічних, цифрових приладах і програмному забезпеченні.*	
12	«Розгляньте рисунки. Хто, на вашу думку, **створив** ці повідомлення?». *Зображення людини через образ чоловіка.*	1. «Розгляньте рисунки. **Яка людина**, на вашу думку, створила ці повідомлення?». 2. «Розгляньте рисунки. Кому, на вашу думку, належить **авторство** цих повідомлень?».
13	*На сторінці переважають чоловічі зображення (1 жіночий образ і 3 чоловічих).*	Для відтворення гендерного балансу ілюстративного матеріалу сторінки радимо малюнок 4 (гуслярі) замінити жіночим зображенням. Адже і жінки здатні зберігати інформацію у своїй пам'яті та передавати її усно (пісні, думи, казки).
14	*Для ілюстрації різних видів повідомлень було обрано переважно жіночі зображення (8 жіночих образів та 4 чоловічих). Це не лише створює гендерний дисбаланс ілюстративного матеріалу підручника, але й підтверджує гендерний стереотип про те, що жінки є кращими комунікаторками, ніж чоловіки.*	Радимо замінити зображення на такі, що відображатимуть паритетне (пропорційне) представлення статей під час використання різного виду повідомлень .
19	«Учителька передала **учням** інформацію <…>». «**Учні** отримали <…>». «**Учні** проаналізували <…>». «**Учні** зробили <…>». *На сторінці постійно вживається*	1. Бажано замінити зображення на такі, що відображатимуть паритетне (пропорційне) представлення статей. 2. Радимо до маскулінітиву «учні» додати фемінітив «учениці» або

1	2	3
	множина маскулінитиву «учень» – «учні». Однак ілюструється текст переважно жіночими зображеннями (5 учениць і 2 учня).	замінити його на нейтральне узагальнення «учнівство».
20–21	*Розворот підручника поляризує статі: у той час, як хлопці навчаються, дівчина розмовляє по телефону. Окрім того, означений контент підтримує гендерний стереотип про схильність жінок до вербальної комунікації.*	Для уникнення демонстрації гендерних стереотипів щодо жіноцтва радимо внести правки у текстовий та ілюстративний контент зазначених сторінок. Так, на с. 20 бажано дівчину зобразити із книгою, а хлопця із телефоном як на картинці, так і у тесті. На с. 21 зображення хлопця можна взагалі прибрати.
27	«**Класний керівник** повідомила, що <…>». *Використання іменників чоловічого роду для позначення осіб обох статей є дискримінаційним.* *Слово «керівниця» зафіксовано у «Словнику української мови» (том 4, с. 142).*	1. «**Класна керівниця** повідомила, що <…>».
33	«П’ятеро однокласників Юля, Сашко, **Оленка**, Василь і Мишко стали переможцями шкільних олімпіад <…>». *1. Використання іменників чоловічого роду для позначення осіб обох статей є дискримінаційним.* *Слово «однокласниця» зафіксовано у «Словнику української мови» (том 5, с. 635).* *Слово «переможниця» зафіксовано у «Словнику української мови» (том 6, с. 231).* *2. Вживання жіночих імен у пестливій формі носить дискри-*	1. «Юля, Сашко, **Олена**, Василь і Мишко **перемогли** на шкільних олімпіадах <…>». 1. «П’ятеро **однокласників і однокласниць** Юля, Сашко, **Олена**, Василь і Мишко стали **перемогли** на шкільних олімпіадах <…>».

1	2	3
	мінаційний характер, оскільки може підкреслювати (в залежності від контексту) неповноцінність, незрілість, слабкість, зверхнє ставлення до жіноцтва.	
56	«**Оленка** складала генеалогічне дерево своєї родини <…>». *Вживання жіночих імен у пестливій формі носить дискримінаційний характер, оскільки може підкреслювати (в залежності від контексту) неповноцінність, незрілість, слабкість, зверхнє ставлення до жіноцтва.*	«**Олена** складала генеалогічне дерево своєї родини <…>».
60	На сторінці маємо два зображення: чоловіки, які грають у футбол (подібне зображення є вже на с. 11) та потік машин на автостраді. Зверху ілюстрації супроводжуються надписом: «Що допомагає тим, **хто зображений** на фотографіях, успішно досягати мети, уникати серйозних конфліктів?». *1. Зображення людини через образ чоловіка, однак за кермом можуть бути і жінки.* *2. Запропоновані зображення транслюють низку гендерних стереотипів: чоловіча активність, амбіційність, націленість на результат, здатність до раціонального мислення та швидкого прийняття рішень. Підкреслюється гендерний розподіл видів діяльності.*	1. «Що допомагає **тим людям, які зображені** на фотографіях, успішно досягати мети, уникати серйозних конфліктів?». 2. Радимо чоловічу футбольну команду замінити на жіночу.

Продовження таблиці

1	2	3
62	На трьох малюнках хлопець у різний спосіб порушує правила техніки безпеки при роботі з комп'ютером. *Малюнки відображають негативні стереотипні уявлення про хлопців як головних порушників правил і дисципліни.*	Бажано до малюнків додати дівчину.
63	На фото внизу сторінки зображений хлопець, втомлений від комп'ютеру. *Малюнок відображає негативне стереотипне уявлення про те, що саме хлопці зловживають часом, проведеним за комп'ютером.*	Радимо прибрати зображення.
68	«Своєю працею **кожен** приносить користь іншим людям». *Зображення людини через образ чоловіка.*	«Своєю працею **кожна людина** приносить користь іншим людям».
68	«**Кожний** знає своє діло. Літака веде **пілот**, **Робітник** йде на завод, **Школярів учитель** вчить, **Космонавт** в ракеті мчить! **Кожний** знає своє діло, Робить чесно його, вміло. (Е. Саталкіна)». *Мова вірша є вкрай андроцентричною.*	Радимо прибрати зазначений вірш.
69	Перше і друге зображення зверху. Перше фото зображує конструктора чи архітектора із кресленням за комп'ютером. Друге фото – каси супермаркету та переважно жінок на передньому та задньому планах. *Зазначені фотографії відбивають гендерну сегрегацію праці та підтримують гендерний стереотип про те, що чоловіки більше схильні*	Бажано замінити зображення на нейтральні, як це зроблено на фотографіях нижче.

1	2	3
	до роботи у технічних галузях, тоді як жінки у сфері обслуговування (у тому числі як покупчині - господині).	
70	«Якщо **учень** якоїсь теми **не засвоїв, він** може після занять попрацювати індивідуально». *1. Зображення людини через образ чоловіка.* *2. Використання іменників чоловічого роду для позначення осіб обох статей є дискримінаційним.* *Слово «учениця» зафіксовано у «Словнику української мови» (том 10, с. 533).*	«Якщо **учень або учениця** якоїсь теми **не засвоїли, вони можуть** після занять попрацювати індивідуально».
70-71	«Спитай у **тата чи у мами**, Які професії у них... Професій в світі є чимало – Сповна їх вистачить на всіх... **Учитель**, **лікар** чи **геолог**, **Письменник**, **слюсар** чи **кресляр** – Всі називають головною Одну професію – **школяр**! Бо всім відомо, що без школи, Без знань, що мусиш там набуть, Не станеш у житті ніколи Тим, ким в дитинстві мрієш буть! (А. Костецький)». *1. Мова вірша є вкрай андроцентричною.* *2. Радимо не вживати там, де це можливо, образ матері та батька, оскільки це дискримінує дітей, які батьків або одну/ого з них не мають.*	Радимо прибрати зазначений вірш із тексту підручника.
71	«Дізнайтеся, які предмети побутової техніки, що використовують **твої рідні дома**, мають комп'ютери-невидимки».	«Назвіть предмети побутової техніки, що мають комп'ютери-невидимки».

1	2	3
	Завдання дискримінує дітей-сиріт.	
71	«Підготуйте невеличку розповідь про те, як **твоїм близьким (батьку, мати, бабусі, дідусю)** допомагає на роботі чи вдома комп'ютер». *Завдання дискримінує дітей-сиріт.*	«Підготуйте невеличку розповідь про те, як **людині певної професії** допомагає на роботі чи вдома комп'ютер».
71, 190	«Дівчина побігла показати це диво **матусі** <…>». *Радимо не вживати там, де це можливо, образ матері, оскільки це дискримінує дітей, які матері не мають.*	«Дівчина побігла показати це диво **подрузі** <…>».
74	«Хто володіє інформацією, **той** володіє світом». *Зображення людини через образ чоловіка.*	«**Людина, яка** володіє інформацією, **володіє** світом».
84, 89	Зображення чоловіка в образі шахрая. *Малюнок відображає негативні стереотипні уявлення про чоловіків як головних порушників закону.*	Радимо прибрати зазначений малюнок або замінити його нейтральним зображенням.
90	«**Кожен** може розміщувати в ньому свої матеріали». *Зображення людини через образ чоловіка.*	«**Кожна людина** може розміщувати в ньому свої матеріали».
92	«Відвідуючи освітні сайти, **кожен** із вас може не тільки <…>». *Зображення людини через образ чоловіка.*	«Відвідуючи освітні сайти, **ви зможете** не тільки <…>».
98	«**Той**, хто читає, завжди буде керувати **тим**, хто дивиться телевізор». *Зображення людини через образ чоловіка.*	«**Ті**, хто читає, завжди будуть керувати **тими**, хто дивиться телевізор».
103	«**Редактор** (від латин. redactus – приведення до ладу) – **той**, хто редагує, вносить зміни й покра-	«**Редактор/-ка** (від латин. redactus – приведення до ладу) – **той/та**, хто редагує, вносить зміни й покра-

1	2	3
	щення без суттєвої переробки текста». *1. Використання іменників чоловічого роду для позначення осіб обох статей є дискримінаційним.* *Слово «редакторка» зафіксовано у «Словнику української мови» (том 8, с. 482).* *2. Зображення людини через образ чоловіка.*	щення без суттєвої переробки текста».
158	«Двоє **гравців** діють за таким алгоритмом: за хід можна зробити один прямолінійний розлам будь-якого шматочка уздовж поглиблення. Програє **той**, хто <…>». *1. Використання іменників чоловічого роду для позначення осіб обох статей є дискримінаційним.* *2. Зображення людини через образ чоловіка.*	1. «**Гравець і гравчиня** діють за таким алгоритмом: за хід можна зробити один прямолінійний розлам будь-якого шматочка уздовж поглиблення. Програє **та людина**, яка <…>». 1. «**Дві гравчині** діють за таким алгоритмом: за хід можна зробити один прямолінійний розлам будь-якого шматочка уздовж поглиблення. Програє **та**, яка <…>».
162	Малюнок, на якому зображений марафон, в якому беруть участь і жінки, і чоловіки. Але у коментарі до малюнку згадуються лише чоловіки. «Наприклад, розглянемо алгоритм, що виконують **спортсмени** під час змагань: <…>». *Використання іменників чоловічого роду для позначення осіб обох статей є дискримінаційним.* *Слово «спортсменка» зафіксовано у «Словнику української мови» (том 9, с. 577).*	«Наприклад, розглянемо алгоритм, що виконують **спортсмени та спортсменки** під час змагань: <…>».

Закінчення таблиці

1	2	3
166	«**Кожен програміст** працює за такою схемою. І ви теж як починаючі **програмісти** будете так працювати». *1. Використання іменників чоловічого роду для позначення осіб обох статей є дискримінаційним.* *2. Зображення людини через образ чоловіка.*	«**Всі програмісти та програмістки** працюють за такою схемою. І ви теж як починаючі **програмістки та програмісти** будете так працювати».

Частково мова підручника є андроцентричною. Іменники чоловічого роду використовуються для позначення спільнот, які складаються з осіб обох статей:

– «друзі» (с. 3, 6, 11, 15, 17, 33, 63, 67, 72, 78, 115, 167, 171, 188). Слово «подруга» зафіксовано у «Словнику української мови» (том 6, с. 758);
– «вчитель», «вчителі» (с. 6, 15, 20, 53, 59, 61, 63, 64, 68, 70, 71, 85, 96, 133, 156, 171). Слово «учителька» зафіксовано у «Словнику української мови» (том 10, с. 536);
– «учасники» (с. 7, 76). Слово «учасниця» зафіксовано у «Словнику української мови» (том 10, с. 531);
– «учні», «учень» (с. 10, 17, 18, 19, 53, 59, 60, 62, 70, 76, 102). Слово «учениця» зафіксовано у «Словнику української мови» (том 10, с. 533);
– «моряки» (с. 13). Слово «морячка» зафіксовано у «Словнику української мови» (том 4, с. 807);
– «науковці» (с. 15, 69, 189);
– «злочинець» (с. 23). Слово «злочинниця» зафіксовано у «Словнику української мови» (том 3, с. 605);
– «господарі» (с. 24). Слово «господарка» зафіксовано у «Словнику української мови» (том 2, с. 140);
– «однокласники» (с. 33, 76). Слово «однокласниця» зафіксовано у «Словнику української мови» (том 5, с. 635);

– «переможці» (с. 33). Слово «переможниця» зафіксовано у «Словнику української мови» (том 6, с. 231);
– «читачі» (с. 35). Слово «читачка» зафіксовано у «Словнику української мови» (том 11, с. 339);
– «користувач», «користувачі» (с. 36, 37, 41, 44, 45, 46, 47, 50, 53, 63, 64, 72, 73, 77, 79, 81, 83, 84, 85, 90, 94, 95, 96, 101, 102, 103, 117, 120, 132, 133);
– «гравці» (с. 60);
– «спортсмени» (с. 60, 162). Слово «спортсменка» зафіксовано у «Словнику української мови» (том 9, с. 577);
– «водій» (с. 60);
– «пішохід» (с. 60);
– «мешканець» (с. 67). Слово «мешканка» зафіксовано у «Словнику української мови» (том 4, с. 698);
– «пілот» (с. 68);
– «робітник» (с. 68). Слово «робітниця» зафіксовано у «Словнику української мови» (том 8, с. 585);
– «школяр» (с. 68, 71). Слово «школярка» зафіксовано у «Словнику української мови» (том 11, с. 481);
– «космонавт» (с. 68). Слово «космонавтка» зафіксовано у «Словнику української мови» (том 4, с. 306);
– «секретарі» (с. 68). Слово «секретарка» зафіксовано у «Словнику української мови» (том 9, с. 113);
– «керівники», «керівник» (с. 68, 76). Слово «керівниця» зафіксовано у «Словнику української мови» (том 4, с. 142);
– «архітектори» (с. 69);
– «конструктори» (с. 69);
– «клієнти» (с. 69). Слово «клієнтка» зафіксовано у «Словнику української мови» (том 4, с. 184);
– «покупці», «покупець» (с. 69, 129);
– «бухгалтери» (с. 69). Слово «бухгалтерка» зафіксовано у «Словнику української мови» (том 1, с. 267);
– «фінансисти» (с. 69). Слово «фінансистка» зафіксовано у «Словнику української мови» (том 10, с. 598);

– «лікарі», «лікар» (с. 69, 71, 156). Слово «лікарка» зафіксовано у «Словнику української мови» (том 4, с. 512);
– «медики» (с. 69). Слово «медичка» зафіксовано у «Словнику української мови» (том 4, с. 664);
– «письменники», «письменник» (с. 69, 71, 93). Слово «письменниця» зафіксовано у «Словнику української мови» (том 6, с. 365);
– «художники» (с. 69). Слово «художниця» зафіксовано у «Словнику української мови» (том 11, с. 169);
– «музиканти» (с. 69). Слово «музикантка» зафіксовано у «Словнику української мови» (том 4, с. 823);
– «представники» (с. 69). Слово «представниця» зафіксовано у «Словнику української мови» (том 7, с. 531);
– «фермери» (с. 69). Слово «фермерка» зафіксовано у «Словнику української мови» (том 10, с. 578);
– «програмісти», «програміст» (с. 70, 166, 168);
– «тестувальники» (с. 70);
– «адміністратори», «адміністратор» (с. 70, 76, 77). Слово «адміністраторка» зафіксовано у «Словнику української мови» (том 1, с. 20);
– «веб-дизайнери» (с. 70);
– «співучасник» (с. 70). Слово «співучасниця» зафіксовано у «Словнику української мови» (том 9, с. 521);
– «геолог» (с. 71);
– «кресляр» (с. 71). Слово «креслярка» зафіксовано у «Словнику української мови» (том 4, с. 336);
– «слюсар» (с. 71);
– «мешканці» (с. 71). Слово «мешканка» зафіксовано у «Словнику української мови» (том 4, с. 698);
– «власник» (с. 79). Слово «власниця» зафіксовано у «Словнику української мови» (том 1, с. 703);
– «автор» (с. 87, 88, 89, 91, 97, 98, 155). Слово «авторка» зафіксовано у «Словнику української мови» (том 1, с. 14);
– «викладач» (с. 89). Слово «викладачка» зафіксовано у «Словнику української мови» (том 1, с. 407);

– «діячі» (с. 93). Слово «діячка» зафіксовано у «Словнику української мови» (том 2, с. 312);
– «фахівці» (с. 95);
– «пустунчик» (с. 96). Слово «пустунка» зафіксовано у «Словнику української мови» (том 8, с. 403);
– «українці» (с. 97). Слово «українка» зафіксовано у «Словнику української мови» (том 10, с. 423);
– «редактор» (с. 103). Слово «редакторка» зафіксовано у «Словнику української мови» (том 8, с. 482);
– «пращури» (с. 106). Слово «пращурка» зафіксовано у «Словнику української мови» (том 7, с. 524);
– «герої» (с. 131). Слово «героїня» зафіксовано у «Словнику української мови» (том 2, с. 55);
– «члени» (с. 149);
– «виконавець» (с. 156, 158, 159, 160, 161, 162, 166). Слово «виконавиця» зафіксовано у «Словнику української мови» (том 1, с. 411);
– «будівельники» (с. 157). Слово «будівельниця» зафіксовано у «Словнику української мови» (том 1, с. 248);
– «гравці» (с. 158);
– «артист» (с. 169). Слово «артистка» зафіксовано у «Словнику української мови» (том 1, с. 63);
– «майстри» (с. 178). Слово «майстриня» зафіксовано у «Словнику української мови» (том 4, с. 600).

Таке використання іменників є дискримінаційним, оскільки підтримує «гендерну сліпоту» щодо жіноцтва у мові. Для боротьби із мовним андроцентризмом рекомендуємо за можливості використовувати у текстах фемінітиви (окремо чи у парі з маскулінітивами), принаймні ті, які містяться у «Словнику української мови» (або СУМ-11), доступ онлайн: http://sum.in.ua. Окрім того, використання фемінітивів бажано чергувати із нейтральними узагальненнями (наприклад, «учениці та учні » / «учнівство»).

У процесі здійснення антидискримінаційної експертизи текстового матеріалу підручника нами були помічені такі помилки:

– сторінка 8 – «Людин**и** отримує інформацію з навколишнього <…>»;
– сторінка 65 – «Санітарні норми під **с**ас роботи за комп’ютером»
– сторінка 70 – «<…> **яоїсь** теми не засвоїв, він може після <…>»;
– сторінка 97 – «Головний герой казкової повісті Лії **ГерАскіної** <…>»;
– сторінка 151 невірно зроблений перенос слова – «<…> текстового документа у **фо-рму**, зручну для подальшого використання».

Експертка з антидискримінації в освіті,
старша наукова співробітниця Центру
ґендерних досліджень і комунікацій ННІ історії і філософії,
доцентка кафедри філософії та релігієзнавства
ЧНУ ім. Богдана Хмельницького З. В. Шевченко

ВИСНОВОК АНТИДИСКРИМІНАЦІЙНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

на електронну версію підручника **«Інформатика»**
для 5 класу загальноосвітніх навчальних закладів
(5075, обсяг – 125 с. змакетованого тексту)

Запропонований до розгляду підручник частково враховує недискримінаційний, у тому числі гендерний, підхід в освіті.

Серед позитивних рис контенту підручника варто виділити такі:

– переважне вживання нейтральних форм звернення до учнівства: «запам'ятайте», «знайдіть», «розгляньте», «зверніть», «виконайте», «назви», «сконцентруй», «перевір», «поясніть» тощо. В процесі викладу навчального матеріалу в більшості випадків використовуються займенники «ви», «ми», «ти»;
– значне переважання інформативних схем та малюнків / фото, які не містять зображення людини (89 % від усього ілюстративного контенту), серед них 6 % – це гендернонейтральні персонажі: черепаха (с. 28, 42, 70, 77), жабка (с. 58), пінгвін (с. 59), робот (с. 77), заєць (с. 93).

Візуальний контент підручника містить допустиме кількісне переважання чоловічих образів над жіночими. Разом з тим хотілось би висловити низку зауважень, які носять рекомендаційний характер. Так, в ілюстративному матеріалі, який зображує людей (11 % зображень підручника), порушена паритетність представлення осіб обох статей. Існує кількісна диспропорція на користь осіб чоловічої статі: на ілюстраціях жіночі образи легко вгадуються 14 разів (40 %), чоловічі – 21 (60 %). Так, на сторінках 4, 5, 28, 30 використовуються піктограми, які сприймаються як чоловічі образи. Радимо їх чергувати із жіночими або замість них використовувати гендернонейтральні персонажі, наприклад, як на сторінках 28, 42, 70, 77.

На сторінках підручника зустрічається 1 раз (100 %) портрет відомого чоловіка – Джон фон Нейман (с. 13), проте у візуальному контенті не представлено жодної відомої жінки. Для відтворення паритетної представленості осіб обох статей в ілюстративному матеріалі, радимо додати у контент підручника портрет відомої жінки-науковиці у галузі інформатики. Наприклад, Ада Лавлейс – творчиня першої комп'ютерної програми.

У текстовому контенті підручника не експлуатуються чоловічі та жіночі образи, проте чоловіки та хлопці згадуються 10 разів (91 %), жінка – 1 раз (9 %). Серед них відомі чоловіки постають на сторінках підручника 4 рази: вчений Джон фон Нейман (с. 13), математик Аль-Хорезмі (с. 72), математик Симон Пуассон (с. 76), програміст Гвідо ван Россум (с. 84); відомі жінки – жодного разу.

Для уникнення такого явного нерівномірного відображення жінок і чоловіків бажано у текст підручника додати більше відомих жіночих образів – науковиць у галузі інформатики. Наприклад, Ада Лавлейс – творчиня першої комп'ютерної програми, Ґрейс Гоппер – творчиня компільованої мови програмування високого рівня COBOL, Радія Перлман – матір Інтернету, Софі Вілсон – розробниця мікрокомп'ютеру та ін.

Важливо відмити, що ***контент підручника повністю виключає людей з інвалідністю з полю власного зору.*** Враховуючи предмет підручника та його зміст, бажано в ілюстративному та текстовому матеріалі згадати про людей з інвалідністю, що дозволить подолати «соціальну сліпоту» відносно них у межах даного освітнього контенту та зрозуміти учнівству інвалідність як один із аспектів людської різноманітності. Саме тому, на нашу думку, у підручнику варто показати яким чином людина із вадами слуху, зору тощо отримує інформацію з навколишнього середовища, використовує різні види повідомлень, користується комп'ютером. Наприклад, можна додати зображення телефонів, комп'ютерів та інших цифрових пристроїв, які були спеціально розроблені для людей з вадами зору та слуху.

Представлення осіб у стереотипних ролях та поляризація за ознакою статі.

Незважаючи на те, що чоловічі та жіночі образи постають на сторінках підручника не часто (що є безумовною перевагою експертованого контенту), все ж таки радимо звернути особливу увагу на зміст їхньої діяльності та поведінкові особливості. Адже більшість змальованих ситуацій транслюють гендерні стереотипи та поляризують людей за ознакою статі.

Так, хлопці та чоловіки частіше порушують дисципліну, демонструють активну, агресивну та ризиковану поведінку: самовільно

ремонтують комп'ютер (с. 5), неправильно сидять за комп'ютером (с. 6), втомлюються від навчання (с. 56), виступають у ролі зловмисника (с. 74), змагаються із бігу (108 с.). Тоді як дівчата та жінки правильно сидять за комп'ютером (с. 6), виконують вправи для очей (с. 7).

Варто наголосити, що для підручника характерною є ***гендерна сегрегація праці***. Так, жінки постають у звичних для них стереотипних ролях нікому невідомих вчительки (с. 10) та директорки школи (с. 56). Чоловічі ж образи здебільшого не просто персоніфіковані, а відомі та успішні: вчені (с. 13), математики (с. 72, 76), програмісти (с. 84).

Для уникнення означених вище видів дискримінації радимо зображувати і жінок, і чоловіків у різноманітних ситуаціях. Адже жінки та дівчата так само можуть виступати порушницями дисципліни, правил, законів, не дбати про власне здоров'я та займатися активними видами спорту. Окрім того, радимо жіноцтво змальовувати представницями якомога ширшого кола професій, а не лише у стереотипних ролях. Варто показати, що жінка здатна реалізовуватися не лише у педагогічній та освітянській сферах, а може бути відомою та успішною науковицею, програмісткою, веб-дизайнеркою тощо.

Разом з тим дозволимо собі висловити конкретні приклади зауважень і рекомендацій, які могли б поліпшити зміст підручника:

Стор.	**Поданий варіант**	**Рекомендовані зміни**
1	**2**	**3**
1	«**Дорогий п'ятикласнику!** Ви тримаєте в руках підручник з інформатики, призначений саме для вас, **учнів** 5 класу». *У зверненні до учнівства використовуються маскулінітиви «п'ятикласник», «учні». Використання іменників чоловічого роду для позначення осіб обох статей є дискримінаційним.* *Слово «п'ятикласниця» зафіксовано у «Словнику української мови» (том 8, с. 421).*	1. «**Дорогі п'ятикласники та п'ятикласниці!** Ви тримаєте в руках підручник з інформатики, призначений саме для вас, **учнів та учениць** 5 класу». 2. «**Шановне учнівство!** Ви тримаєте в руках підручник з інформатики, призначений саме для вас, **учнів та учениць** 5 класу».

Продовження таблиці

1	2	3
	Слово «учениця» зафіксовано у «Словнику української мови» (том 10, с. 533).	
5	«Чи можна гарантувати безпеку **«умільцю»**, який самовільно «ремонтує» комп'ютер? Чи можна гарантувати безпеку **учням**, які бігають і штовхаються в комп'ютерному класі?». *1. Зазначений текстовий фрагмент відображає негативні стереотипні уявлення про осіб чоловічої статі як порушників правил і дисципліни.* *2. Використання іменників чоловічого роду для позначення осіб обох статей є дискримінаційним.* *Слово «умілиця» зафіксовано у «Словнику української мови» (том 10, с. 440).* *Слово «учениця» зафіксовано у «Словнику української мови» (том 10, с. 533).*	«Чи можна гарантувати безпеку **«умільцю» або «умілиці»**, **які** самовільно «ремонтують» комп'ютер? Чи можна гарантувати безпеку **ученицям та учням**, які бігають і штовхаються в комп'ютерному класі?».
7	Ілюстрації вправ для очей. *На представлених малюнках легко вгадуються жіночі очі. Подібні зображення транслюють стереотипні уявлення про жінок як таких, що частіше дотримуються правил та ретельніше слідкують за власним здоров'ям, ніж чоловіки.*	Радимо замінити малюнки на гендернонейтральні.
8	Ілюстрація отримання людиною повідомлень органами чуття. *На представленому малюнку легко вгадуються жіноче око та жіночі обличчя. Подібні зображення*	Радимо замінити малюнки на гендернонейтральні.

1	2	3
	транслюють стереотипні уявлення про жіночу чуттєвість і чоловічу раціональність.	
16	«Криміналістичні бази даних про **злочинців** тощо». *1. Зазначений текстовий фрагмент відображає негативні стереотипні уявлення про осіб чоловічої статі як головних порушників закону.* *2. Використання іменників чоловічого роду для позначення осіб обох статей є дискримінаційним.* *Слово «злочинниця» зафіксовано у «Словнику української мови» (том 3, с. 605).*	«Криміналістичні бази даних про **злочинців та злочинниць** тощо».
35	«Не надавати незнайомим особам свої дані та інформацію про близьких та **родичів**». *Використання іменників чоловічого роду для позначення осіб обох статей є дискримінаційним.* *Слово «родичка» зафіксовано у «Словнику української мови» (том 8, с. 596).*	«Не надавати незнайомим особам свої дані та інформацію про близьких та **рідних**».
39	«У мережі Інтернет можна знайти масу матеріалу, в якому присутні граматичні, помилки, фактичні неточності, спотворення інформації і т.д. Це пояснюється тим, що **більшість творців** сайтів переслідують свої цілі». *1. Зазначений текстовий фрагмент відображає негативні стереотипні уявлення про осіб чоловічої статі як головних порушників норм і правил (недоброчесні творці сайтів).*	«Це пояснюється тим, що **деякі люди, які створюють** сайти, переслідують свої цілі».

Закінчення таблиці

1	2	3
	2. Зазначений текстовий фрагмент транслює гендерну сегрегацію праці: створення сайтів є чоловічим видом діяльності. *3. Упередження ставлення до людей, які створюють Інтернет-ресурси.* *4. Використання іменників чоловічого роду для позначення осіб обох статей є дискримінаційним.*	
72	«Програє **той, хто змушений** взяти останній предмет». *Зображення людини через образ чоловіка.*	« Програє **та людина, яка змушена** взяти останній предмет ».

Частково мова підручника є андроцентричною. Подекуди іменники чоловічого роду використовуються для позначення спільнот, які складаються з осіб обох статей:

– «п’ятикласник» (с. 1). Слово «п’ятикласниця» зафіксовано у «Словнику української мови» (том 8, с. 421);
– «учні», «учень» (с. 1, 5, 6, 7, 11, 19, 39, 40, 89). Слово «учениця» зафіксовано у «Словнику української мови» (том 10, с. 533);
– «вчитель» (с. 1, 5, 6, 7, 9, 11, 12, 16, 19, 23, 27, 33, 37, 39, 47). Слово «учителька» зафіксовано у «Словнику української мови» (том 10, с. 536);
– «користувач», «користувачі» (с. 5, 12, 15, 17, 20, 21, 28, 29, 31, 34, 35, 38, 46, 92, 102, 103, 104, 107, 118, 119, 123, 124);
– «умілець» (с. 5). Слово «умілиця» зафіксовано у «Словнику української мови» (том 10, с. 440);
– «лаборант» (с. 5, 6). Слово «лаборантка» зафіксовано у «Словнику української мови» (том 4, с. 428);
– «абонент» (с. 12). Слово «абонентка» зафіксовано у «Словнику української мови» (том 1, с. 4);
– «споживач» (с. 13);

– «злочинці» (с. 16). Слово «злочинниця» зафіксовано у «Словнику української мови» (том 3, с. 605);
– «друзі» (с. 31, 34, 35). Слово «подруга» зафіксовано у «Словнику української мови» (том 6, с. 758);
– «хакери» (с. 34);
– «родичі» (с. 35). Слово «родичка» зафіксовано у «Словнику української мови» (том 8, с. 596);
– «творці» (с. 39, 40);
– «автори», «автор» (с. 40, с. 72). Слово «авторка» зафіксовано у «Словнику української мови» (том 1, с. 14);
– «програмісти» (с. 71);
– «європейці» (с. 72). Слово «європейка» зафіксовано у «Словнику української мови» (том 2, с. 494);
– «гравець» (с. 72, 121);
– «виконавець» (с. 73, 77, 78). Слово «виконавиця» зафіксовано у «Словнику української мови» (том 1, с. 411);
– «першокласник» (с. 73). Слово «першокласниця» зафіксовано у «Словнику української мови» (том 6, с. 339);
– «восьмикласник» (с. 73). Слово «восьмикласниця» зафіксовано у «Словнику української мови» (том 1, с. 745);
– «зловмисник» (с. 74). Слово «зловмисниця» зафіксовано у «Словнику української мови» (том 3, с. 599);
– «касир» (с. 78). Слово «касирка» зафіксовано у «Словнику української мови» (том 4, с. 115);
– «двірник» (с. 78). Слово «двірничка» зафіксовано у «Словнику української мови» (том 2, с. 219);
– «вахтер» (с. 78);
– «директор» (с. 56, 78). Слово «директорка» зафіксовано у «Словнику української мови» (том 2, с. 282);
– «початківці» (с. 84);
– «покупець» (с. 100).

Таке використання іменників є дискримінаційним, оскільки підтримує «гендерну сліпоту» щодо жіноцтва у мові. Для боротьби із мовним андроцентризмом рекомендуємо за можливості використовувати

у текстах фемінітиви (окремо чи у парі з маскулінітивами), принаймні ті, які містяться у «Словнику української мови» (або СУМ-11), доступ онлайн: http://sum.in.ua. Окрім того, використання фемінітивів бажано чергувати із нейтральними узагальненнями (наприклад, «учениці та учні » / «учнівство»).

У процесі здійснення антидискримінаційної експертизи текстового матеріалу підручника нами були помічені такі помилки:

- сторінка 5 – «5. Яким може бути призначення програмного забезпечення?**6.**»;
- сторінка 7 – «Яко**б** повинна бути відстань очей від монітору?».

Експертка з антидискримінації в освіті,
старша наукова співробітниця Центру
ґендерних досліджень і комунікацій ННІ історії і філософії,
доцентка кафедри філософії та релігієзнавства
ЧНУ ім. Богдана Хмельницького З. В. Шевченко

Для нотаток

Для нотаток

Навчально-методичне видання

Шевченко З. В.
Земзюліна Н. І.

АНТИДИСКРИМІНАЦІЙНА ЕКСПЕРТИЗА ТЕКСТОВОГО ТА ВІЗУАЛЬНОГО КОНТЕНТУ

Навчально-методичний посібник

Друкується в авторській редакції
Верстка *Ілона Савицька*

Формат 60×84 $^{1}/_{16}$. Обсяг 7,67 ум. друк. арк., 7,32 обл.-вид. арк.
Наклад 300 пр. Зам. 2. Видавець і виготовлювач – Вежа-Друк
(м. Луцьк, вул. Шопена, 12, тел. +380669362549).
Свідоцтво Держ. комітету телебачення та радіомовлення України
ДК № 4607 від 30.08.2013 р.